

# İRAN

ÇALIŞMALARI DERGİSİ  
*THE JOURNAL OF IRANIAN STUDIES*

CİLT: 4 SAYI: 2 2020 / VOL: 4 NO: 2 2020

E-ISSN: 2651-4370

**Farivash Ghanadi Maragheh & Hilal Tuğba Örmeciöğlü**

A Study on Two Architects of Iran and Turkey at the Threshold of the 20<sup>th</sup> Century: Andre Godard and Mimar Kemalettin

**Yousef Daneshvar Rouyandozagh**

Modernizm ve İran Konutlarının Dönüşümü (1870-1979)

**Ulaş Töre Sivrioğlu & Rahimullah Farzam**

İran Tarihinde Tartışmalı Bir Sayfa:  
İran Komünist Partisi (Bolşevik) ve Gilan Sovyeti

**Pouneh Abdollahifard**

İran'da Feminizmin Gelişimi

**Ali Abo Rezeg**

Understanding Iran-Hamas Relations from a Defensive  
Neo-Realist Approach

**İRAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ**  
*The Journal of Iranian Studies*

*Cilt: 4, Sayı: 2, 2020*  
*Vol: 4, No: 2, 2020*

*E-ISSN: 2651-4370*

SAKARYA

İran Çalışmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. Yılda iki sayı olarak yayımlanır. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

# **İran Çalışmaları Dergisi**

## *The Journal of Iranian Studies*

*E-ISSN: 2651-4370*

*Yayın dili: Türkçe- İngilizce*

**İran Çalışmaları Dergisi** yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayımlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazılan (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

### **İran Çalışmaları Dergisi**

Semerciler mah. Çark Cad. Pasaj 2000, Kitapçılar Çarşısı, No.2 Adapazarı/SAKARYA

**Tel:** (+90) (264) 2953673

**Erişim:** [irancalisdergi@gmail.com](mailto:irancalisdergi@gmail.com)

Dergide yayımlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

**Tasarım-Baskı Hazırlık:** Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara Tel: 0312 431 54 83

# **The Journal of Iranian Studies**

## *İran Çalışmaları Dergisi*

*E-ISSN: 2651-4370*

*Publishing Languages: Turkish- English*

**The Journal of Iranian Studies** is an international peer-reviewed journal, which is published twice a year. The papers sent to the journal are reviewed by at least two referees (if necessary a third referee will also review the articles) and after their approval, they will be sent to the editorial board before being published. The editorial board has right to accept or reject submissions that are papers of symposium, congress, news or book introductions etc. without the evaluation of an expert of the board.

### **The Journal of Iranian Studies**

Semerciler mah. Çark Cad. Pasaj 2000, Kitapçılar Çarşısı, No.2 Adapazarı/SAKARYA

**Phone:** (+90) (264) 2953673

**E-mail:** irancalisdergi@gmail.com

The views expressed in The Journal of Iranian Studies bind exclusively their authors.

**Graphic-Design:** Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara Tel: 0312 431 54 83

# İran Çalışmaları Dergisi

*The Journal of Iranian Studies*

---

**Derginin Sahibi** Ahmet Yeşil  
**Owner of the Journal** Ahmet Yeşil

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor**  
Ahmet Yeşil

**Editörler / Editors**  
Ahmet Yeşil, Mustafa Şeyhmus Küpeli

**Yardımcı Editörler / Assistant Editors**  
Müberra Dinler, Zana Baykal

**Kitap İnceleme Dil Editörü / Book Review Editor**  
İsmail Akdoğan

**Dil Editörü/Language Editor**  
İbrahim Efe

## **YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD**

Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay (Uludağ Üniversitesi), Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün (Maltepe Üniversitesi), Prof. Dr. Derya Örs (T.C. Tahran Büyükelçisi), Prof. Dr. Ali Güzelyüz (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Bünyamin Bezci (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Namir Karahalilović (University of Sarajevo), Prof. Dr. Naser Nikubakht (Tarbiyat Modares University) Prof. Dr. Tuncay Kardeş (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sedat Baran (Batman Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Rexhepi (Hasan Prishtina University, Kosova), Dr. Öğr. Üyesi Nezahat Başçı (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. James D. Clark (University of Nebraska Omaha).

İran Çalışmaları Dergisi ProQuest Social Science Journals, International Bibliography of the Social Sciences (IBSS- ProQuest), Humanities Source Ultimate Database (EBSCO), Central Eastern European Source (CEEAS) Database (EBSCO), Indeks İslamicus, Index Copernicus, Eurasian Scientific Journal Index, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), OpenAIRE, CrossRef, WorldCat, Google Scholar, Journals Directory, Directory of Indexing and Impact Factor, International Institute of Organized Research (I2OR), International Scientific Indexing, Journal Factor, Scientific Indexing Services, idealonline, Arastirmax ve İSAM tarafından taranmaktadır.

*Journal of Iranian Studies indexed by ProQuest Social Science Journals, International Bibliography of the Social Sciences (IBSS- ProQuest), Humanities Source Ultimate Database (EBSCO), Central Eastern European Source (CEEAS) Database (EBSCO), Index Islamicus, Index Copernicus, Eurasian Scientific Journal Index, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), OpenAIRE, CrossRef, WorldCat, Google Scholar, Journals Directory, Directory of Indexing and Impact Factor, International Institute of Organized Research (I2OR), International Scientific Indexing, Journal Factor, Scientific Indexing Services, idealonline, Arastirmax and ISAM.*

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

*All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the editors.*

**DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD**

Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Abdolreza Seif (Tahran Üniversitesi), Prof. Dr. Timoor Malmir (Tahran Üniversitesi), Prof. Dr. HosseinAli Ghobadi (Tarbiyat Modares University), Prof. Dr. Naser Nikubakht (Tarbiyat Modares University), Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu (Kırıkkale Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Güzelyüz (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Tuncay Kardeş (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Adem Çaylak (Kocaeli Üniversitesi), Prof. Dr. Bünyamin Bezci (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Haşim Şahin (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Namir Karahalilović (University of Sarajevo), Doç. Dr. Alireza Hajiyan Nezhad (Tahran Üniversitesi), Doç. Dr. Hasan Hazrati (Tahran Üniversitesi), Doç. Dr. Fatemeh JanAhmadi (Tarbiyat Modares University), Doç. Dr. Saeed Bozorg Bigdeli (Tarbiyat Modares University), Doç. Dr. GholamHossein Gholamhosseinzadeh (Tarbiyat Modares University), Doç. Dr. Üyesi Hasan Hüseyin Güneş (Bartın Üniversitesi), Doç. Dr. Şahin Ahmetoğlu (Kırıkkale Üniversitesi), Doç. Dr. Sedad Dizdarevic (University of Zenica), Dr. Öğr. Üyesi Masoud Mousavi Shafae (Tarbiyat Modares University), Dr. Öğr. Üyesi Hossein Moein Abadi Bid Goli (Shahid Bahonar University of Kerman), Dr. Öğr. Üyesi Mahdi Abbas Zadeh (Shahid Bahonar University of Kerman), Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Rexhepi (Hasan Prishtina University, Kosova), Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Atef Abouelazm (Menoufia University, Egypt), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Mücahit Dündar (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Habib Kartaloğlu (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sedat Baran (Batman Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ali Vasfi Kurt (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Seyyed Abbas Hashemi (İran İmam Humeyni Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Kenan Mermer (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mohmmad Afshin Vafaie (Tahran Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Hasan Zolfagari (Tarbiyat Modares University), Dr. Öğr. Üyesi Shakeel Aslam Baig (Government College Township, Lahore, Pakistan), Dr. Öğr. Üyesi Sylwia Surdykowska-Konieczny (University of Warsaw), Doç. Dr. Mihai Cernatescu (University of Pitesti), Dr. Öğr. Üyesi Firuz Akhtar Lubis (Universiti Kebangsaan Malaysia).

**DERGİNİN HAKEMLERİ / REFEREE BOARD**

Prof. Dr. Neşe Gurallar (Gazi Üniversitesi), Prof. Dr. Farhad Rezaei, (York University), Doç. Dr. Hasan Hüseyin Güneş (Bartın Üniversitesi), Doç. Dr. Asuman Gökhan (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Habib Kartaloğlu (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Orhan Kaplan (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Murat Jane (İstanbul Aydın Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Agah Hazır (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ece Kumkale Açıkgöz (Ankara Bilim Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Masoumeh Khanzadeh (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ceren Katipoğlu Özmen (Çankaya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Çağla Caner Yüksel (Başkent Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nezahat Başçı (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Tamer Kaşıkçı, (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi), Dr. Necmettin Acar (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Rıdvan Kalaycı (Sakarya Üniversitesi), Dr. Ceyhun Çiçekçi (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi).

## İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	viii
20. Yüzyıl Eşiğindeki İran ve Türkiye'den İki Mimar Üzerine Bir İnceleme: Andre Godard ve Mimar Kemalettin <i>Farivash Ghanadi Maragheh &amp; Hilal Tuğba Örmecioğlu</i> .....	255-281
Modernizm ve İran Konutlarının Dönüşümü (1870-1979) <i>Yousef Daneshvar Rouyandozagh</i> .....	283-314
İran Tarihinde Tartışmalı Bir Sayfa: İran Komünist Partisi (Bolşevik) ve Gilan Sovyeti <i>Ulaş Töre Sivrioğlu &amp; Rahimullah Farzam</i> .....	315-350
İran'da Feminizmin Gelişimi <i>Pouneh Abdollahifard</i> .....	351-384
Savunmacı Neo-Realist Bir Yaklaşımla İran-Hamas İlişkilerini Anlamak <i>Ali Abo Rezeg</i> .....	385-409
Kitap İncelemesi Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi <i>Mehmet Akif Koç</i> .....	411-414
Şiiler <i>Kerem Türk</i> .....	415-420

## CONTENTS

Introduction.....	ix
A Study on Two Architects of Iran and Turkey at the Threshold of the 20 <sup>th</sup> Century: Andre Godard and Mimar Kemalettin <i>Farivash Ghanadi Maragheh &amp; Hilal Tuğba Örmecioğlu</i> .....	255-281
Modernism and Transformation of Iranian Houses (1870-1979) <i>Yousef Daneshvar Rouyandozagh</i> .....	283-314
A “Controversial” Page in Iran History: Iran Communist Party (Bolshevik) and Soviet Republic of Gilan <i>Ulaş Töre Sivrioğlu &amp; Rahimullah Farzam</i> .....	315-350
The Development of Feminism in Iran <i>Pouneh Abdollahifard</i> .....	351-384
Understanding Iran-Hamas Relations from a Defensive Neo-Realist Approach <i>Ali Abo Rezeg</i> .....	385-409
Book Reviews Sa'di: The Poet of Life, Love and Compassion <i>Mehmet Akif Koç</i> .....	411-414
Shi'ism <i>Kerem Türk</i> .....	415-420



## EDİTÖRDEN

İran, derin tarihi mirası ve köklü devlet geleneğinin yanı sıra, zengin kültürel dokusuyla Ortadoğu'nun merkezi ülkelerinden biridir. Sahip olduğu bu özellikler ve tarihi süreçte geniş bir coğrafyaya yayılmış olması sebebiyle İran, oldukça karmaşık bir sosyal ve siyasi yapı arz etmektedir. Özellikle 1979 yılında ülkede gerçekleşen "İslam Devrimi"yle birlikte ayrı bir kimlik kazanan İran, bu süreç sonrasında daha da karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Siyaset biliminden edebiyata, farklı disiplinlerden akademik makaleler yayımlayan "İran Çalışmaları Dergisi", Türkiye'nin en önemli komşularından biri olan İran'ın, bilimsel ve akademik olarak daha yakından, tarafsız bir şekilde tanınması ve analiz edilmesi amacıyla katkıda bulunmak üzere faaliyetini sürdürmektedir.

Farivash Ghanadi Maragheh ve Hilal Tuğba Örmecioğlu'nun birlikte kaleme aldığı "20. Yüzyıl Eşiğindeki İran ve Türkiye'den İki Mimar Üzerine Bir İnceleme: Andre Godard ve Mimar Kemalettin" adlı çalışma, bu sayımızın ilk makalesini oluşturmaktadır. Yazarlar; Türkiye ve İran milli mimarlık tarihinde önemli isimlerden olan Andre Godard ve Mimar Kemalettin üzerinden, modern dönem İran ve Türkiye mimarisini incelemektedirler. Bu sayının ikinci makalesini oluşturan "Modernizm ve İran Konutlarının Dönüşümü (1870-1979)" adlı çalışma, Yousef Daneshvar Rouyandozagh tarafından kaleme alınmaktadır. Daneshvar Rouyandozagh, İran konutlarının Kaçar ve Pehlevi dönemlerinde geçirmiş olduğu süreci incelediği makalesinde, İran'da konutların oluşumunda hâkim ideolojilerin ve politikaların nasıl etkili olduğu üzerinde durmaktadır. Ulaş Töre Sivrioğlu ve Rahimullah Farzam'ın "İran Tarihinde Tartışmalı Bir Sayfa: İran Komünist Partisi (Bolşevik) ve Gilan Sovyeti" başlıklı çalışma, bu sayının üçüncü makalesidir. Bu makalede yazarlar, İran yakın tarihinde bir dönem olan erken 1920'ler boyunca İran komünistleri ve Cengelilerin politik mirasını incelemektedirler.

Pouneh Abdollahifard'ın "İran'da Feminizmin Gelişimi" adlı çalışması, bu sayının dördüncü makalesini oluşturmaktadır. Abdollahifard makalesinde, Kaçarlar döneminden 1979 devrimi sonrasına, İran'daki kadın algısının tarihsel sürecini ve bu süreçte meydana gelen gelişmelerin neler olduğunu ortaya koymaktadır. Derginin beşinci makalesi, Ali Abo Rezeg'in "Savunmacı Neo-Realist Bir Yaklaşımla İran-Hamas İlişkilerini Anlamak" isimli çalışmadır. Bu çalışma İran ile Filistinli Sünni grup Hamas arasındaki ilişkileri ve İran'ın gruba verdiği desteğin ardındaki dinamikleri, neorealist bir bakış açısıyla incelemektedir. Ayrıca bu sayıda Mehmet Akif Koç, Homa Katouzian'ın kaleme aldığı "Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi" adlı kitabı ve Kerem Türk, Heinz Halm'ın yazdığı "Şiîler" adlı kitabı değerlendirmektedirler.

## EDITOR'S NOTE

Thanks to its rich cultural fabric and historical heritage as well as a state tradition with deep roots, Iran is one of the central countries of the Middle East. Iran has a complex socio-political structure as a result of its expansion over a wide geography throughout the course of history. The country became an even more complex puzzle, after its transformation into a distinct identity with the “Islamic Revolution” that took place in 1979. Covering a wide range of disciplines from political science to literature, “The Journal of Iranian Studies” is dedicated to publishing academic research on Iran, to contribute to the aim of reaching an objective understanding and analysis of the country as one of Turkey’s most important neighbors.

In the first article of the new issue, titled “A Study on Two Architects of Iran and Turkey at the Threshold of the 20th Century: Andre Godard and Mimar Kemalettin”, Farivash Ghanadi Maragheh and Hilal Tuğba Örmecioğlu compare the modern Iranian and Turkish architectures through the works of two important names in the history of Turkish and Iranian national architectures: Andre Godard and Mimar Kemalettin. In the second article of this issue, titled “Modernism and Transformation of Iranian Houses (1870-1979)” Yousef Daneshvar Rouyandozagh analyses how dominant ideologies and policies affected the house-construction during the Kajar and Pahlavi periods in Iran. The third article by Ulaş Töre Sivrioğlu and Rahimullah Farzam, titled “A ‘Controversial’ Page in Iran History: Iran Communist Party (Bolshevik) and Soviet Republic of Gilan” examines the political legacy of Iranian communists and Jangalis throughout the 1920s in Iran.

In the fourth article of the issue, titled “The Development of Feminism in Iran”, Pouneh Abdollahifard tracks the women’s struggle for rights as well as their place in Iran’s political, social and cultural life in different periods starting from the Qajars, and covering the post-revolutionary Iran. The last article “Understanding Iran-Hamas Relations from a Defensive Neo-Realist Approach”, by Ali Abo Rezeg, tackles the relations between Iran and Sunni group Hamas, focusing on the dynamics behind Iran’s support to the group within a neo-realist perspective. This issue contains two book reviews: Mehmet Akif Koç reviews *Sa'di: The Poet of Life, Love and Compassion* by Homa Katouzian, while Kerem Türk reviews *Shi'ism* by Heinz Halm.



## **A Study on Two Architects of Iran and Turkey at the Threshold of the 20<sup>th</sup> Century: Andre Godard and Mimar Kemalettin**

Farivash Ghanadi Maragheh\*  
Hilal Tuğba Örmecioglu\*\*

### **Abstract**

The comparison of the architectural environments of Iran and Turkey has been always a topic of interest in both of these countries. Especially the modernization and nationalization periods are the most thought-provoking years for researchers. The modernism and nationalism movements of these two neighboring countries have risen in close periods and similar styles. The architecture is a valid example of that. The chosen names for this study, Andre Godard and Mimar Kemalettin, are important in the history of national architecture in Iran and Turkey. In this paper, two architects of the period are being analyzed by their academic, cultural, and architectural activities during the time of immense changes in Iran and Turkey. In this way, it is aimed to create a useful comparison to understand the national architecture of the late 19th century and the early 20th century in Iran and Turkey and contribute to similar studies of the area.

**Keywords:** Iran, Turkey, Modern Architecture, National Architecture, Andre Godard, Mimar Kemalettin.

---

\* MA Student, Akdeniz University, Faculty of Architecture, Dept. of Architecture, farivashghanadim@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7655-4929

\*\* Assoc. Prof., Akdeniz University, Faculty of Architecture, Dept. of Architecture, ormecioglu@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0662-4178

## 20. Yüzyıl Eşiğindeki İran ve Türkiye’den İki Mimar Üzerine Bir İnceleme: Andre Godard ve Mimar Kemalettin

Farivash Ghanadi Maragheh\*  
Hilal Tuğba Örmecioğlu\*\*

### Öz

İran ve Türkiye’deki mimari ortamın karşılaştırılması her iki ülkede ilgi çekici bir araştırma başlığı olmuştur. Özellikle modernizm ve milliyetçi dönemleri araştırmacıların en çok ilgilendiği dönemler arasında yer almaktadır. Söz konusu iki komşu ülkede modernizm ve milliyetçi hareketleri yakın dönemler ve benzer stillerde yükselmiştir. Mimarlık bunun somut bir örneği olmaktadır. Bu çalışmada seçilen isimler, Andre Godard ve Mimar Kemalettin, İran ve Türkiye’nin milli mimarlık tarihinde önemli isimlerdir. Bu çalışmada dönemin iki mimarının, İran ve Türkiye’deki muazzam değişimler esnasındaki akademik, kültürel ve mimari çalışmaları incelenecektir. Böylece 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki İran ve Türkiye mimarisinin anlaşılması için verimli bir karşılaştırma yapılması hedeflenmiştir. Benzer çalışmalara katkı sağlayabilecek bilgilere ulaşılması dilenmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** İran, Türkiye, Modern Mimarlık, Milli Mimarlık, Andre Godard, Mimar Kemalettin.

---

\* Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, farivashghanadim@gmail.com ORCID: 0000-0002-7655-4929

\*\* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ormecioglu@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002-0662-4178

## **1. Introduction**

The rise of modernism in architecture dates back to the late 19<sup>th</sup> century in Europe. However, for the Middle East countries such as Iran and Turkey, the first edifices of modern architecture were built in the early years of the 20<sup>th</sup> century. Iran and Turkey had some common key facts for modernizations. After WWI, a substantial governmental change happened in both of these countries. In Iran, after a long time of Qajars, the Pahlavi era had been initiated in 1925 by a nationalist and modernist leader, Reza Shah. Meanwhile in Turkey, a new republican government had been established in 1923 under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk. It can be claimed that these two leaders had some similar goals for their own countries and they were on the same page as two modernist leaders. Therefore, the changes had been started to happen in both of these countries along with the establishment of new governments. As in other countries, the architecture of the physical environment was one of the first indicators of this modernist transition for early 20<sup>th</sup> century Iran and Turkey. Hence, many monumental buildings, which were concrete edifices of their new modern nations, were started to be build all around both countries along with the reform movements of Reza Shah and Atatürk. The leading figures constructing this new architectural environment in both of these countries were mostly architects who have been educated in Western countries like Andre Godard and Mimar Kemalettin.

Andre Godard (1881-1965), a French architect who had his professional architectural education in France and had been affected by the trends and movements during his years in Paris had played great roles in designing substantial national and monumental buildings in Iran. He had started his activities in Iran in the 1920s. It was during the first years of the first Pahlavi period<sup>1</sup> in Iran. In this period Reza Shah, the leader of Iran, with an ideology of nationalist and modernist style was hardly trying to reform the country in different aspects. Along with the educational, cultural, and social changes in the country, the architecture of Iran was at the threshold

---

<sup>1</sup> First Pahlavi period: This term is usually being used for the period of Pahlavi which Reza Shah was governing. Between the 1920s and 1940s are the years of Reza Shah's governance. Since 1941 until The Iranian Revolution (1979) is the period of Mohammad Reza Shah's (The son of Reza Shah) governance; this is usually being named as the second Pahlavi period.

of a new era. Hence, the design of governmental, public, and educational buildings gained more importance under nationalistic and modernistic ideals. Andre Godard was a leading figure of the period, as one of the major architects of this kind of buildings which was designed to be a symbol of the state's reformist politics.

Mimar Kemalettin (1870-1927) is an eminent nationalist architect for Turkish architecture who had practiced architecture in a transition period between an empire and a republic. He had been an architect for the last years of the Ottoman Empire and the first years of republican Turkey. As Godard, he practiced during the modernization and westernization periods, that his architectural style took form under the dilemma of modernist nation-building. He had a unique style in his nationalist modernism.<sup>2</sup> With his European educational background, he had the chance of being aware of the technological improvements in Europe at the same time with his knowledge about the modernist and the revivalist architectural movements in the late of 19<sup>th</sup> century in Europe. He returned to his country with an internalized vision about the neoclassic style of that period and with comprehensive knowledge about the brand-new material: the reinforced concrete. Following his education in Europe, he practiced as an architect and a professor after his return to the country. Kemalettin is known as one of the pioneers of The First National Architecture Movement<sup>3</sup> in Turkey and honored on Turkish banknotes since 2009.

## **2. The architectural atmosphere of Europe, Iran, and Turkey at the threshold of the 20<sup>th</sup> century**

The First World War not only forced peripheral countries but also the central European countries to transform. After the end of WWI in the

---

<sup>2</sup> There are various discussions about Kemalettin's ideology because of his style; some interpret him as a modernist and others as an ottoman revivalist. In this paper, instead of choosing a side about these ideas, it is decided to focus on the similarities and differences between Godard and Kemalettin, and his architectural style has been cited as the First National Architectural Style as Gungoren and Tuztas (2020), and Civelek (2009) did.

<sup>3</sup> The First National Architecture Movement: It is an architectural movement which was popular between 1908 and 1930. Although it has been started in the last years of Ottoman Empire the most active years of this movement was in the republic period in Turkey.

1920s, the city of Paris started to be popular for the Americans. The artists and intellectuals started to move and live in Paris.<sup>4</sup> These made this city a center of a new style of art, which was more geometric and offered more modern aesthetics, the Art Deco. The Paris exhibition of 1925, was the trendsetter for the style and with the exhibition of the years after that, it had widespread more and more.<sup>5</sup> The emergence of this style affected the environment of art and architecture; especially the ones who had their professional education in 1920's Paris. Andre Godard was one of those students who studied architecture.

With the comprehensive changes in the political area, a new period was initiated in Iran and Turkey in the early years of the 20<sup>th</sup> century. In Iran, after the Qajars, and in Turkey, after the Ottoman Empire, both of the reformist leaders embraced modernism; and nationalism together and started to build the new nation and the modern country physically and culturally. This caused a transformation in a lot of areas like the economy, education, social life, art, etc. Along with other spheres of everyday life, the architecture started to change as well under modernist and nationalist ideals. Moreover, there was an urgent need for many kinds of buildings, especially public ones such as modern schools, hospitals, administrative buildings, etc., due to the reconstruction and modernization of both countries.

Certain architects were chosen to build these new public buildings, which would be the symbol of the ideals of the new regimes. These architects were mostly local citizens, educated in Western and European countries so they can bring the necessary modernity to the country while embracing national culture, like Vartan, Kemalettin, Vedat Tek, etc. Nevertheless, the construction of modern Turkish or Iranian architecture was not only practiced by locals but also by foreign architects, who carefully observed the characteristics of vernacular architectures and local cultures, such as Bruno Taut and Andre Godard. This paper intends to focus on the roots of modern nationalistic tendency in the architecture of both countries by concentrating on the works of two prominent architects, Mimar Kemalettin

---

<sup>4</sup> Arthur Chandler, 2000, accessed: August 16, 2020, <http://www.arthurchandler.com/1925-art-deco-exposition>

<sup>5</sup> Victor Daniel, Bijan Shafei, Sohrab Soroushiani, *Andre Godard Architecture* (Tehran: Architecture of Changing times in Iran, 2015), 31.



and Andre Godard; the first was a local while the second was a foreign architect who dedicated their lives to the search for a new architecture which rooted in the local cultures of Turkey and Iran.

### **3. The early life, professional education, and cultural activities of Andre Godard and Mimar Kemalettin**

Andre Godard was a French archaeologist and architect who had experiences in different countries such as Egypt, Baghdad, Afghanistan, and Iran. He was born in 1881 (death: 1965) and he was graduated from one of the most important schools of architecture of the period, l'Ecole des Beaux-Arts, in 1909. Godard was interested in the cultures of eastern countries and his first professional experiences have been in these areas. As ancient Persian culture was a popular topic of interest in the first decades of the 20<sup>th</sup> century in France, Godard, as an architect and archeologist, got attracted to Iranian heritage. In 1928, Godard started his works on Iranian architecture and archeology for a long time which lasted for 33 years.<sup>6</sup>

Mimar Kemalettin is a famous Turkish architect of the last years of the Ottoman Empire and also the early years of the new Republic. He was born in Istanbul in 1870 (death: 1927) and he was graduated in 1891 from Mühendis Mektebi in Turkey where he studied architecture with foreign professors such as August Jasmund. Following his graduation, Kemalettin worked with him as his teaching assistant, until he was sent to Charlottenburg Technische Hochschule to complete his professional education.<sup>7</sup> The German academician August Jasmund was the key figure for Kemalettin to get included in the education in Germany and the other sides of his academic career such as teaching. He worked as an assistant during the years of working with Jasmund, he also had different experiences in other Western countries along with Germany; such as visiting Budapest and Wien.<sup>8</sup> Although Kemalettin had his bachelor's education in his own

---

<sup>6</sup> Daniel, Shafei, Soroushani, *Andre Godard Architecture* (Tehran: Architecture of Changing times in Iran, 2015), 19.

<sup>7</sup> Özkan Ertuğrul, Ahmet Vefa Çobanoğlu, 2002, İslam Ansiklopedisi. accessed: August 16, 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kemaleddin-bey-mimar>

<sup>8</sup> Ertuğrul, Çobanoğlu, 2002, İslam Ansiklopedisi. accessed: August 16, 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kemaleddin-bey-mimar>

country, he also gained experience in western culture while studying in Europe.

Godard, and Kemalettin, both educated in the best architectural schools of their own time, l'Ecole des Beaux-Arts and Charlottenburg Technische Hochschule, had their professional activities under similar professional concerns in Iran and Turkey; which were facing some similar modernization dilemma. Besides, these two had also similarities about their roles in cultural activities in their practicing countries. Andre Godard took major state-related roles in various cultural activities, such as the establishment of the Faculty of Fine Arts, and the reactivation of the National Heritage Association. Moreover, he published books and articles mostly in the Athar-e Iran and The Art of Iran journals. However, it is claimed that the most important of these mentioned activities was the establishment of The Faculty of Fine Arts. As Daniel et al (2015:130) conveyed "*The cultural activities of Andre Godard had been wide, effective, and showed the permanent result. The establishment of The Faculty of Fine Arts- which was in the 1940s was the source of educating the architects inside the country.*"<sup>9</sup>

After graduation, and gaining a few years of experience in renowned European architectural offices, Kemalettin returned to his homeland and took roles in various cultural activities like Godard. After 1901, he started to give courses and took the place of his professor Jasmund after he resigned. He was teaching the Nazariyyât-i Mi'mâriyye courses (the Architectural Theory Courses) which were one of the must-courses of the curriculum of the Sanâyi-i Nefise Mektebi (the School of Fine Arts). In his classes, Kemalettin was giving special attention to teaching the characteristics of Turkish architecture to his students who would be the followers of his nationalist architectural ideas in the early years of the Republic.<sup>10</sup> In 1909, Kemalettin Bey, known for his interest in national architecture, was appointed as the chief architect of the Evkaf Nezareti Tamirat ve İnşaat Heyet-i Fenniyesi (Ministry of Foundations, Office of construction and restoration), which entered a post-constitutional renewal process; and he

---

<sup>9</sup> Daniel, Shafei, Soroushiani, Andre Godard Architecture (Tehran: Architecture of Changing times in Iran, 2015), 130.

<sup>10</sup> Yıldırım Yavuz, "Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi İlk Başmimari Mimar Kemalettin", *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, (2015): 17.

started to expand his architectural activities in the area of restoration.<sup>11</sup> Furthermore, Kemalettin bey had also led the establishment of a society for Ottoman engineers and architects.

Both Andre Godard and Mimar Kemalettin played vital roles in the cultural areas of Iran and Turkey. Interestingly for both of them, the most important of these roles were in the areas of education and restoration. Along with their educational backgrounds and areas of professional activities, these two architects share similar architectural understandings in their designs that they had been more considerate about the national and historical side of architecture.

#### **4. The architecture of Andre Godard and Mimar Kemalettin**

Along with these similarities between Andre Godard and Mimar Kemalettin, the resemblances in the architectural styles of these two architects also serve as an interesting fact for comparison of them, even though Kemalettin was an important Turkish Architect, and Godard was a foreign one in Iran. Nevertheless, the comparison of their architectural designs with parallel functions, or comparable importance displays striking similarities. As state-backed architects, who adopted the reformist national ideals of the governments, both Godard and Kemalettin took important roles in building the physical environments of both countries. They were charged with the design and construction of many public buildings in different functions such as educational, administrative, and commemorative ones. Most of these buildings became the symbols of both countries. Among these, two religious buildings tombs of Hafez and Mahmut Şevket Pasha, two educational buildings Tehran University-Faculty of Medical Science, and Gazi University-Institute of Education, two museums The National Museum of Iran, The Azerbaijan Museum in Tabriz had been a subject of interest along with the Edirne Rail station and Ankara Palas.

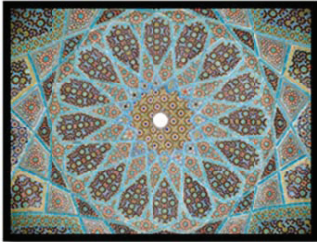
---

<sup>11</sup> Çobanoğlu, “Islam Ansiklopedisi.”

**Figure 1:** The Tomb of Hafez.<sup>12</sup>



**Figure 2:** Left to right: The ornagements inside the dome of The Tomb of Hafez<sup>13</sup>, the entrance from the public space to the private space<sup>14</sup>



The Tomb of Hafez, a famous Iranian poet, is one of the most important national and historical artifacts of Iran, and Andre Godard was the architect of this monument. As mentioned before, he had his professional education in Paris; and Paris was a center of the new art movement of those times: The Art Deco. Especially with the Paris Exhibition in 1925, the Art Deco movement started its international journey and it turned out to be a trend

---

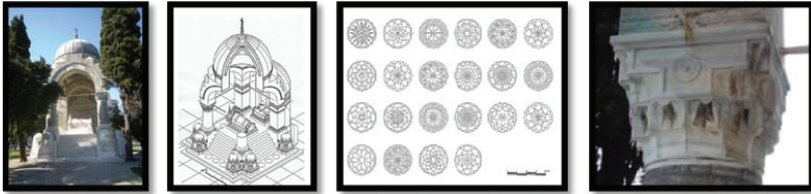
<sup>12</sup> Atlas Obscura. "The Tomb of Hafez". accessed: 8 October 2020. <https://www.atlasobscura.com/places/tomb-of-hafez>

<sup>13</sup> Atlas Obscura. "The Tomb of Hafez".

<sup>14</sup> Daniel, Shafei, Soroushiani, *Andre Godard Architecture* (Tehran: Architecture of Changing times in Iran, 2015), 336.

in a short period. Every country interpreted Art Deco in its own way as adopting the traditional elements in design, materials, or technics. Many Art Deco buildings were the monumental ones. In Iran, the Art Deco style was being used as an adaption with the geometrics of classic European style and the traditional Iranian geometrical decorative elements. This trend in Iran was widely used in the buildings which were built in the 20s and 30s.<sup>15</sup> It can be claimed that The Tomb of Hafez is the most famous example of Iranian art-deco. This structure was completed in 1935 and it became one of the major cultural, historical, and national monuments of Iran. The ornamentations of this monumental building are in traditional Iranian style and colors. On the other hand, the geometric features have similarities to classic European style (Fig 2) in a perfect fusion of oriental and occidental elements in a new architecture for a new century.

**Figure 3:** Left to right: The Tomb of Mahmut Şevket Pasha<sup>16</sup>, the structure of the tomb, rosettes, decorations, and ornamentations of columns.<sup>17</sup>



The Tomb of Mahmut Şevket Pasha, the grand vizier during the Ottoman Empire, is one of the precious works for nationalist architecture in Turkey. The Tomb (1913), which was designed by Mimar Kemalettin, symbolizes all the features of Nationalist Architecture of the early 20<sup>th</sup> century in its plan and decoration. It was built with two columns, two pillars, and four arches on a platform which is covered with stairs by its three sides.

---

<sup>15</sup> Daniel, Shafei, Soroushiani, *Andre Godard Architecture*, 53.

<sup>16</sup> Ömer Raif, (2015), accessed: 8 October 2020. <https://onedio.com/haber/mimar-ahmed-kemaleddin-ve-eseri-434090>

<sup>17</sup> Mustafa Bulut, “Ölümünün 100. Yılında Mahmut Şevket Paşa’nın Türbesi.” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, no. 1 (2013): 93-107

The typology of this tomb is a baldachin.<sup>18</sup> Baldachin is one of the most important structural elements in the core of the mosques of the classic Ottoman period. Since the 14<sup>th</sup> century, the ottomans have been using the dome structures with the surrounding walls. In the middle of the 15<sup>th</sup> century, the need of expanding the area which is located under the main dome has caused the forming of baldachin.<sup>19</sup> Baldachin systems have been used in the dome structures of Architect Sinan in Turkish architecture history.<sup>20</sup> Therefore, this system has a strong background in Ottoman architecture and has been used in important architectural examples in the 16<sup>th</sup> century and after that. In the 18<sup>th</sup> century, the baldachin system has been also used by the famous architects of that period in Turkey. Mehmet Tahir Efendi, the architect of Laleli Mosque (1760-1763) has used a traditional approach with building an octagonal baldachin system in his design.<sup>21</sup> Therefore there is no argument that the baldachin structure system has been an important element of Turkish architecture since the 15<sup>th</sup> century. However, Baldachin has a deep historical background in Persian architecture as well. Besides the architectural works with stone and brick materials in The Achaemenid Empire, there were also some tents and social places that were similar to the Early Asian architecture. These spaces which were called heavens have been adopted by Alexander the Great after the conquest of the empire. It has been claiming that the baldachin structure of domes in Roman and Byzantine have been inspired by these areas.<sup>22</sup>

In addition to structural connections, there are ornamental similarities between the Tomb of Hafez and Mahmut Şevket Pasha. The columns of the tomb of Mahmut Şevket Pasha have colorful materials as decorations and rosettes with geometric ornamentation.<sup>23</sup> Although like the tomb of Hafez,

---

<sup>18</sup> Baldachin plan type: The open structures covered with domes or pyramids, with circular- polygonal- rectangular planes and carried by columns.

<sup>19</sup> Ömer İskender Tuluk, "Osmanlı Camilerinde Mekan Kurgusu Açısından Kare Tabanlı Baldaken Varyasyonları (15.-17.yy.)", *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der.*, 21 no. 2 (2006): 275.

<sup>20</sup> Edirnekapı Mihrimah Sultan, Zal Mahmut Pasha, Lüleburgaz Sokullu Mehmet Pasha, Fatih Bali Pasha and Manisa Muradiye are some of Architect Sinan's square baldachin, single-domed mosques. (Erarslan, 2018)

<sup>21</sup> Alev Erarslan, "Ottoman Baroque Architecture: Turkish Baroque". (2006): 295.

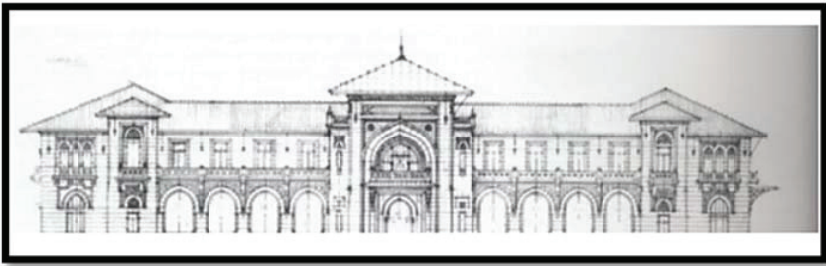
<sup>22</sup> Earl Baldwin Smith, *The Dome: A Study in the History of Ideas*. (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1950), 81-82

<sup>23</sup> Mustafa Bulut, "Ölümünün 100. Yılında Mahmut Şevket Paşa'nın Türbesi." *FSM İlmî*

geometrical decorations are the most significant nationalistic feature of the tomb of Mustafa Şevket Pasha, this is a national monumental structure has more traditional details besides the classic Turkish geometrical ornamentations, such as pointed arches, muqarnases on column heads, and reliefs of verses of Quran.

The Ankara Palace and the National Museum of Iran are not functionally similar buildings, but both were serving as an ideological tool for the foundations of the modernization project with the new sense of nationhood in their design. Besides, both museum and hotel were new types of buildings invented in the 20<sup>th</sup> century West. Hence, they are comparable due to their importance as the symbols of the modern capitals and representations of the modern-nationalist ideologies of the new governments.

**Figure 4:** The first facade design of Ankara Palace, by Vedat Tek<sup>24</sup>



After the declaration of Ankara as capital, feverish construction activities began in the city. As Çınar (2007)<sup>25</sup> conveyed, “*the creation of a new capital city is not only about the articulation of a new national identity, but also more importantly about the creation of the state itself*”, hence, architectural styles were monitored by the state which constitutes itself

---

*Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 1 (2013): 93-107

<sup>24</sup> Çiğdem Berdi Gökhan, “Ankara Palas: Bir Mimari Yapının Toplumun Sosyo-Kültürel ve Politik Yaşamı ile Etkileşimi” Çankaya Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü, (2014):21.

<sup>25</sup> Alev Çınar, “The Imagined Community As Urban Reality: The Making of Ankara. Urban Imaginaries: Locating the Modern City”, University of Minnesota Press, (2007): 154.

as an agent of modernity. For this reason, it is a conscious preference of the state that the two prominent architects of the First Turkish national architectural movement -first Vedat Tek and then Mimar Kemalettin Bey- were assigned as architects for the first modern hotel of the new capital to serve politicians, diplomats, high-ranking bureaucrats, etc. In 1924, Vedat Tek started to design the hotel; soon after Mimar Kemalettin took over the project and created the most significant building at Ulus (Nation) Square after the parliament building and the Victory Monument. In the following years, various buildings such as Headquarters Building of Is Bank (1929) and Headquarters Building of Ziraat Bank (1929) by Giulio Mongeri, Central Bank of the Republic of Turkey (1930) by Clemens Holzmeister, Headquarters Building of Sumer Bank (1937) by Martin Elsaesser, the famous apartment building The II. Vakif Apartment (1930) by Kemalettin and The Grand National Assembly of Turkey (1960) by Clemens Holzmeister started to be built around this square; these buildings played great roles in different aspects of modernization in Turkey.<sup>26</sup> After the inauguration, “*Ankara Palace became the main public space of the new republic where the West-oriented secular modern lifestyle of the Republican elite was performed and displayed*”.<sup>27</sup> It is possible to mention the Ulus square as a bureaucratic and political center; and after the 1930s the cultural, financial, and commercial features of this area start to rise more and more every day.<sup>28</sup> Because of the existence of these important buildings such as Ankara Palace, The Grand National Assembly of Turkey, the headquarters of various companies, and the II. Vakıf Apartment which has a theater inside, the Ulus region started to become the center of the social and cultural life of the new capital city of the Turkish Republic.

The Ankara Palace was designed by Mimar Kemalettin as a hotel and guesthouse which would be the center of the social life of the new capital, and a symbol for modern Turkey, but confusingly Mimar Kemalettin preferred traditional forms of Turkish architecture for design over

---

<sup>26</sup> Ahu Sumbas, “Türk Modernleşmesi’ni Ankara Palas Üzerinden Okumak: “Doğudan Batıya Açılan Bir Pencere”. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2013):186.

<sup>27</sup> Çınar, “*The Imagined Community As Urban Reality: The Making of Ankara. Urban Imaginaries: Locating the Modern City*”, 160.

<sup>28</sup> Cem Dedekarginoğlu, “Erken Cumhuriyet Ankara’sında Bir Kamusal Mekân: Millet Bahçesi”. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, (2019): 363.



contemporary western forms. The pitched-roof building with a central entranceway between symmetrical twin towers demonstrates the geometric characteristics of the Traditional Anatolian House (Fig 4).<sup>29</sup> Kemalettin also used motifs from classical Ottoman architecture such as arched facade and Çini<sup>30</sup> tile decoration. Mimar Kemalettin's preference to use concrete in The Ankara Palace project can be interpreted as acceptance of concrete as a building material by the architects of those times.<sup>31</sup> Nevertheless, the most significant element which gives an oriental image is the pointed dome over the main entrance and arched front facade.

**Figure 5:** Left to right: the historic Sassanian Ctesiphon Vault, the entrance of the National Museum of Iran<sup>3233</sup>



<sup>29</sup> Çiğdem Berdi Gökhan, “Ankara Palas: Bir Mimari Yapının Toplumun Sosyo-Kültürel ve Politik Yaşamı ile Etkileşimi” Çankaya Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü, (2014):21.

<sup>30</sup> Çini: A art of decoration which belongs to The Ottoman Empire period and it is used for ornamentation of mosques, tombs and the exterior and the interior decoration of palaces (Acıkgöz). In the 15<sup>th</sup> century the art of Çini got more popular in the ornamentations of Turkish architecture. Especially the best examples of them are done in the 15<sup>th</sup> and the 16<sup>th</sup> century. (Istanbul Sanat Evi, 2019)

<sup>31</sup> Onur Karahan, “Türkiye’de Betonarmenin Erken Kullanımı ve Gelişimi Sürecinde Hennebiqie Betonarme Sistemi”. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, (2015): 75.

<sup>32</sup> Curiosmos. “The Archway of Ctesiphon: the Largest Single-Span Free-Standing Vault on Earth”. accessed: 8 October 2020. <https://curiosmos.com/the-archway-of-ctesiphon-the-largest-single-span-free-standing-vault-on-earth/>

<sup>33</sup> Wikimedia. “Iran National Museum”. accessed: 8 October 2020. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Iran\\_Bastan\\_Museum,\\_National\\_Museum\\_of\\_Iran,\\_Tehran.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Iran_Bastan_Museum,_National_Museum_of_Iran,_Tehran.jpg)

On the other hand, the Pahlavi Dynasty intended to create a continuum with the pre-Islamic past of Iran for the formation processes of a modern national identity through national and religious symbols on public edifices such as banknotes, postage stamps, the official flag, etc..<sup>34</sup> The physical environment and building facades were no different. The Iran National Museum was designed by Andre Godard in 1937. The main idea of this design was to make a modern building using the ancient elements of the pre-Islamic period of Iran<sup>35</sup>. As Daniel et al. (2015)<sup>36</sup> conveyed “*The perspective of Andre Godard for the design of the museum is dependent on the history of this land and architecture.*” Since Godard was an archaeologist, he was familiar with the ancient art and architecture of Iran before Islam, and he decided to use ancient motifs of Sasanian architecture for the national architecture of the museum. The design of a pointed vault for the monumental entrance and the usage of red bricks for the building were deliberate decisions of Godard for recreation of the monumentality of ancient Taq Kasra<sup>37</sup> (Sassanian Ctesiphon Vault) (Fig 5).<sup>38</sup>

---

<sup>34</sup> Nail Elhan, “Pehleviler Dönemi’nde İran’da Ulus-Devlet: Milli Kimlik ve Geleneğin İcadı.” *İran Çalışmaları Dergisi*, (2019): 13.

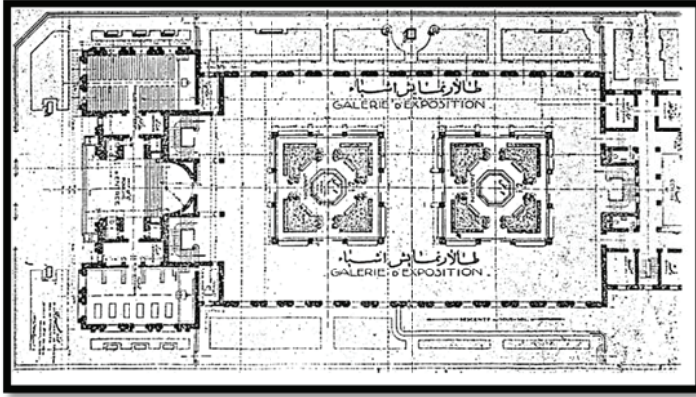
<sup>35</sup> Peyman Akhgar, “The Ecole des Beaux-Arts and the Construction of Iranian National Identity in the Interwar Era: The Architecture of André Godard.” *The Society of Architectural Historians*, (2020): 16.

<sup>36</sup> Daniel, Shafei, Soroushiani, *Andre Godard Architecture* (Tehran: Architecture of Changing times in Iran, 2015), 260.

<sup>37</sup> Taq Kasra: With the meaning of Iwan of Khusraw, the Sasanian king, it is a monumental built with arched form which were located in The Sasanian Palace Complex.

<sup>38</sup> Nader Ardalan, “Museums and Memorials of Iran 1935 to 1979 By Nader Ardalan”. *2A Architecture and Art Magazine*, (2019)

**Figure 6:** Plan of the National Museum of Iran, two courtyards, and a monumental entrance along the central axes.<sup>39</sup>



Although the main image of the building has adaptations from ancient historic motifs of Iran, the plan of the museum presents the features of the School of Beaux-Arts. The absolute symmetry in the plan is the most expressive sign of this Beaux-Arts effect. Nevertheless, the traditional Iranian architectural features were also combined with these western specifications; such as the courtyard, small pools, gardens, and Ivan (Fig 6).<sup>40</sup>

---

<sup>39</sup> Peyman Akhgar, “The Ecole des Beaux-Arts and the Construction of Iranian National Identity in the Interwar Era: The Architecture of André Godard.” *The Society of Architectural Historians*, (2020): 16.

<sup>40</sup> Akhgar, “The Ecole des Beaux-Arts and the Construction of Iranian National Identity in the Interwar Era”, 16.

**Figure 7:** The use of arch in the facade of the National Museum of Iran (left)<sup>41</sup> and The Ankara Palace (right).<sup>42</sup>



When we compare these two buildings, we see similarities in plans and facades, which convey the similarities in architectural thinking of both architects based on their professional education and style. For instance; the arch formed building elements in facade had been spectacularly used by Andre Godard and Mimar Kemalettin in both of the buildings, as the evident nationalistic element of the facades. And, the symmetry in the plan and facade design of both buildings is a principle of the Beaux-Arts style. However, the National Museum of Iran has a more classist style while Ankara palas, the first reinforced concrete building of the new capital, has traditional mass with a pitched roof.

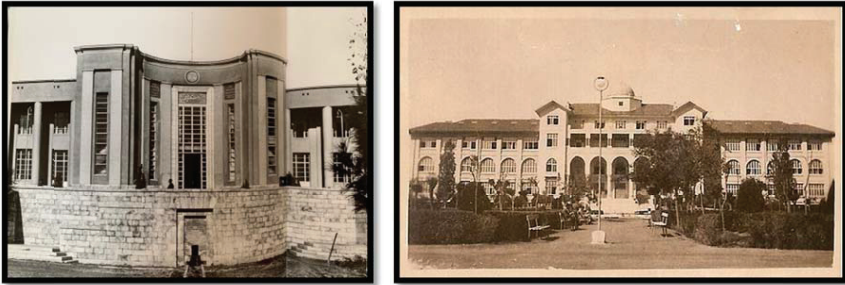
As mentioned before, Andre Godard and Mimar Kemalettin had played active roles as educators in the foundation of modern architectural education; and they both have architectural activities in the design of modern educational buildings, as well. Faculty of Medical Science (the 1930s) which was located in the modern campus of Tehran University designed also by Andre Godard, can be categorized as a modern building for that period. The U-shaped plan of the building is symmetrical and the semi-circular main entrance in the middle which has stepped ahead with stairs is projected. Although the design has traditional elements in the plan such as courtyards for natural lighting, using the classic elements such as columns, removing the ornamentations, and using the historical

<sup>41</sup> Shutterstock. "Iran National Museum". accessed: 8 October 2020. <https://www.shutterstock.com/tr/search/teheran+museum>

<sup>42</sup> Raif, (2015), accessed: 8 October 2020. <https://onedio.com/haber/mimar-ahmed-kemalettin-ve-eseri-434090>

European styles in this design makes the building closer to Art Deco.<sup>43</sup> As Akhgar (2020) stated, in the Tehran University project Godard's design was affected by the western spirit which was expanding by the Western intellectuals who were trying to bring westernization to Iran. Hence, the faculty building had a European style; "monumental, but undecorated classicism, with cement facades."<sup>44</sup>

**Figure 8:** Left to right: Tehran University the Faculty of Medical Science<sup>45</sup>, Gazi University the Institute of Education<sup>46</sup>



Meanwhile, Mimar Kemalettin, adhering to his principles, had continued to use traditional forms in the design of the Gazi University, Institute of Education (1930). He kept using western designing principles and national Turkish forms together for the building. Hence, the Institute of Education has some similarities to Tehran University the Faculty of Medical Science, such as the symmetrical design and the entrance in the middle with stairs; while dissimilarities, like the arch elements used in the front facade and the roof as a sign of traditional facade design. Nevertheless, it seems like Kemalettin reached a more stripped-down style in this last project

---

<sup>43</sup> Daniel, Shafei, Soroushiani, *Andre Godard Architecture* (Tehran: Architecture of Changing times in Iran, 2015), 235.

<sup>44</sup> Peyman Akhgar, "The Ecole des Beaux-Arts and the Construction of Iranian National Identity in the Interwar Era: The Architecture of André Godard." *The Society of Architectural Historians*, (2020): 18.

<sup>45</sup> Daniel, Shafei, Soroushiani, *Andre Godard Architecture* (Tehran: Architecture of Changing times in Iran, 2015), 229.

<sup>46</sup> Raif, (2015), accessed: 8 October 2020. <https://onedio.com/haber/mimar-ahmed-kemalettin-ve-eseri-434090>

of him when it is compared to the Ankara Palace Guesthouse, although he kept using the nationalistic symbolic forms. In all, it can be claimed that Kemalettin used the traditional forms more evident than Godard and Godard tried to get a more modern look while using other characteristics of traditional design such as courtyards.

**Figure 9:** Left to right: The stepped entrance of Azerbaijan Museum with iwan<sup>47</sup>, The use of apadana in ancient Persia<sup>48</sup>, The Blue Mosque in Tabriz<sup>49</sup>



As Andre Godard was an architect with a background in archeology, he had best reflected this knowledge in his museum designs. The Azerbaijan Museum, which is one of Godard's famous works in the late 1950s, has evident features of the Islamic architectural style. The building is located pretty close to one of the other important architectural symbols of the city of Tabriz, the Blue Mosque (Fig 9). On the other hand, the planimetric qualities and the style of the museum are quite similar to the style of the National Museum of Iran. Although there are many similarities such as the vertical frames, windows with semi-circular arches, the epigraphs between windows, and the stepped platform on which the building is placed; the facade of the National Museum of Iran is more classicist. The architectural critics who compared the building with the National Museum of Iran interpreted the more intensive use of Islamic and national architectural elements in the Azerbaijan Museum due to its close location to the Blue

---

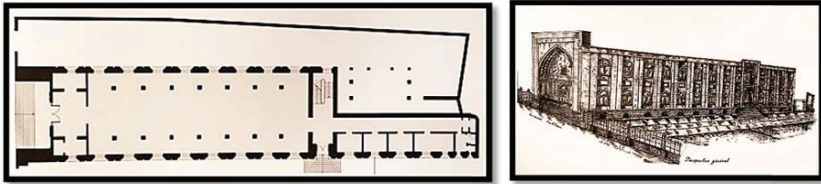
<sup>47</sup> Daniel, Shafei, Soroushiani, *Andre Godard Architecture*, 319.

<sup>48</sup> Maspero Gaston, 1903, *History of Egypt, Chaldea, Syria, Babylonia, and Assyria*. London: Grolier Society.

<sup>49</sup> Iranroute. "The Blue Mosque in Tabriz". accessed: 8 October 2020. <https://www.iranroute.com/sights/112/blue-mosque-of-tabriz>

Mosque. Moreover, the entrance through iwan<sup>50</sup> which can be interpreted as an ancient Persian entrance design (Apadana),<sup>51</sup> is also an evident feature of the classic Islamic style (Fig 9).

**Figure 10:** Left to right: The plan of The Azerbaijan Museum in Tabriz, The perspective of Godard’s design drawn by Esmail Dibaj.<sup>52</sup>



The space order is similar to the National Museum of Iran and at the end of the axes line, which follows stairs, iwan, entrance hall, and main hall, respectively, connected to the administrative area which has a door to outside. The stepped entrance iwan on the front facade is placed in the middle of the axis of symmetry. There are epitaphs around the arches of the iwan; by reading these epitaphs you can follow the height of the arches of the iwan. The building is located on a stepped platform and the daylighting problem of the basement is solved by the repeated semi-circular arched windows on the two side facades (Fig 10). The side facades are designed with vertical frames in which two semi-circular arched windows are placed on top of each other and an epitaph in between.

---

<sup>50</sup> Iwan: is a rectangular hall or space, usually vaulted, walled on three sides, with one end entirely open. Iwans are usually known with Islamic architecture; however, the root of this form is Iranian. This space organization has various examples in old history especially Mesopotamia around the third century CE, during the Parthian period of Persia Wikipedia. “Iwan”. accessed: 8 October 2020. <https://en.wikipedia.org/wiki/Iwan>

<sup>51</sup> Apadana: is a large hypostyle hall in Persepolis. It can be interpreted as the origin of Iwan which is used in Islamic architecture. The term in Old Persian means “unprotected” (â-pâd-ânâ), and the design allows the structure to be open to the elements on one side Wikipedia. “Apadana”. accessed: 8 October 2020. <https://en.wikipedia.org/wiki/Apadana>.

<sup>52</sup> Daniel, Shafei, Sorousiani, *Andre Godard Architecture* (Tehran: Architecture of Changing times in Iran, 2015), 321.

**Figure 11:** Left to right: The drawing of the main facade of Edirne railway station and a gravure showing the gate of Topkapı Place.<sup>53</sup>



As Godard did in the Azerbaijan museum, Mimar Kemalettin used more bold national architectural elements instead of classical in the design of Edirne station. The Edirne railway station designed by Kemalettin in the 1910s is known as one of the first rail stations in Turkey (TC Kültür ve Turizm Bakanlığı). The building is designed in a rectangular plan style with absolute symmetry. Hence, Kemalettin made projections and indentations in the design of the mass to emphasize the symmetry and to avoid the plainness of the rectangular form. Mimar Kemalettin used *cumbas*<sup>54</sup> to create a balance on the main facade of the building and emphasize the entrance. The main space in the plan the organization is the passenger waiting hall placed in the middle, which is both an entrance and an exit, and the axis of symmetry. The symmetrical towers with domes are the most attractive elements of design and are located on two sides of the entrance to emphasize, and are also important signs of the architecture of that period. These towers with circular stairs have been designed as circulation cores. Apart from the flamboyant circulation towers, the main facade was composed of arches of various sizes, the largest of which mark the entrance. The rest of the facade was designed with a simple style except for the ornamentation of flower figures on the narrow arches. The eaves are decorated with the Turkish trigons.<sup>55</sup>

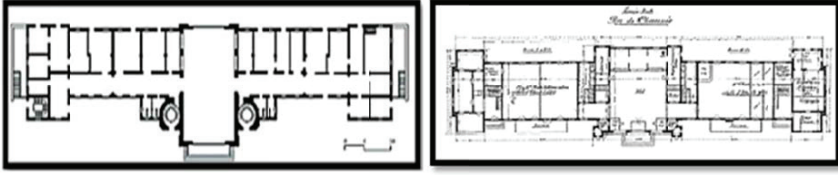
<sup>53</sup> Özlem Büyükdemir, “*Edirne Gari*” (Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, 1999), 164.

<sup>54</sup> Cumba: Is an architectural element in the traditional Turkish architecture; especially in the Traditional Anatolian House typology. Cumba is simply an overhang block of the first or second floor of Traditional Anatolian Houses. Wikipedia. “Cumba”. accessed: 8 October 2020. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cumba>

<sup>55</sup> Büyükdemir, “*Edirne Gari*,”



**Figure 12:** Left to right: The plans of Edirne railway station and Sirkeci railway station.<sup>56</sup>



The plan of the Edirne railway station shows similarities with the plan of the Sirkeci station<sup>57</sup> of Jachmund<sup>58</sup>, with whom Kemalettin worked during its design in the 1890s. Hence, it is being claimed that Kemalettin's design has been affected by the style of the Sirkeci railway station.<sup>59</sup> Despite planimetric similarities such as symmetry, rectangular shape, central entrance, etc. Mimar Kemalettin preferred to build a nationalistic style with selected architectural elements from classical Ottoman architecture such as arches, eaves, domes, etc. Moreover, as Godard's use of iwana, as the most evident national element in the main facade, Kemalettin used cumbas and towers resembling the Traditional Anatolian House and the gate of Topkapı Place.

Hence, the intention of Godard in using the iwana (apadana) and Kemalettin in using the cumbas and towers can be interpreted as their mutual goal creation of a national architecture for their modern countries.

<sup>56</sup> Büyükdemir, "Edirne Garı", (Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, 1999), 158.

<sup>57</sup> Sirkeci rail station: it is one of the most important rail station buildings in Turkey and it was built in 1890. It is the first building which Jachmund had designed in Turkey (Yavuz M. , 2006). It got pretty famous when it was built. Even the other rail station projects in Europe have been affected by this design. (Başar & Erdoğan, 2009).

<sup>58</sup> Jachmund: August Carl Friedrich Jasmund is an architect during the Ottoman Empire who had built various private and public building during almost 20 years between 1888-1907/1908. (Yavuz M. , 2006).

<sup>59</sup> Mehmet Emin Başar and Hacı Abdullah Erdoğan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları", *Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, (2009): 36.

## 5. Conclusion

In this paper, selected projects of two famous architects of the early 20<sup>th</sup> century of Iran and Turkey, Andre Godard and Mimar Kemalettin were analyzed in comparison. These two architects, who shared common ideals and similar educational backgrounds, had also followed parallel professional trajectories that even took similar roles as educators and restorators under the same modernization mission. Moreover, both countries were under similar conditions; governments supporting westernization and the construction of the nation-state. In line with this akin socio-political circumstance and individual backgrounds, they created national architectural styles by adopting traditional, regional, and religious architectural elements to modern design. By doing so, they tried to catch a balanced point both between the Western and Eastern styles; and nationalist and modernist ideals.

Along with their architectural works, both Godard and Kemalettin were trying to make their points by also spreading their ideas on cultural and educational platforms. As they were teaching about their design philosophy at the schools of architecture, they were also working for conservation and restoration of the historical environment. In this way, they preserved the historical fabric of their countries while reinterpreting it with modern techniques in the new environment.

Nevertheless, Godard who was a European who admires the national architecture of Iran appears to have featured oriental ornaments in his buildings, but geometry stands out more than ornamentation. Even in one of his articles analyzing the architecture of Iran, he conveyed about Safavid architecture as follows;

*“Here we are far from the purity of the solutions of Seljuk era architecture. The architecture of the Safavid era has a very beautiful appearance, but under this beautiful appearance, the skeleton of the building is completely hidden”.*<sup>60</sup>

Architect Kemalettin, on the other hand, was used to architectural ornamentation as a native of these lands. In his works, he preferred

---

<sup>60</sup> Soudabeh Adibzadeh, Mohsen Abbasi Harofteh, Ahmad Aminpour, 2018, A Critique on André Godard's Historiography Considering the Fields of his Historiography. *The Scientific Journal of NAZAR research center (Nrc) for Art, Architecture & Urbanism*, 17-26.

traditional geometric ornamentation to western ornamentation motifs and preferred to reflect modernism by technical advance in construction technology rather than forms. Hence, Kemalettin had been especially effective in the spreading of a new modern construction material early 20<sup>th</sup> century; the reinforced concrete.

## Bibliography

Adibzadeh, Soudabeh; Abbasi, Mohsen Harofteh and Aminpour, Ahmad. (2018). A Critique on André Godard's Historiography Considering the Fields of his Historiography. *The Scientific Journal of NAZAR research center (Nrc) for Art, Architecture & Urbanism*, 17-26.

Akhgar, Peyman. (2020). The Ecole des Beaux-Arts and the Construction of Iranian National Identity in the Interwar Era: The Architecture of André Godard. *The Society of Architectural Historians*, 8-21.

Başar, Mehmet Emin and Erdoğan, Hacı Abdullah. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 29-43.

Bulut, Mustafa. (2013). Ölümünün 100. Yılında Mahmut Şevket Paşa'nın Türbesi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 1, 93-107.

Büyükdemir, Özlem. (1999). "Edirne Garı". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü.

Çınar, Alev. (2007). The Imagined Community As Urban Reality: The Making of Ankara. *Urban Imaginaries: Locating the Modern City*, University of Minnesota Press, 151-181.

Civelek, Yusuf. (2009). Mimarlık, Tarih yazımı ve Rasyonelite: XX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Modern Türk Mimarisinde Biçime Dayalı Sembolik Söylem Meselesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, 1-22.

Daniel, Victor; Shafei, Bijan and Soroushiani, Sohrab. (2015). *Andre Godard Architecture*. Tehran: Architecture of Changing times in Iran.

Dedekarginoğlu, Cem. (2019). Erken Cumhuriyet Ankara'sında Bir Kamusal Mekân: Millet Bahçesi. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 355-374.

Elhan, Nail. (2019). Pehleviler Dönemi'nde İran'da Ulus-Devlet: Milli Kimlik ve Geleneğin İcadı. *İran Çalışmaları Dergisi*, 13-37.

Erarslan, Alev. (2006). Ottoman Baroque Architecture: Turkish Baroque. *Istanbul Aydın University, Department of Architecture and Design*, 282-319.

Erarslan, Alev. (2018). An essay on Byzantine architectural influence on the spatial organization of the Architect Sinan's square baldachin single-domed mosques. *Istanbul Aydın University, Department of Architecture and Design*, 165-179.

Gaston, Maspero. (1903). *History of Egypt, Chaldea, Syria, Babylonia, and Assyria*. London: Grolier Society.

Gökhan, Çiğdem Berdi. (2014). Ankara Palas: Bir Mimari Yapının Toplumun Sosyo-Kültürel ve Politik Yaşamı ile Etkileşimi. pp. 13-45.

Güngören, Ela and Tuztaşı, Uğur. (2007). Türk mimarlık tarihi yazıcılığında 'Ulusal'/'Millî' olanın Eklektisizm ve Modernizm ekseninde ayrış[-tırıl-]ması üzerine 1. Mekânlar / Zamanlar / İnsanlar: Kimlik, Aidiyet ve Mimarlık Tarihi Temalı V. Doktora Araştırmaları Sempozyumu, 1-19.

Karahan, Onur. (2015). Türkiye'de Betonarmenin Erken Kullanımı ve Gelişimi Sürecinde Hennebique Betonarme Sistemi. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 67-76.

Smith, Earl Baldwin. (1950). *The Dome: A Study in the History of Ideas*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Sumbas, Ahu. (2013). Türk Modernleşmesi'ni Ankara Palas Üzerinden Okumak: "Doğudan Batıya Açılan Bir Pencere". *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 171-198.

Tuluk, Ömer İskender. (2006). Osmanlı Camilerinde Mekan Kurgusu Açısından Kare Tabanlı Baldaken Varyasyonları (15.-17.Yy.). *Gazi Üniversitesi. Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi. Dergisi*. Cilt 21, No 2, 275-284.

Yavuz, Mehmet. (2006). August Carl Friedrich Jasmund ve Mimari Faaliyetleri. *X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (pp. 187-209). Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

Yavuz, Yıldırım. (2015). Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi İlk Başmimari Mimar Kemalettin. *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 6-24.

## **Internet Sources**

Açıkgöz, Elif. “Çini Sanatı Nedir? Nasıl Yapılır?.” *bilgiustam.com*, accessed October 17, 2020. <https://www.bilgiustam.com/cini-sanati-nedir-nasil-yapilir/>

Ardalan, Nader. “Museums and Memorials of Iran 1935 to 1979 By Nader Ardalan.” *2A Architecture and Art Magazine*. 2009, accessed August 16, 2020. <https://magazine.2aincorp.com/2019/05/14/museums-and-memorials-of-iran-1935-to-1979-by-nader-ardalan/>

Atlas Obscura. “The Tomb of Hafez.” *atlasobscura.com*, accessed October 8, 2020. <https://www.atlasobscura.com/places/tomb-of-hafez>

Chandler, Arthur. “The Art Deco Exposition: Post-War Paris.” *arthurchandler.com*, 1988, accessed August 16, 2020. <http://www.arthurchandler.com/1925-art-deco-exposition>

Curiosmos. “The Archway of Ctesiphon: the Largest Single-Span Free-Standing Vault on Earth”. *curiosmos.com*, March 12, 2019, accessed October 8, 2020. <https://curiosmos.com/the-archway-of-ctesiphon-the-largest-single-span-free-standing-vault-on-earth/>

Ertuğrul, Özkan and Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “Kemâleddin Bey, Mimar (1870-1927).” *İslam Ansiklopedisi*, 2002, accessed August 16, 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kemaleddin-bey-mimar>

IranRoute. “The Blue Mosque in Tabriz.” *iranroute.com*, accessed October 8, 2020. <https://www.iranroute.com/sights/112/blue-mosque-of-tabriz>

Istanbul Sanat Evi. “Çini Sanatı ve Çinicilik Nedir Teknikleri Nelerdir?.” *istanbulsanataevi.com*, accessed September 17, 2020. <https://www.istanbulsanataevi.com/sanat-terimleri-kavramlar/cini-sanati-ve-cinicilik-nedir-teknikleri-nelerdir/>

Raif, Ömer. “Türkiye’nin İlk Yıllarında İz Bırakan Mimar Kemaleddin ve 25 Güzide Eseri.” *Onedio*, January 11, 2015, accessed October 8, 2020. <https://onedio.com/haber/mimar-ahmed-kemaleddin-ve-eseri-434090>

Sanat Sözlüğü. “Baldaken.” *sanatsozlugum.blogspot.com*, 2012, accessed October 8, 2020. <https://sanatsozlugum.blogspot.com/2012/11/baldaken.html#:~:text=Kubbe%20ya%20da%20piramit%20%C3%A7at%C4%B1yla,s%C3%BCtunlarla%20ta%C5%9F%C4%B1nan%20k%C3%BC%C3%A7%C3%BCK%20a%C3%A7%C4%B1k%20str%C3%BCkt%C3%BCr.>

Shutterstock. "Iran National Museum." *shutterstock.com*, accessed 8 October, 2020. <https://www.shutterstock.com/tr/search/teheran+museum>

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. "Karaağaç Eski Tren Garı." *Kültür ve Turizm Bakanlığı*, accessed September 21, 2020. <https://edirne.ktb.gov.tr/TR-110701/karaagac-eski-tren-gari.html>

Wikimedia. "Iran National Museum." *Wikimedia*, February 14, 2017, accessed October 8, 2020. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Iran\\_Bastan\\_Museum,\\_National\\_Museum\\_of\\_Iran,\\_Tehran.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Iran_Bastan_Museum,_National_Museum_of_Iran,_Tehran.jpg)

Wikipedia. "Apadana." *Wikipedia*, August 20, 2020, accessed October 8, 2020. <https://en.wikipedia.org/wiki/Apadana>

Wikipedia. "Cumba." *Wikipedia*, December 3, 2020, accessed October 8, 2020. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cumba>

Wikipedia. "Iwan." *Wikipedia*, December 3, 2020 accessed October 8, 2020. <https://en.wikipedia.org/wiki/Iwan>



## Modernizm ve İran Konutlarının Dönüşümü (1870-1979)

Yousef Daneshvar Rouyandozagh\*

### Öz

Bu çalışma ilk olarak modernizmin 1870-1979 yılları arasında İran'da oluşturduğu toplumsal ve siyasi platformu inceleyerek, modernizmin oluşumundaki Kaçar dönemi ve Pehlevi döneminde temel faktörleri tanıtmaya çalışmaktadır. Araştırma, İran'da konutların oluşumunda hakim ideolojilerin ve politikaların sonucu olarak geliştirilen mimari hareketler ile ilgili açıklamalar ortaya koymaktadır. Kadim dini otoriteler, ulusal kimlik ve modernizmin karşılaşması, Ortadoğu ülkelerinde, özellikle İran'da, büyük değişimlere sebep olmuştur. Bu bağlamda, İran toplumunda meydana gelen sosyal ve siyasi değişim, gündelik hayatın belirleyici aktörlerinden olan mimarlık alanında ise büyük dönüşümlere sebep olmuştur. Ulus devlet, dünyanın çeşitli ülkelerinde modernizm sürecinde en önemli aktör olmuştur. Buna göre, o dönemde bir ulus devlet olan Pehlevi devleti, İran toplumunun farklı katmanlarında ve ülkenin çeşitli bölgelerinde modernizmin gelişmesinde temel bir role sahip olmuştur. Bu dönemde, ulusal kimlik, ulus devlet kavramı tarafından yeniden tanımlanmış ve toplumun günlük yaşamı mimarlıktan etkilenmiştir. Bu çalışma İran konutlarının geçmişini inceleyen niteliksel bir araştırmadır. Araştırma, tarihsel yorumlama yöntemini benimseyerek, İran'da 1925 ve 1979 yılları arasında yapılan konut binalarının incelenmesinde çevresel, biçimsel ve anlamsal faktörlerin etkisini değerlendirmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** İran, Konut, Modernizm, İdeoloji, Mekan.

---

\* Öğr. Gör., Çankaya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, yusufdaneshvar@cankaya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1211-5238



## **Modernism and Transformation of Iranian Houses (1870-1979)**

Yousef Daneshvar Rouyandozagh\*

### **Abstract**

This study primarily focuses on the social and political platforms established by modernism in Iran between 1870 and 1979. The study attempts to introduce the main factors in the formation of modernism in the periods of the Qajar and Pehlevi. This research reveals the effect of dominant ideologies and policies on the construction and components of Iranian houses. The ancient religious authorities, confrontation of national identity and new phenomenon by the name of modernism have caused great changes in social life and house constructions in Middle East countries, especially in Iran. In this context, social and political changes in the Iranian society caused a major transformation in the field of architecture, which is one of the determining actors of daily life. The nation state was the most prominent actor in modernism process in various countries of the world. Accordingly, the Pehlevi state -as a nation state in that period- had a main role in developing the modernism at different layers of the Iranian society and various regions of the country. During this period, the national identity has been redefined by the nation state and the daily life of the society was influenced through architectural elements. This study is a qualitative research that analyses history of the Iranian dwellings. By adopting the method of historical interpretation, the research evaluates the effect of environmental, formal and semantic factors in the examination of dwellings which were built between 1925 and 1979.

**Keywords:** Iran, Dwelling, Modernism, Ideology, Space.

---

\* Lecturer, Çankaya University, Faculty of Architecture, Department of Architecture  
yusufdaneshvar@cankaya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1211-5238

## 1. Giriş

19. yüzyıl, Batı Avrupa’da önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir çağ olmuştur. Bu çağda sanayileşmeyle birlikte meydana gelen değişimler farklı toplumların oluşmasına neden olmuştur.<sup>1</sup> Modernizm bütün alanlarda her zaman geçmişle ve kendinden hemen önce gelenle savaş içinde olmuştur. Bu dönem içerisinde yaşanan sosyal, bilimsel, endüstriyel ve teknolojik gelişim ve dönüşüm sonucunda toplumlar büyük ölçüde etkilenmiş, buna bağlı olarak mimarlık faaliyetleri eski mimarlık fonksiyonlarını yeniden tanımlamaya başlamıştır. Modern mimarlık, farklı anlama gelebilen ve yoruma açık bir terim olarak bilinmektedir. Bazı çalışmalarda modern mimarlık, geçmişe tümüyle karşı çıkan ve her şeyi çağın gerçeklerine uygun kentsel problemlere çağdaş bir biçimde evrensel çözümler bulmayı öngören yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Diğer yandan bazı çalışmalarda ise sadece makine stili seri üretim mimarlık olarak değil; geniş, bütüncül, akışkan, parçalı, net ve geometrik eğilimli bir biçimleniş olarak ifade edilmektedir.<sup>2</sup> İran, geleneksel kimliğe sahip mimariyle bu süreçte çeşitli sorunlarla yüz yüze kalmıştır. İran mimarisi özellikle konut mimarisi, tarihsel süreçte farklı dönemlerde çeşitli ideolojik etkilerle karşı karşıya kalmıştır.

Konutlardaki mekan konfigürasyonundaki ideolojik etkiler, çoğu akademik çalışmalarda kabul görmüştür. Bazı akademik çalışmalarda, konutların sakinleri için birbirine bağımlı psikolojik anlama sahip değerler olarak tanımlanmıştır.<sup>3</sup> Buna ek olarak diğer akademik çalışmalarda, kişiler arası iletişim ve yaşam tarzını tanımlayan konutlar, insanların sosyal hayatını simgeleyen merkezdir; ayrıca konut sahibinin sosyal ağını ve sosyal sınıfını temsil ettiğini savunmaktadırlar. Konutlar çeşitli dönemlerde toplumların sosyal ve kültürel durumunu yansıtmıştır. Konutlar çeşitli dönemlerde kullanıcılar tarafından şekillendirilmiş, sosyal normlar ve yaşam tarzlarıyla-

<sup>1</sup> Amir Banimasoud, *Iranian Contemporary Architecture* (Tehran: Memari-e-Gharn Publishing, 2009), 8-10.

<sup>2</sup> Michel Ragon, *Modern Mimarlık ve Şehircilik* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010): 25-35.

<sup>3</sup> Mimarlık ve mekan arasındaki ilişki mimarlığın temel konusudur, mekan, insan algılaması ve mekanın sınırlanmasına bağlı olup, sınırlayıcı öğelerin farklılığına göre, doğal, yapay ve karma mekan kavramlarını kullanırız. Bu bağlamda konutların insanlar arasında psikolojik bağ oluşturur. İlhan Altan, “Mimarlıkta Mekan Kavramı.” *Psikoloji Çalışmaları* 19, (1993): 75-88.

la uyumlu olarak tasarlanmıştır. Nasr'ın,<sup>4</sup> belirttiği gibi, “insanın kendisi için yarattığı dış çevre, içsel durumunun bir yansımasından başka bir şey değildir”. Bu gerçekler, toplumsal ihtiyaçlar, hakim ideoloji ve barınma arasındaki bağlantıları ortaya koymaktadır. Devlet ideolojisinin yanısıra toplumun sosyal ve kültürel özellikleri insanların yaşam alanının kurgulanmasında önem arz etmektedir. Bu gerçeklere dayanarak, devletlerdeki değişiklikler ve toplumdaki ideolojisi yeni mimari tasarım gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Hakimiyetteki değişiklikler yeni mimari stillerini ortaya çıkarmaktadır. 20. yüzyılın başında, pek çok gelişmekte olan ülkede, modernleşme etkisi ile birlikte konut tasarımında çok fazla değişiklikler meydana gelmiştir, bunedenle geleneksel mimarinin yerini modern mimari almıştır. Buna dayanarak toplumun kültürel ve sosyal değerlerini temsil eden ve kullanıcıların fiziksel ve kültürel gereksinimlerine yanıt veren yerel mimari adım adım ihmal edilmiştir.<sup>5</sup> İran kentlerindeki endüstriyel ve teknolojik gelişme ve kentleşme, konutların kademeli olarak değiştirilmesine yol açmıştır.<sup>6</sup>

Bu çalışmada, İran konutlarının modernleşme sürecinde 1925 - 1979 tarihleri arasında uğradığı değişimleri, biçimsel, mekansal ve yapısal açılardan incelenecektir. Bu bağlamda geleneksel olarak bilinen Kaçar dönemi konutlarına kısaca değindikten sonra Pehlevi Dönemi iki dönem çerçevesinde detaylı biçimde değerlendirilecektir. Bu çalışmada ideolojilerin toplumlar üzerindeki etkilerinin tartışılması hedeflenmektedir. Zira, konut örneği, çeşitli kültürel ve sosyal özelliklere sahip bireyleri ve toplumun bütün katmanlarını barındıran sosyal bir alandır ve değişimleri açık bir şekilde yansıtmaktadır.

---

<sup>4</sup> Seyyed Hossein Nasr, “The Contemporary Muslim and The Architectural Transformation of The Islamic Urban Environment.” içinde *Toward an Architecture in The Spirit of Islam*, ed. Renata Holod, (Philadelphia: Aga Khan Award for Architecture, 1978), 1-5.

<sup>5</sup> Basem Mohammed Behsh. “Towards Housing in Harmony With Place Constancy and Change in the Traditional Syrian House from The Standpoint of Environmental Adaptation.” (Doktora Tezi, Lund University, 1993), 10-120.

<sup>6</sup> İran'ın tarihi kentleri mekansal öğeleri bütünlük (entegre), bir bütün olarak işlev gören akrabalık, din ve toplumsal duyguları kolaylaştıran ve karşılıklı destek sağlayan ekonomik ihtiyaçları temel alan güçlü bağların olduğu mekânlardır, ancak yeni ihtiyaçlar ve teknolojinin gelişimi ile büyük değişimler yaşanmıştır. Ayyoob Sharifi and Murayama Akito “Changes in The Traditional Urban Form And the Social Sustainability of Contemporary Cities: A Case Study of Iranian Cities.” *Habitat International* 38 (2013): 126-134.

## 2. Kaçar Döneminin Sosyal, Kültürel ve Mimari Özellikleri

Gerçekleşen çeşitli göçlerin istikametini oluşturan İran, birçok milletin vatanı olmuş, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.<sup>7</sup> 1500 yılın'dan 1925 yılına kadar Türklerin hakim olduğu İran, genellikle Azerbaycan bölgesinden idare edilmiştir. İran coğrafyası çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlerle karşı karşıya kalmıştır.<sup>8</sup>

Kaçar Hanedanı 193 yıllık hakimiyeti ile Türklerin İran'da resmi olarak hakimiyetinin sonu olarak yorumlanmaktadır. Hanedanlığın, İslam Şii mezhebi hukukuna göre yönetilmesine rağmen hâkimiyetin son dönemlerinde Kaçar padişahlarının avrupa gezileri sonucunda İran toplumu batı kültürü ile tanışmıştır.<sup>9</sup> Kaçar, padişahlarının Avrupa gezileri sonrası İran sanatı batılılardan etkilenmiştir. Avrupa'daki savaşların sona ermesiyle birlikte, Avrupa ürünleri büyük ölçüde İran'a gelmeye başlamış ve ülkeyi kültürel açıdan etkilemiştir. Bu etkiler, yaşam tarzı, tarım, eğitim sistemi, sanat, kentsel planlama ve mimarlık dahil olmak üzere pek çok alanda görülmektedir. Kaçar hakimiyetinin son dönemlerinde kamusal yapılarda bu etkiler görülmüştür.<sup>10</sup> Kaçar dönemi mimarisi üç stil olarak sınıflandırılabilir: Geleneksel mimari stili, Eklektik mimari stili ve Batılı mimari stili.

Geleneksel mimari stile sahip Kaçar dönemi konut komplekslerinde mahremiyet kavramı ön plandadır ve kamusal, yarı kamusal, yarı özel ve özel olarak tanımlanan mahremiyet katmanları birinci derece aile üyeleri ve yabancı ilişkilerini mekansal organizasyon aracılığı ile belirtilmiştir.

<sup>7</sup> Nikki R. Keddie and Richard Yann. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. (New Haven, Conn: Yale University Press, 2006): 25-30.

<sup>8</sup> İran'ın Azerbaycan bölgesi kuzeyden Derbent'ten başlayarak, güneyde Zencan, Erdebil, Tebriz ve Hamedan'ı içine alarak İran'ın ortalarına kadar uzanan bölgedir. Konumu ve sahip olduğu zenginlikler nedeniyle tarih boyunca bölgesel ve büyük güçlerin manevra sahası olmak zorunda kalmış, bu nedenle sık sık idaresi el değiştirmiştir. Bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının iki katından daha fazla yüz ölçümüne sahip bir coğrafyayı ifade etmektedir. Osman Erol «İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri 1906-2006.» (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 60-70.

<sup>9</sup> Arash Lashkari, Majid Sarikhani, and Akbar Sharifinia. "Study and Investigation of Monumental Buildings from Qajar and Early Pehlevi Periods in Darreh Shahr County; Case Studies: Qal'eh-i Pour Ashraf, Qal'eh-i Mir Gholam Hashemi and Qal'eh-i Jahangir Abad." *Archaeology Journal* 3, no. 1 (2019): 119.

<sup>10</sup> Lashkari, Sarikhani, and Akbar Sharifinia. "Study and Investigation of Monumental Buildings..." 25-30.

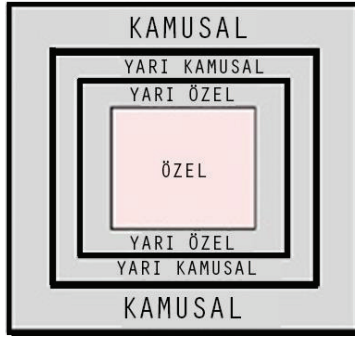
İslam kültüründe mahremiyet gereklilikleri aile güvenliğini sağlamıştır ve özel hayatı kamusal alanlardan ayırarak dini gereklilikleri karşılayan yaşam alanları oluşturulmuştur (Foto. 1).<sup>11</sup> Konutlar geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmekle birlikte toplumların sosyal ve kültürel yaşantılarının yansımasıdır. İran toplumunda önemli olan mahremiyet kavramı, yerel kültürün konutlarda bıraktığı izidir. Geleneksel konutlarda mahremiyet katmanları Kuran ayetlerinin öğretilerini takip etmektedir. İran'ın geleneksel konutlarında formlar, güvenlik ve huzur oluşturmak için mahremiyetten fazlasıyla etkilenir ve mahremiyet, iç mekanların yapılandırılmasında önemli role sahiptir olmuştur.<sup>12</sup> Mahremiyet konut sakinleri ile yabancılar arasında sosyalleşmede istenilen sınırı oluşturma mekanizmasıdır. Bu kavram, konut sakinlerinin sosyal etkileşiminin yönetilmesi, başkalarıyla olan plan ve stratejinin kurulması, kişiliğinin devamı ve gelişiminde önemli bir faktördür.

---

<sup>11</sup> Kamusal alanlar çoğunlukla misafirler ile yapılan toplantılar gibi aktiviteler için yapılmıştır. Bu mekânlarda aile toplantıları, bazı kişisel ve diğer etkinlikler gibi etkinlikler yapılır. Samira Forouzmand. "A Survey on Changing Socio-Spatial Patterns in Contemporary Housing of Iran." (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ), 2013), 55-60.

<sup>12</sup> İran'ın çeşitli bölgelerinde mahremiyet kavramları yerel kültürü göz önünde bulundurarak uygulanmaya çalışılmıştır, İran'ın Azerbaycan bölgesinde bulunan Erdebil kentinde mahremiyet katmanları Türk kültürüne uygun ve iklimsel veriler göz önünde bulundurularak icra edilmiştir. Yarı özel alanlar aile üyelerinin bir araya toplamak için ortak mekanlardır. Bu alan yalnızca aileler ve yakın akrabalar veya özel arkadaşlar içindir. Yousef Daneshvar Rouyandozagh and Ece Kumkale Açıköz. "Sustaining the Social Memory in a Historic Neighborhood: The Case Study of Uch Dukkan Neighborhood in Ardabil City in Azerbaijani Region of Iran." *International Journal of Architectural and Environmental Engineering* 11, no. 3, 2017. 334-339

Şekil 1. Geleneksel Konutlarda Mahremiyet Katmanları

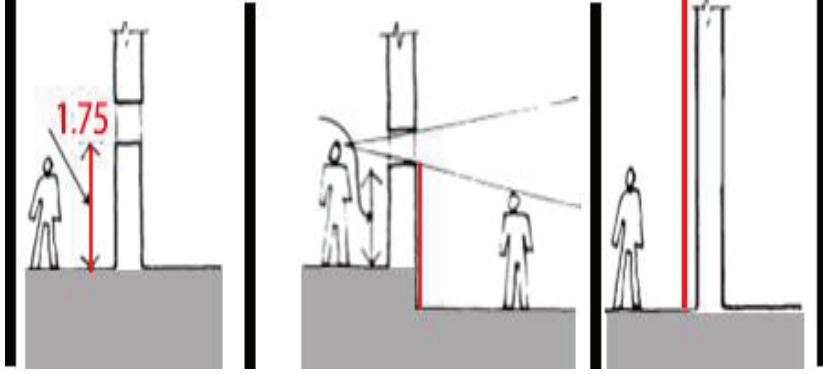


(Kaynağı belirtilmeyen şekil ve fotoğraflar yazara aittir)

Konutun dışarı ile olan iletişimi, Kaçar dönemi mimarları için çok büyük öneme sahiptir. Konut tasarımcıları pencereleri ve kapıları çok dikkatli bir şekilde tasarlamışlardır ve bu bağlamda tüm mahremiyet noktalarını düşünmüşlerdir. Geleneksel konutlardaki pencereler, evde görsel mahremiyet sağlamak için hane halkı ve yabancılar arasında görsel bir engel oluşturacak şekilde tasarlanmış ve kurulmuştur (Şekil,1). Örneğin, bazı konutlarda mahremiyeti sağlamak için küçük pencereler bulunurken, bazılarında zeminden 1.75 m yükseklikte pencere açıklıkları konulmuştur. Sokak ve evin içi ile olan görsel ilişkiyi tamamıyla kesmek isteyen mimarlar, binanın dış duvarlarında hiçbir pencere açıklıkları kullanmamışlardır.<sup>13</sup>

<sup>13</sup> Konut kültürel bir olgudur. Benzer fiziksel koşullarda yaşayan toplulukların oluşturdukları konutlar ve yerleşmeler birbirinden farklılıklar gösterir. İslami öğretilere göre yapılan konutlarda mahremiyet, tasarımcıların birincil konusu olmuştur. Ali Daneshpour. "Concept of Privacy in Housing Design Based on Islamic Teachings." (In Proceedings of the First Iranian Students Scientific Conference Toplantısında Bildiri olarak sunulmuştur, Malaysia, Nisan 2011).

**Şekil 2.** Geleneksel Konutlarda Dış ve İç Mekanlar Arasında Görsel Mahremiyet



Eklektik mimari stili, Kaçar döneminin ortalarında başlayarak (1870-1885), Birinci Pehlevi dönemine kadar İran mimarisini etkisi altına almıştır. Sütunlar, eğimli çatılar (Santouri), iki yönlü merdivenler ve saat kuleleri gibi batı mimarlığı simgelerinin İran'ın çeşitli kentlerine gelmesi ile birlikte geleneksel mimari ile birleşmesi sonucunda kent merkezlerinde özellikle kamusal yapılarda yeni mimari dili ortaya çıkmıştır.<sup>14</sup> Kaçar döneminde batılı ülkeler ile artan ilişkiler ülkenin sanayi ve teknoloji ihtiyaçlarından kaynaklanmıştır, söz konusu ihtiyaçlardan kaynaklanan ilişkiler toplumun sosyal ve kültürel kimliğini önemli derecede etkilemiştir.<sup>15</sup> Sanata hayranlığı ile bilinen Nasır-Eddin Şah ve yönetiminin Avrupa ziyaretleri, İran toplumunu batı kültüründen etkilenmesinde ilk adım olarak yorumlanmaktadır. Mısır ve Osmanlı imparatorluğunda kurulan İran konsoloslukları söz konusu etkileşimi hızlandırmıştır. Kentlerin modern usullere göre yönetilmesi, teşvik edilmesi ve bununla birlikte Darülfünun okullarının kurulması, kentlerin görünüşünü değiştirmiştir. Avrupalı mimarların söz konusu

<sup>14</sup> İran mimarisinde, Kaçar dönemi ve sonuna doğru iç ve dış faktörlerden etkilenmiştir. Bu dönemde orijinalliğini ve kimliğini koruyarak çeşitli iniş ve çıkışlar yaşamıştır. Birinci Pehlevi ve ikinci Pehlevi Döneminde İran toplumsal ve özellikle mimarlığı esas olarak dış etkenlerden etkilenen değişikliklere tanık olmuştur. Navid Khaleghimoghaddam. "Türkiye ve İran Çağdaş Mimarisi Dönüşümünde Ulusal Hareketlerin Etkisi." İnsan ve İnsan 6, no. 22 (Eylül 2019): 809-830.

<sup>15</sup> Robert Gleave, "Religion and society in Qajar Iran." (New York: Routledge, 2004).401-429.

okullarda eğitime başlamaları binaların değişimine neden olmuştur. At arabası ve otomobil gibi araçların, şehir içi ve şehirlerarası ulaşım sistemine dâhil olması sonucunda Kaçar döneminin kentsel kurgusunu büyük ölçüde etkilemiştir ve bununla birlikte konut mimarisinde dışa dönüklük yaklaşımını tartışılmış ve sokak mimarisi kavramı ortaya çıkmıştır.<sup>16</sup>

### 3. I. Pehlevi Dönemi (1925-1941)

Birinci Pehlevi döneminin ilk yıllarında siyaset ve hukuk alanından ekonomi alanına, toplumsal ve sosyal alandan eğitim ve kültür alanına kadar birçok alanda değişimler olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında İran'da Rıza Şah, Afganistan'daki Şah Amanullah Han ve Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk gibi güçlü ve karizmatik siyasi liderler, moderniteyi ve ulusçuluğu kendi yasalarıyla etkileşime sokmuş yani; yeni toplumlar oluşturmaya çalışmışlardır.<sup>17</sup> Bu liderler kendi ülkelerinin ulus kimliğini canlandırarak, geleneklerine bağlı kalan toplumlarını modernleştirmeye çalışmışlardır.<sup>18</sup> Pehlevi modernizmi, batılı yaşam tarzı, İran milliyetçiliği, kültürel modernizm ve laiklik gibi kavramların altını çizerek İranlılar için kapsayıcı bir kimlik tesis etmek istemiştir.<sup>19</sup> Rıza Han tahta oturduktan sonra İrandaki çeşitli milliyetlerin kimliklerini zayıflatarak yeni İran kimliğini oluşturmak istemiştir. Rıza Şah yeni kimliğin oluşumunda devletin merkezi otoritesini kullanarak modernleşme politikalarının uygulanmasına önem vermiştir.

İran toplumunda çeşitliliklerin sorun olarak görülmesi ve zıtlıklara dönüş-

<sup>16</sup> Gleave, "Religion and society in Qajar Iran," 401-429.

<sup>17</sup> Rıza Han'a Pehlevi soyisminin seçilmesi, yeni kurulan hükümetin fikir babası olan Mohammad Ali Foroughi tarafından gerçekleştirilmiştir. Pehlevi ismi İran'da İslamiyet öncesi Sasani döneminde kullanılan dilin adıdır. Ayrıca Firdevsi'nin Şehnâme adlı eserinde eski İran (Turan karşıtı) kahramanlarına verilen sıfattır. Muhafezekar İran toplumunu değerlerinden koparabilmek için Rıza Han, modernizm sloganı ile ortaya çıkmıştı. Bu olay bir taraftan Rıza Han'ın soyunu İslamiyet öncesi Sasani devrine götürme çabasından başka bir şey olmadığı gibi diğer taraftan Fars milliyetçiliği temelleri üzerine yeni kurulmakta olan modern İran ulus-devletinin meşruiyetini sağlayan ana etken olduğunu söylemek mümkündür. Eskandar Deldam, "Zendeği'e Por Majera'e Reza Khan" (Rıza Han'ın Macera Dolu Yaşamı), (Tahran: Nashr-e Gholfam, 1992), 15-16.

<sup>18</sup> Keddie and Yann. "Modern Iran: Roots and Results of Revolution." 25-30.

<sup>19</sup> Beşiriye, Hüseyin. İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik. İran: Ulusal Kimlik İnşası (İstanbul: Küre Yayınları 2009): 74-76.



mesi Rıza Şah Pehlevi'nin (1925-1941) saltanatı yılları olarak değerlendirilmiştir. İran toplumunda Pehlevi döneminde modernleşme kapsamında yapılan uygulamalar, kadın ve erkek giyimi üzerinden tartışılmıştır.<sup>20</sup> 1930'da Rıza Şah ilk olarak, Keşf-i Hicab yasası ile kadınların İslami giyimini ve kadınların gündelik yaşamlarında ve resmi kurumlarda başörtüsü ve çarşaf kullanmalarını yasaklamıştır.<sup>21</sup> Geleneksel ve İslami usullere bağlı olan İran toplumu, bu yasa sonrası büyük tartışmalara sahne olmuştur. Toplumda büyük role sahip olan Şii ulema söz konusu yasayı protesto etmiş ve muhafazakar kesimin büyük rahatsızlığına neden olmuştur.

**Foto. 1.** 1930'da Rıza Şah'ın Okul Ziyareti



**Kaynak:** [http://iranian-architect.ir/histographic-0001/histographic\\_0001-2](http://iranian-architect.ir/histographic-0001/histographic_0001-2), (Son Erişim: 23 Kasım 2020)

Pehlevi döneminden önce 193 yıl boyunca egemenlik süren Kaçar hanedanı, Türklerin İran'da hüküm sürdüğü son dönem olarak bilinmektedir. Farsların İran'a hakimiyetinin başlangıcı olarak bilinen Pehlevi dönemi Rıza Şah'ın tahta oturması ile başlamıştır. Kaçar döneminin sonlarında başlayan batılılaşma Pehlevi dönemi ile birlikte İranlıların yaşam tarzını geleneksel yaşam tarzından batı yaşam tarzına dönüştürmeye başlamıştır. İran'ın muhafazakar kesimi, özellikle Şii ulema yeni yaşam tarzına karşı çıkmışlardır ama etkin olamamışlardır.<sup>22</sup> İran toplumu özellikle büyükşe-

<sup>20</sup> Çevik, "Pehlevi Dönemi Kadın Modernleşmesi," 28.

<sup>21</sup> Sara Javadi Faraz, "The Iranian Government's Approach Towards the Use of Hijab." (Doktora Tezi, University of Putra Malaysia, 2008): 7-10.

<sup>22</sup> Reza Mohamadi, and Mohamad Ali Rajab'. "The Survey of Entrance Inscriptions

hirlerde modern yaşam tarzı ile tanışmış ve adım adım yeni yaşam modelini kabul etmeye başlamıştır. Söz konusu sosyal ve kültürel değişimin yanısıra mimari yapılar ise büyük değişikliklere tanık olmuştur. Bu bağlamda modernizmin değişimlerinin sembolü olarak bilinen sanayileşme sonucunda yeni kent tipi ortaya çıkmış ve geleneksel kent kimliğinin bundan etkilendiği tespit edilmiştir.<sup>23</sup>

Modern konutlar Kaçar Dönemi'nde 1861 yılından başlayarak Tahran'ın zengin kesimlerinde inşa edilmiştir.<sup>24</sup> Bu dönem, sosyologlar ve mimarlar tarafından geleneksellikten modernizme geçiş dönemi olarak tanımlanmıştır.<sup>25</sup> 1925 yılından sonra devletin uluslaşma çabaları nedeniyle ilk olarak devlet yapılarının görüntüsü hızlı bir şekilde değişmeye başlamıştır. Bu nedenle ilk Pehlevi Döneminde daha çok kamusal yapılarda modernleşme etkilerini görmek mümkün olmuştur. Bu dönem mimarisinde Zerdüşt-Ahemeniş-Sasani mimari canlandırmacılığı veya milli mimari adı altında genellikle kamu yapılarında gerçekleştirilmiştir. Teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla birlikte kamusal yapılar biçimsel ve mekansal olarak değiştirilmiştir.

Rıza Şah, kentlerin görünüşünü değiştirmek için ülkenin kapılarını Batılı inşaat firmalarına açmıştır. Çelik, çimento, beton gibi yeni yapı malzemelerinin ithalatı ve sıhhi tesisat, kablolama gibi yeni tekniklerin getirilmesiyle kentlerdeki değişim hız kazanmıştır.<sup>26</sup> Söz konusu teknikler ve malzemeler, konutlarda yeni formlar ve mekansal nitelikler yaratmaya izin vermiştir. Yarı dairesel girişlerin yapımı ile iç mekanın dış alanla entegrasyonuna olanak sağlanmıştır. Yeni tekniklerle çoğunlukla konutların dış kısımlarında, teras ve balkonlar yapılmıştır. 1930'ların konut mimarisinde, kübik binaların temsilcisi olan dairesel pencereler görülmektedir. Dairesel pencereler ve organik formlar birinci Pehlevi Döneminin sembolü olarak

---

of Tehran Houses From Qajar Period to The Present.” *Journal of Negareh* 5, no, 15 (2010): 19-27.

<sup>23</sup> Egon Ernest Begel, “Kentlerin doğuşu.” *Cogito Dergisi*, no.8 (1996): 7-16.

<sup>24</sup> Mohammad Reza Haeri Mazandarani. “Designing the contemporary house and the architectural principles of traditional houses.” *Abadi, Quarterly Journal of Architecture and Urbanism* 6, no. 23 (1997): 18-28.

<sup>25</sup> Hosein Soltanzadeh. “From house to apartment.” *Architecture and Culture Quarterly* 7, no. 23 (2005): 142-154.

<sup>26</sup> Mohammad Kiani, *The Architecture in the First Period of Pehlevi Dynasty*. (Tehran: The Institute for the Studies on Iran History, 2002):22-26.

binaların üzerinde bulunmaktadır. Buna ek olarak geleneksel mimarinin içe dönük kurgusu değiştirilmiş, dışa dönük kurgu yaygın hale gelmiştir. Bu değişim, kamusal yapılarda bile açık bir şekilde görülmektedir. Söz konusu döneme ait, konut projelerinin sayısı oldukça azdır, ancak korunmuş olan bu konutlar birinci Pehlevi Döneminin temsilcileri olarak Tahran’da boy göstermektedir (Tablo 1a-b). Kübik mimari, İran’da Bauhaus mimarisi ve Alman Ekspresyonizminin bir yansımasıdır. Bu akıma İran’da Avusturyalı Holzmeister ve Ermeni mimar Vartan Avanesian öncülük etmişlerdir. Bu bağlamda, İran’da kübik mimari olarak tartışılan akım, rasyonel ve fonksiyonel mimari olarak düşünülebilir. Sonuç olarak bu dönemde sosyal yapı değişiminin yanısıra, kentlerin fiziki özelliklerinde değişimler yaşanmıştır.

Rıza Şah Pehlevi, 20 yıllık hakimiyetinde ülkede yaşanan çeşitli siyasi çalkantılar sonucunda ve İngilizlerin etkisi ile Afrika’ya sürgün edilmiştir. Ülkede yaşanan geçici kargaşa sonrası Muhammad Rıza Şah Pehlevi ülkenin yeni şahı olarak saltanat sahibi olmuştur. Genç ve tecrübesiz Şah, modernleşmeyi İran’ın tüm bölgelerine ve bütün katmanlarına yaymayı yönetimin asıl hedefi olarak belirlemiştir.

#### **4. II. Pehlevi Dönemi (1941-1979)**

II. Dünya Savaşı sırasında İran’da yaşanan çeşitli kargaşalar sonrasında Rıza şah Pehlevi Afrika’ya sürgün edildi ve tahttan feragat ederek yerini oğlu Muhammed Rıza Pehlevi’ye bıraktı. Muhammed Rıza Şah (1941-1979) batılılaşma bağlamında yapılan politikalarla İran toplumunu oryantalist bir bakış açısıyla batıya benzetmeye çalışmıştır. İran’daki modernleşme sürecinde güdümlü modernleşme yöntemi izlenmiştir.<sup>27</sup> Modernleşme politikaları batılı ülkelerdeki yapı ve kurumlara benzerlik olarak uygulanmıştır. Geleneksel kurumların devamlılığı ya da ıslah edilmesi birkenara bırakılmıştır ve Batı toplumlarında olan kurumları ve politikaları toplumun yapısına uygun hale getirmeden ve fazla değiştirmeden yürürlüğe koyma eğilimi gözlemlenmiştir.

---

<sup>27</sup> Az gelişmiş ülkelerde güdümlü (Induced) modernleşme yöntemi ile modernleşme politikaları gelişmiş ülkelerdeki yapı ve kurumlara benzerlik taşımak gibi bir yöntem izler. Chodak Szymon, *Societal Development: Five Approaches with Conclusions from Comparative Analysis* (Oxford: Oxford University Press, 1973), 120-128.

Modernleşme ile gelen bürokrasi muhafazakar ve geleneksel kesimin öncüsü olan ulemanın sahip olduğu imtiyazların sonlandırılması ve devletin kontrolü altına girmesi demektir.<sup>28</sup> Bu dönemde din adamlarının toplum üzerindeki etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. İkinci Pehlevi Dönemi kalkınma politikalarında, beyaz devrim ile birlikte toprak ile ilgili reformlar gerçekleşmiştir. Ekonomi alanında yönetim, yüzünü batı modellerine çevirmiş ve geleneksel ekonomi modelini değiştirmeye çalışmıştır. İkinci Pehlevi Dönemi'nde tamamen olmasa bile modern bir devlet sistemi yaratılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Mimarlık alanında, Yarı Modern Tarzı, ikinci Pehlevi Döneminde ortaya çıkmış ve İran geleneksel mimari ilkeleri ile uluslararası modern mimari ilkeleri arasında bir kombinasyon oluşturmaya çalışılmıştır (Foto. 2). Bu değişim, tasarımsal ve yapısal olarak İran'ın çeşitli bölgelerinde görülmeye başlanmıştır. Yarı modern konutlarda dışa dönüklük ilk adım olarak atılmış ve kullanıcıların dışarı (sokak) ile iletişiminin artırılması hedeflenmiştir. Tüm konutlarda veranda yapılmaya başlanmış ve konutlarda geleneksel dönemin mirası ve mahremiyetin önemli aktörü olan yarı özel alanlar konutlardan kaldırılmıştır (Tablo 2).

İlk Pehlevi döneminde İran, kentsel olarak değiştirilmeye çalışılsa da, bu konuda başarılı olunamamıştır; sadece başkent Tahran'ın kamusal yapılarında değişiklik olmuştur. İkinci Pehlevi döneminde tüm İran'ın modernleşme sürecine dahil edilme çabası açık bir şekilde görülmektedir. Tüm konutlarda, gelenekselden farklı olarak, kübik mimariden uzaklaşarak, yeni malzemeler ve tasarımlar kullanılarak modern ve yeni yaşam tarzını barındıran konut mimarisi ortaya atılmıştır.<sup>29</sup> Modern akımın sonucunda üretilen konutlar geleneksel konutların tersine sade ve küçük boyutlarda yapılmıştır. Modern mimarinin ana özelliği olan sadelik ve küçük alanların kullanımı, bu dönemde yaygınlaşmıştır.<sup>30</sup>

<sup>28</sup> 1920-1979 yıllarında İran'da Modernleşme resmi devlet politikasında önemli yere sahip olmuştur. Bu dönemlerde İran'daki Batı tarzı modernleşme çalışmaları sayesinde siyasal toplumsal ve hukuki reformlara önem verilmiştir. İslam şii Ulemanın Pehlevi hanedanı ile sorunu modernleşme sürecinde örtü yasağı ile derinleşmiş ve ilişkileri kesilmiştir. Elif Çevik. "*Pehlevi Dönemi Kadın Modernleşmesi (1921-1979)*." (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 5-10.

<sup>29</sup> Forouzmend, "A survey on changing socio-spatial patterns in contemporary housing of Iran..." 45-50.

<sup>30</sup> Jon T Lang, *Creating Architectural Theory: The Role of the Behavioral Sciences in*

İkinci Pehlevi Dönemi konut mimarisi iki farklı dönem olarak değerlendirilebilir; Yarı Modern konut stili (1941-1951) ve Site-apartman konut stili (1952-1979). Bu dönemde büyükşehirlerde nüfus artışı ve göç dalgası nedeni ile yeni yerleşim alanlarına ihtiyaç doğmuştur.<sup>31</sup> 1952 yılında Tahran’da yapılan Tahran Villa Yurtları (lojman) bunun bir örneğidir.<sup>32</sup> Bu lojmanlardaki konut birimleri genellikle uzun vadeli taksitler halinde müşterilere teslim edilmiştir. İran ekonomisinin serbest piyasaya açılması nedeniyle sermaye gruplarının inşaat ve konut sektörüne yoğunlaştığı görülmüştür.<sup>33</sup> İnşaat firmaları, yeni konut sitelerinin ortaya çıkmasında en büyük paya sahip olmuş ve bütün vatandaşların yeni yaşam tarzına talep etmesi için çeşitli propaganda yöntemleri kullanmıştır. Düşük gelirli grupların konut sorununu çözmek için kurulan bu siteler köyler ve küçük şehirden göç edenlerin mesken sorununa çare olmuştur.<sup>34</sup> Yapılan siteler, düşük gelirli vatandaşlarda denedikten sonra, söz konusu yaşam tarzı toplumun zengin kesimi içinde sunulmuştur. İkinci Pehlevi döneminin ortalarından konut mimarisi, ortak yaşamın norm haline geldiği ve apartman hayatına izin veren yeni bir noktaya ulaşmıştır.

Ülke’de 1960’ların başından itibaren Bank-e Sakhtemani (İnşaat Bankası) site ve apartmanların yapımını destekleyen krediler vermiştir.<sup>35</sup> Bu teşvikler ile birlikte yeni yaşam modeli yaygınlaşmış ve toplum modernleşmenin yeni boyutları ile tanışmıştır.

---

*Environmental Design* (New York: Van Nostrand Reinhold Co, 1987)

<sup>31</sup> Hamid Mohtadi “Rural inequality and rural-push versus urban-pull migration: The case of Iran, 1956–1976.” *World Development* 18, no. 6 (1990): 837-844.

<sup>32</sup> Mohamad Sedighi “Megastructure Reloaded: A New Technocratic Approach to Housing Development in Ekbatan, Tehran.” *Arena Journal of Architectural Research* 3, no. 1 (2018): 2-23.

<sup>33</sup> John Foran. “The concept of dependent development as a key to the political economy of Qajar Iran (1800–1925).” *Iranian studies* 22, no. 2-3 (1989): 5-56.

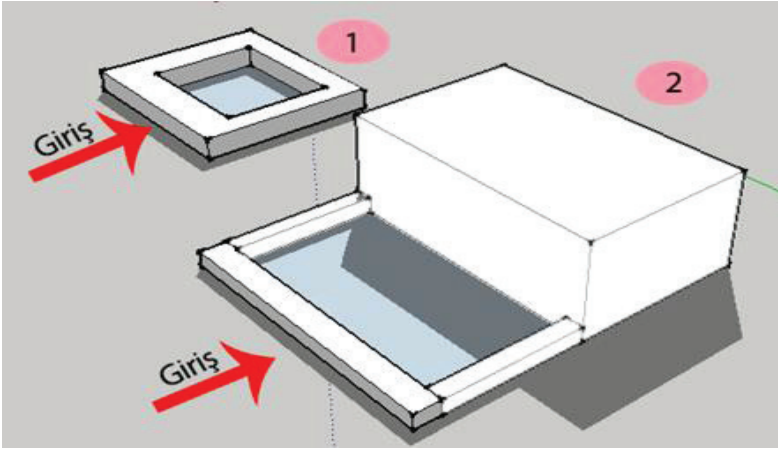
<sup>34</sup> Darab Diba. “Contemporary architecture of Iran.” *Architectural Design* 82, no. 3 (2012): 70-79.

<sup>35</sup> Abdolhamid, Eshragh. “Sakhteman-haye Bank-e Rahni Iran. [The housing projects constructed by Bank-e Rahni].” *Honar va Memari* 3, no. 10-11 (1971): 109-124.

**Şekil 3.** Yapı Formunun Değişimi,

(1) Geleneksel Konut Formu İçe Dönük, Alçak Katlı (Kaçar Dönemi)

(2) Dışa Dönük, Avlulu, Orta Katlı (1920-1951)



(Kaynağı belirtilmeyen fotoğraf ve şekiller yazara aittir)

Parklar, sinemalar, tiyatrolar ve apartman yaşamı, ikinci Pehlevi Döneminde modern yaşam tarzını temsil ediyorlardı.<sup>36</sup> Bu dönemde site ve apartman yaşantısını öğrenenler kentli mertebesine erişenlerdi.<sup>37</sup> İran'ın büyük şehirlerinde özellikle Tarhan'da kentli ve kent kültürü apartman yaşamı kuralları dahilinde tanımlanmıştır.<sup>38</sup> Bu dönemde geleneksel konutlarda önemsenen gelenek, kültür ve adetleri hiçe sayılarak insanlara standart apartman yaşantısı sunulmuştur. Apartman daireleri büyükşehirlerde yaşayanlar için bazı sorunlar oluşturuyordu; asıl sorun yaşam tarzı ve yaşam alanları arasındaki zıtlıklardı. Özellikle çok nüfuslu ailelerde apartman dairelerinde büyük sorunlar oluşuyordu. Siteler ve apartmanlarda ailelerin komşularını seçme şansı olmadığı için farklı etnik kökenlere ve kültürü-

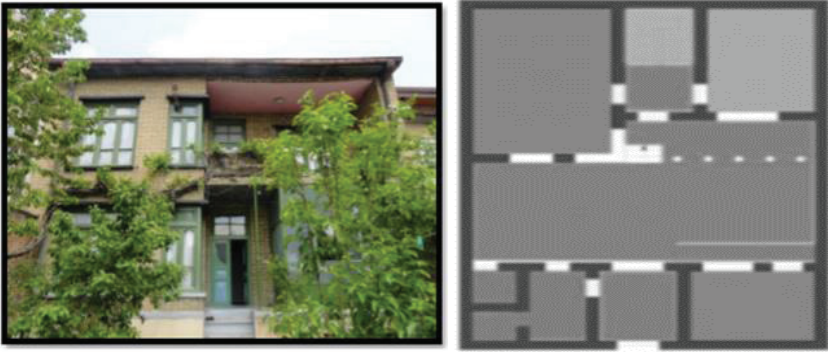
<sup>36</sup> Meysam Soleimani. "The Impacts of Modernization on the Urban Structure of Iranian Traditional Cities; Meydan as Open Public Space." içinde *New Approaches in Contemporary Architecture and Urbanism*, ed. Hourakhsh Ahmad Nia (Cinius Yayınları 2020), 95-105.

<sup>37</sup> Eshragh, "Sakhteman-haye Bank-e Rahni Iran..." 129.

<sup>38</sup> Mahta Mirmoghtadaee. "Process of Housing Transformation in Iran." *Journal of Construction in developing Countries* 14, no. 1 (2009): 76-79.

ne sahip insanlar, büyükşehirdeki yeni tip dairelerde veya sitelerde yan yana yaşamaya başladılar ve bu süreçte aileler arasında büyük sorunlar görüldü. Farklı yaşam alışkanlıkları ve inançları olan kullanıcılar arasında ciddi sorunlar yaratmıştır. Öte yandan, siteler ve apartmanlar, geleneksel konutlardan çok daha küçük inşa edilmiştir; bu nedenle İran evleri mekan hiyerarşisini kaybetmiş ve yarı kamusal, yarı özel ve özel alanlar fiziksel olarak bölünememiştir. Bu konutlarda, içe dönük evlerin dışa dönük hale getirilmesinin yanı sıra mahremiyet katmanlarına dayalı mekan organizasyonunun ortadan kalkmıştır.

**Foto. 2.** Yarı Konut Örneği



**Kaynak:** Shabri Mohammadjavad. “The Impact of State Policies on Social Housing and Urban Identity: The case of Maskan Mehr in Urmia.” (Doktora Tezi, Middle East Technical University, 2013), 43.

İran’da modern yaşamın simgesi olan Ekbatan projesi, 1960 yılında yapılmıştır.<sup>39</sup> Muhammed Rıza Şah tarafından desteklenen bu proje, Tahran’da hem nüfus artışı sorununa bir çözüm olarak sunmuş diğer yandan modernleşme sürecinde önemli adım olarak değerlendirilmektedir (Foto 3). İran’da site projelerinin hepsi Pehlevi Vakfı’nın sponsorluğunda prestijli mimari yapılar olarak tasarlanmıştır. Vakıf 1970’lerde Tahran’da toplumun zengin ve ayrıcalıklı kesimi için lüks konut projeler yapmak üzere, bir-

<sup>39</sup> Sedighi, “Megastructure Reloaded: A New Technocratic Approach ....” 15-18.

çok Amerikalı girişimci ve yabancı mimar görevlendirmiştir.<sup>40</sup> Örneğin, Kenzo Tange, Moshe Safdie ve Moshe Bashan sırasıyla ASP projesini, 76 konut şemasını ve Eskan konut kulelerini tasarlamak üzere görevlendirilmişlerdir. Zomorrod ve Alborz adlı yerleşim alanları Tahran'ın önemli projelerinden olmuştur (Tablo 3c). Zomorrod projesi, 1974-76 yılları arasında Roosevelt Adası'ndaki Northtown II mimarı olan Gruzen ve çalışma arkadaşları tarafından tasarlanmıştır.<sup>41</sup>

**Foto. 3.** Muhammed Rıza Şah Pehlevi Ekbatan Projesi Modelini İncelerken



**Kaynak:** [https://www.rouydad24.com/files/fa/news/1398/8/16/260850\\_214.jpg](https://www.rouydad24.com/files/fa/news/1398/8/16/260850_214.jpg),  
(Son Erişim: 25 Kasım 2020)

Genç ve yerli mimar, Rahman Golzar Shabestani, 1962'de Ekbatan için pilot proje planlamıştır: 220 hektarlık bir alanda yaklaşık 80.000 nüfusu olan 15.500 orta sınıf aileyi barındırması öngörüldü. Tahran'ın batısında, şehir sınırına yaklaşık 5 kilometre uzaklıkta yer alan Ekbatan projesi üç

<sup>40</sup> James Baron, "American Architects in Iran Saw Gigantic Projects Fade Away." *The New York Times*, 9 Eylül 1979, Son Erişim: 20 Kasım 2020, <https://www.nytimes.com/1979/09/09/archives/american-architects-in-iran-saw-gigantic-projects-fade-away-in-iran.html>

<sup>41</sup> Gwenda Blair, *The Trumps: Three Generations of Builders and a Presidential Candidate* (New York, NY: Simon & Schuster Paperbacks; 2015), 26-9.



aşamada planlanmış ve doğu batı olarak iki yerleşim bölgesi öngörülmüştür: doğudaki 110 hektardan biri, 7.500 konut için inşa edilmiş ve her biri kendi ortak tesisleri, okulu, idari binaları ve ticaret merkeze sahiptir (Tablo 3a-b-c). Yukarıda belirtildiği gibi Ekbatan projesi, birbirine bağlı bir otolyol ile üç bölgeye ayrılmıştır. İki konut bölgesinin her biri bir çevre yolu ile çevrili ve toplam 33 betonarme konut ile birkaç mahallenin iki bölgesine ayrıldı (Foto 4). Bu modüler blokların her biri, üç basamaklı bir profile sahip 5, 9 ve 12 katlı kulelerden oluşmaktadır.<sup>42</sup> Son olarak, Ekbatan projesinin tasarım ilkesi Marsilya'daki Le-Corbusier'in 1952 Unité d'Habitation ilkesinden etkilendiği ve hatta yinelediğini savunan bazı yorumlar vardır.<sup>43</sup>

**Foto. 4.** Ekbatan Projesi Genel Görünüm



**Kaynak:** <http://www.arganmemari.com/article/Ekbatan-Residential-Town.html>  
(Son Erişim: 20 Kasım 2020)

---

<sup>42</sup> Sedighi, "Megastructure Reloaded: A New Technocratic Approach ...." 14-18.

<sup>43</sup> Sedighi, "Megastructure Reloaded: A New Technocratic Approach ...." 18-20.

İkinci Pehlevi döneminde yarı modern konut mimarisinden site ve apartman modeli mimarsine olan hızlı geçiş toplumun bütün kesimi tarafından kabul edilebilir bir konu değildi. Mahremiyet sınırlarının tam anlamıyla kaldırılması ve mustakil konuttan ortak yaşama geçiş toplumun muhafezakar kesimi tarafından protesto ediliyordu. Ülkenin bütün alanlarında yaşanan hızlandırılmış Batı tarzı modernleşme, toplumun yıllardır alıştığı düzenin bozulmasına neden oluyordu. İkinci Pehlevi döneminde Beyaz Devrim ile birlikte kırsal kesimden kentlere göçün yaşanması söz konusu düzen bozulmasının en büyük örneklerinden biridir. İnan İslam Devrimi'nin destekleyicisi olan en önemli kesim, kentlere bozulan yaşam standartları nedeni ile göç eden insanlar olmuştur. Bu bağlamda İkinci Pehlevi döneminde Batı tarzı modernleşme İnanlıların yaşamını dönüştürmede başarılı olmamıştır. Sindirilmeyen Batı tarzı modernleşme İnan toplumunun üst ve bazen orta sınıfın dışındaki vatandaşların desteklediği 1979 İslam Devrimi'nin oluşmasındaki boşluğu yaratmıştır.

## **5. Sonuç**

1920'lerin başından itibaren İnan, modernleşme süreci sonucunda vatandaşların gündelik yaşamında köklü değişiklikler isteyen hükümetlere sahne olmuştur. Yönetimler, bir taraftan Batı'nın ilerlemelerini ve 'medeniyetini' görüp etkilenip kendi toplumlarında değişim yapmak istemişler; öte yandan, İnan toplumunun bağlı olduğu inançlar ve gelenekler ile karşı karşıya kalmışlardır. Toplumun dış yüzü veya vitirini olan mimari yapılar bu süreçte adım adım değiştirilmeye çalışılmıştır. Konutlar ise 1925 sonrası kademeli olarak değişim ve dönüşüme uğramıştır. Söz konusu değişim 1870-1941 yılları arasında ilk adım olarak kamusal yapılar ile başlamış ve simge mahiyetinde, bir kaç modern konut yapılmıştır. Bu dönemde İslamiyet öncesi milliyetçi mimari ve İslamiyet sonrası mimari karışımı, diğer bir değişle Neo-klasik ve Neo-Gotik gibi yeni tarzlar ortaya çıkmış ve binaların cepheleri ona göre süslenilmiştir. Diğer yandan iç mekanlarda modern mimariden faydalanılmıştır. Modern Batı mimarisi iktidar tarafından dikkate alınmış ve Rıza Şah'ın iktidarının ikinci on yılında yabancı mimarların ve yurtdışında eğitim almış mimarların varlığının ağırlığı hissedilmiştir.

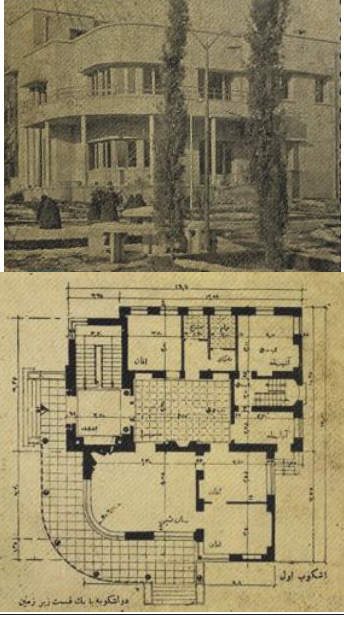
20. yüzyılın başında Muhammed Rıza Şah Pehlevinin resmi devlet politikası olan modernleşme süreci kapsamında İnan konutlarının dönüşümü

iki aşamalı; Yarı Modern ve Modern olarak hayata geçmiştir. 1941-1951 yılları arasında İranlıların konutları dışı dönüklük ilkesini tam anlamıyla tecrübe etmeye başlamıştır. Söz konusu değişim ve dönüşüm, konutlarda modernizm etkisinin ilk adımları olarak değerlendirilmiştir. Konutların biçiminde ve yüzeyindeki netlik ve basitlik bir diğer önemli etki olarak bilinmektedir. 1951 sonrası konut üretim süreçlerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Yenilikleri sürekli bünyesinde barındırmaya çalışan başkent Tahran, çizmiş olduğu metropol kent imajı ile her geçen gün yüksek katlı apartman ve sitelere ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. Nüfus yoğunluğunun kontrol edilemez artışı, kapitalist yaklaşımın etkisiyle kaynakların tüketilmesi, teknolojideki yenilikler, Muhammed Rıza Şah'ın batının gündelik yaşam tarzına olan sevgi ve saygısı konut mimarisini büyük ölçüde etkilemiştir. Teknolojideki yenilikler İran konutlarını dikeyde yükselmeye teşvik etmiş ve İranlıların kültürüne aykırı olmasına rağmen toplu yaşam modelini vatandaşlara sunmuştur.

Muhammed Rıza Şah döneminde modernleşme sürecine geçiş, toplum ile entegre edilmeden yaşanması ve geleneksel kurumların (özellikle bireylerin üzerinde önemli etkiye sahip Şii ulemaların rolünün göz ardı edilmesi) nedeniyle güdümlü modernleşme politikalarını başarısız kılmıştır.

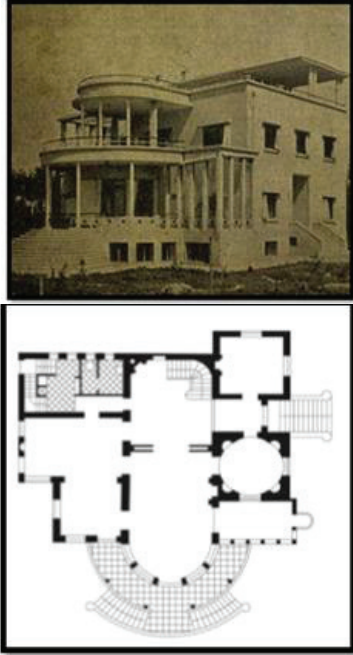
## Tablolar

**Tablo 1a.** Birinci Pehlevi Dönemi'nde Yapılan Konut Örnekleri

Konut İsmi	Yapım Yılı ve Yeri	Resim ve Plan	Yapım Özelliği
Vartan Hovanesian Evi <sup>44</sup>	1941 Tahran	 <p>Ölçek: 1/1000</p>	<ol style="list-style-type: none"><li>1. Özgür Plan</li><li>2. Girişte konsol gölgelik</li><li>3. Ceptede cam yüzeyler(pencere)</li><li>4. Yüksek tavanlı iç mekanlar</li><li>5. Simetrik değil</li><li>6. Dışa dönüklük</li><li>7. Geleneksel evlerin merkez avlusu planın ortasında kaldırılmıştır.</li><li>8. Sofa, planı organize etmek için bir yapısal unsurdur.</li><li>9. Giriş holü kaldırılmıştır.</li><li>10. Dairesel pencereler</li><li>11. Köşe pencereler</li><li>12. Sıra pencereleri</li><li>13. Süsleme yok</li><li>14. Özgür cepheler</li><li>15. Kübik mimari özelliğe sahiptir</li></ol>

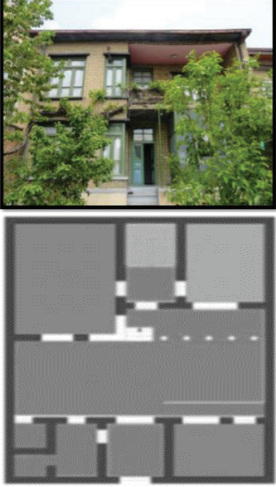

<sup>44</sup> Birinci Pehlevi dönemi'nde yapılan konut örnekleri için bkz. "A House in Tehran/Vartan Avenesian." Son erişim: 20 Kasım 2020, <http://iranian-architect.ir/histogrammic-0002>.

**Tablo 1b.** Birinci Pehlevi Dönemi'nde Yapılan Konut Örnekleri<sup>45</sup>

Konut İsmi	Yapım Yılı ve Yeri	Resim ve Plan	Yapım Özelliği
Mohsen Foroughi Villa <sup>45</sup>	1940 Tahran	 <p>Ölçek: 1/1000</p>	<ol style="list-style-type: none"><li>1. Özgür Plan</li><li>2. Girişte konsol gölgelik</li><li>3. Ceptede cam yüzeyler(pencere)</li><li>4. Yüksek tavanlı iç mekanlar</li><li>5. Simetrik değil</li><li>6. Dışa dönüklük</li><li>7. Geleneksel evlerin merkez avlusu planın ortasında kaldırılmıştır.</li><li>8. Sofa, planı organize etmek için bir yapısal unsurdur.</li><li>9. Giriş holü kaldırılmıştır.</li><li>10. Dairesel pencereler</li><li>11. Sıra pencereleri</li><li>12. Süsleme yok</li><li>13. Özgür cepheler</li><li>14. Kübik mimari özelliğe sahiptir</li></ol>

<sup>45</sup> Birinci Pehlevi dönemi'nde yapılan konut örnekleri için bkz. "A Villa in Tehran/ Mohsen Foroughi," *Iranian Architect*, Son erişim: 20 Kasım 2020, [http://iranian-architect.ir/histographic-0001/histographic\\_0001-2](http://iranian-architect.ir/histographic-0001/histographic_0001-2).

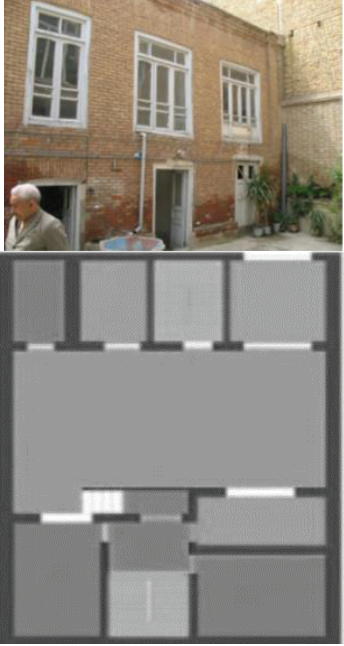
**Tablo 2.** İkinci Pehlevi Döneminde Yapılan Konut Örneklere (1941-1960)

Konut İsmi	Yapım Yılı ve Yeri	Resim ve Plan	Yapım Özelliği
-	1950 Urmiye <sup>46</sup>		<ol style="list-style-type: none"><li>1. Özgür Plan</li><li>2. GiriŖte Avlu</li><li>3. Ceptede GeniŖ Açıklıklar</li><li>4. Yüksek tavanlı iç mekanlar</li><li>5. Simetrik</li><li>6. DıŖa dönüklük</li><li>7. Geleneksel avlunun konuta dönüŖü</li><li>8. GiriŖ için merdiven, bodrumdan avluya açılan pencereler.</li><li>9. Tuğla cephe</li><li>10. Çelik stürüktür</li></ol> Plan: 1.200
-	1955 Urmiye <sup>47</sup>		<ol style="list-style-type: none"><li>1. Özgür Plan</li><li>2. GiriŖte ve Avlu</li><li>3. Ceptede GeniŖ Açıklıklar</li><li>4. Yüksek tavanlı iç mekanlar</li><li>5. Simetrik</li><li>6. DıŖa dönüklük</li><li>7. Geleneksel avlunun konuta dönüŖü</li><li>8. GiriŖ için merdiven, bodrumdan avluya açılan pencereler.</li><li>9. Tuğla cephe</li><li>10. Çelik stürüktür</li></ol> Plan: 1/200

<sup>46</sup> Mohammadjavad. "The Impact of State Policies on Social Housing...", 43.

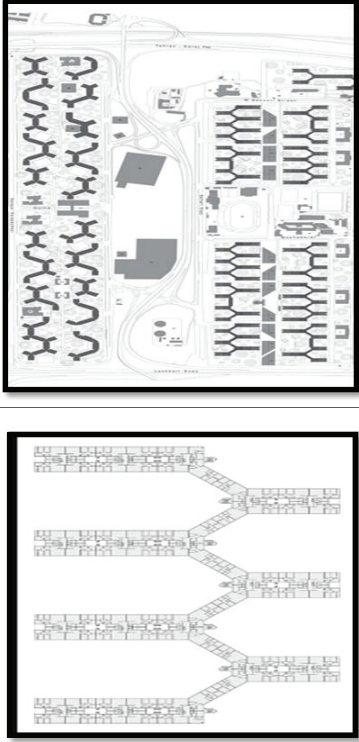
<sup>47</sup> Mohammadjavad, "The Impact of State Policies on Social Housing...", 44.

Tablo 2 (devam)

Konut İsmi	Yapım Yılı ve Yeri	Resim ve Plan	Yapım Özelliği
-	1960 Urmîye <sup>48</sup>	 The image shows a photograph of a brick building with a courtyard. The building has three windows on the upper floor and a doorway on the ground floor. A man is visible in the courtyard. Below the photograph is a floor plan showing the layout of the building, including a central courtyard and several rooms.	<ol style="list-style-type: none"><li>1. Özgür Plan</li><li>2. Girişte ve Avlu</li><li>3. Ceptede Geniş Açıklıklar</li><li>4. Yüksek tavanlı iç mekanlar</li><li>5. Simetrik</li><li>6. Dışa dönüklük</li><li>7. Geleneksel avlunun konuta dönüşü</li><li>8. Giriş için merdiven, bodrumdan avluya açılan pencereler.</li><li>9. Tuğla cephe</li><li>10. Çelik stürüktür</li></ol> Plan: 1/200

<sup>48</sup> Mohammadjavad. “The Impact of State Policies on Social Housing...”, 45.

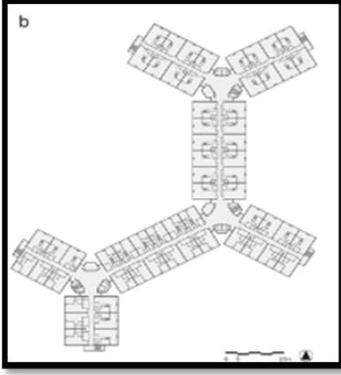

**Tablo 3a.** İkinci Pehlevi Döneminde Yapılan Konut Örnekleri (1960-1979)<sup>49</sup>

Konut İsmi	Yapım Yılı ve Yeri	Plan ve Resim	Yapım Özelliği
Ekbatan Projesi <sup>49</sup>	1960-1970 Tahran	 <p>Ekbatan Doğu ve Batı Bölümü</p> <p>Doğu Ekbatanın konut örneği Plan: 1/1000</p>	<ol style="list-style-type: none"><li>1. Betonarme Yapı</li><li>2. Batılı Mimarların Etkisi-Gruzen ve Ortakları.</li><li>3. Yapım Malzemelerin Amerikan İthal Edilmesi</li><li>4. Pehlevi Vakfı Aracılığı ile Yeni Yaşam Tarzının Sunulması</li><li>5. Orta ve Orta Üstü Sınıf için Uygun Tasarlanması</li><li>6. Toplu Yaşam Tarzını İranlılara İlk Defa Sunulması.</li><li>7. ProjeninDoğu Tarafında 14 Y Tipi Plan Amerikalı Gruzen ve Ortakları Tasarlanmıştır.</li><li>8. Ortak Alanlarda Bahçe ve Havuz Tasarımı.</li><li>9. Kapalı Otoparkların Konut Projelerine Girişi Spor Merkezi, Ticari Birimler</li></ol>

<sup>49</sup> İkinci Pehlevi Döneminde yapılan konut örnekleri için bkz. “Ekbatan Projesi,” Son Erişim: 15 Kasım 2020 <https://ajar.arena-architecture.eu/articles/10.5334/ajar.56/ajar-3-56-g9.png/>




**Tablo 3b.** İkinci Pehlevi Döneminde yapılan konut örnekleri (1960-1979)<sup>50</sup>

Konut İsmi	Yapım Yılı ve Yeri	Plan ve Resim	Yapım Özelliği
Ekbatan Projesi <sup>50</sup>	1960-1970 Tahran	 <p>Batı Ekbatanın konut örneği Plan: 1/1000</p> 	<ol style="list-style-type: none"><li>1. Betonarme Yapı</li><li>2. Batılı Mimarların Etkisi-Gruzen ve Ortakları.</li><li>3. Yapım Malzemelerin Amerikan İthal Edilmesi</li><li>4. Pehlevi Vakfı Aracılığı ile Yeni Yaşam Tarzının Sunulması</li><li>5. Orta ve Orta Üstü Sınıf için Uygun Tasarlanması</li><li>6. Toplu Yaşam Tarzını İranlılara İlk Defa Sunulması.</li><li>7. Projenin Doğu Tarafında 14 Y Tipi Plan Amerikalı Gruzen ve Ortakları Tasarlanmıştır.</li><li>8. Ortak Alanlarda Bahçe ve Havuz Tasarımı.</li><li>10. Kapalı Otoparkların Konut Projelerine Girişi Spor Merkezi, Ticari Birimler</li></ol>



<sup>50</sup> İkinci Pehlevi Döneminde yapılan konut örnekleri, “Ekbatan Projesi” DSH Design Group, Son Erişim: 15 Kasım 2020. <http://wp.dshdesigngroup.com/wp-content/uploads/2017/01/23-500x500.jpg>

**Tablo 3c.** İkinci Pehlevi Döneminde yapılan konut örnekleri (1960-1979)<sup>51</sup>

Konut İsmi	Yapım Yılı ve Yeri	Plan ve Resim	Yapım Özelliği
Ekbatan Projesi İç mekan Organizasyonu <sup>51</sup>	1960- 1970 Tahran	 <p>Plan Ölçek: 1/1000</p>	<ol style="list-style-type: none"><li>1. İç mekanlarda yarı özel alanın kaldırılması</li><li>2. Batılı yaşam tarzının iç mekanlarda etkisi</li><li>3. Binaların biçimsel değişimi ve küçülmesi</li><li>4. Pehlevi Vakfı aracılığı ile Yeni Yaşam Tarzının Sunulması</li></ol>

<sup>51</sup> İkinci Pehlevi Döneminde yapılan konut örnekleri için bkz. “Ekbatan Projesi İç Mekan Organizasyonu”, Son Erişim: 15 Kasım 2020, <https://ajar.arena-architecture.eu/articles/10.5334/ajar.56/ajar-3-56-g12.jpg/>

**Tablo 3d.** İkinci Pehlevi Döneminde yapılan konut örnekleri (1960-1979)

Konut İsmi	Yapım Yılı ve Yeri	Plan ve Resim	Yapım Özelliği
Alborz ve Zomorrod Konut Projesi <sup>52</sup>	1974-1976 Tahran	 <p>Alborz</p>	<ol style="list-style-type: none"><li>1. Betonarme Yapı</li><li>2. Batılı Mimarların Etkisi-Gruzen ve Ortakları.</li><li>3. Yapım Malzemelerin Amerikan İthal Edilmesi</li><li>4. Pehlevi Vakfı Aracılığı ile Yeni Yaşam Tarzının Sunulması</li></ol>
		 <p>Zomorrod</p>	<ol style="list-style-type: none"><li>5. Orta ve Orta Üstü Sınıf için Uygun Tasarlanması</li><li>6. Toplu Yaşam Tarzını İranlılara İlk Defa Sunulması.</li><li>7. Projenin Doğu Tarafında 14 Y Tipi Plan Amerikalı Gruzen ve Ortakları Tasarlanmıştır.</li><li>8. Ortak Alanlarda Bahçe ve Havuz Tasarımı.</li><li>9. Kapalı Otoparkların Konut Projelerine Girişi</li><li>10. Spor Merkezi, Ticari Birimler.</li></ol>

<sup>52</sup> İkinci Pehlevi Döneminde yapılan konut örnekleri “Alborz ve Zomorrod Konut Projesi” Arena Journal of Architectural Research, Son Erişim: 15 Kasım 2020, <https://ajar.arenaarchitecture.eu/articles/10.5334/ajar.56/>

## Kaynakça

Allahyari, Nejla. “Kaçar Dönemi Dini Yapılarında İç Mekân Tasarımı Ve Geleneksel Motifler: Şiraz Nasır El-Mülk Cami İncelemesi.” Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2020.

Banimasoud, Amir. *Iranian Contemporary Architecture*. Tehran: Memari-e-Gharn Publishing, 2009.

Begel, Egon Ernest. “Kentlerin doğuşu.” *Cogito Dergisi*, no.8 (1996): 7-16.

Behsh, Mohammad Basem. *Towards Housing in Harmony With Place Constancy and Change in the Traditional Syrian House from The Standpoint of Environmental Adaptation*. Doktora Tezi, Lund University Press, 1993.

Beşiriye, Hüseyin. İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik. İran: Ulusal Kimlik İnşası İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

Blair, Gwenda. *The Trumps: Three Generations of Builders and a Presidential Candidate*. New York, NY: Simon & Schuster Paperbacks, 2015.

Chodak, Szymon. *Societal Development: Five Approaches with Conclusions from Comparative Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 1973.

Çevik, Elif. «Pehlevi Dönemi Kadın Modernleşmesi (1921-1979).» Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2015.

Daneshpour, Ali” Concept of Privacy in Housing Design Based on Islamic Teachings.”In Proceedings of the First Iranian Students Scientific Conference, Toplantısında Bildiri olarak sunulmuştur, Malaysia, Nisan 2011.

Deldam, Eskandar. *Zendegi’e Por Majera’e Reza Khan (Rıza Han’ın Macera Dolu Yaşamı)*. Tahran: Nashr-e Gholfam, 1992.

Diba, Darab. “Contemporary architecture of Iran.” *Architectural Design* 82, no. 3 (2012): 70-79.

Erol, Osman. “İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri 1906- 2006.” Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Eshragh, Abdolhamid. “Sakhteman-haye Bank-e Rahni Iran. [The housing projects constructed by Bank-e Rahni].” *Honar va Memari* 3, no. 10-11 (1971): 109-124.

Faraz, Sara Javadi. “*The Iranian Government’s Approach Towards the Use of Hijab.*” Doktora Tezi, Universiti Putra Malaysia, 2008.

Foran, John. “The concept of dependent development as a key to the political economy of Qajar Iran (1800–1925).” *Iranian studies* 22, no. 2-3 (1989): 5-56.

Forouzmand, Samira. “*A Survey on Changing Socio-Spatial Patterns in Contemporary Housing of Iran.*” Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ), 2013.

Gleave, Robert. *Religion and society in Qajar Iran*. New York: Routledge, 2004.

Keddie, Nikki R., and Yann Richard. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. New Haven, Conn: Yale University Press, 2006 , 25-30.

Khaleghimoghaddam, Navid. “Türkiye ve İran Çağdaş Mimarisi Dönüşümünde Ulusalçı Hareketlerin Etkisi.” *İnsan ve İnsan* 6, no. 22 (Eylül 2019): 809-830.

Kiani, Mohammad. *The Architecture in the First Period of Pehlevi Dynasty*. Tehran: The Institute for the Studies on Iran History Press, 2002.

Lang, Jon T. *Creating Architectural Theory: The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design*. New York: Van Nostrand Reinhold Co, 1987.

Lashkari, Arash, Majid Sarikhani, and Akbar Sharifinia. “Study and Investigation of Monumental Buildings from Qajar and Early Pehlevi Periods in Darreh Shahr County; Case Studies: Qal’eh-i Pour Ashraf, Qal’eh-i Mir Gholam Hashemi, and Qal’eh-i Jahangir Abad.” *Archaeology Journal* 3, no. 1 (2019):114-122.

Mazandarani, Mohammad Reza Haeri “Designing the contemporary house and the architectural principles of traditional houses.” *Abadi, Quarterly Journal of Architecture and Urbanism* 6, no. 23 (1997): 18-28.

Mirmoghataee, Mahta. “Process of Housing Transformation in Iran.” *Journal of Construction in developing Countries* 14, no. 1 (2009):69-80.

Mohamadi, Reza, and Mohamad Ali Rajab. “The Survey of Entrance Inscriptions of Tehran Houses from Qajar Period to The Present.” *Journal of Negareh* 5, no, 15 (2010): 19-27.

Mohammadjavad, Shahri. “The Impact of State Policies on Social Housing and Urban Identity: The case of Maskan Mehr in Urmia.” Doktora Tezi, Middle East Technical University, 2013.

Mohtadi, Hamid. “Rural inequality and rural-push versus urban-pull migration: The case of Iran, 1956–1976.” *World Development* 18, no. 6 (1990): 837-844.

Nasr, Seyyed Hossein. “The Contemporary Muslim and The Architectural Transformation of the Islamic Urban Environment.” içinde *Toward an Architecture in The Spirit of Islam*, ed. Renata Holod, 1-5. Philadelphia: Aga Khan Award for Architecture, 1978.

Ragon, Michel. *Modern Mimarlık ve Şehircilik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.

Rouyandozagh, Yousef Daneshvar, and Ece K. Açıkgöz. “Sustaining the Social Memory in a Historic Neighborhood: The Case Study of Uch Dukkan Neighborhood in Ardabil City in Azerbaijani Region of Iran.” *International Journal of Architectural and Environmental Engineering* 11, no. 3 (2017): 334-339.

Sedighi, Mohamad. “Megastructure Reloaded: A New Technocratic Approach to Housing Development in Ekbatan, Tehran.” *ARENA Journal of Architectural Research* 3, no. 1 (2018):2-23.

Sharifi, Ayyoob, and Akito Murayama. “Changes in The Traditional Urban Form And the Social Sustainability of Contemporary Cities: A Case Study of Iranian Cities.” *Habitat International* 38 (2013): 126-134.

Soleimani, Meysam. “9 The Impacts of Modernization on the Urban Structure of Iranian Traditional Cities; Meydan as Open Public Space.” içinde *New Approaches in Contemporary Architecture and Urbanism*, (ed.) Hourakhsh Ahmad Nia, 95-105. İstanbul: Cinius Yayınları, 2020.

Soltanzadeh, Hosein. “From house to apartment.” *Architecture and Culture Quarterly* 7, no. 23 (2005): 142-154.

## İnternet Kaynakları

“1930’da Rıza Şah’ın Okul Ziyareti” *Iranian Architect*, Son erişim: 23 Kasım 2020. [http://iranian-architect.ir/histographic-0001/histographic\\_0001-2](http://iranian-architect.ir/histographic-0001/histographic_0001-2)

“A Villa in Tehran/Mohsen Forughi.” *Iranian Architect*, Son erişim: 20 Kasım 2020, [http://iranian-architect.ir/histographic-0001/histographic\\_0001-2](http://iranian-architect.ir/histographic-0001/histographic_0001-2).

“Alborz ve Zomorrod Konut Projesi” *Arena Journal of Architectural Research*, Son erişim: 20 Kasım 2020. <https://ajar.arena-architecture.eu/articles/10.5334/ajar.56/>

“Ekbatan Projesi İç Mekan Organizasyonu” *Arena Journal of Architectural Research* Son erişim: 20 Kasım 2020. <https://ajar.arena-architecture.eu/articles/10.5334/ajar.56/ajar-3-56-g12.jpg>

“Ekbatan Projesi” *Argan Memari*, Son Erişim: 20 Kasım 2020, <http://www.arganmemari.com/article/Ekbatan-Residential-Town.html>

“Ekbatan Projesi”. *DSH Design Group*, Son erişim: 20 Kasım 2020 <http://wp.dshdesigngroup.com/wp-content/uploads/2017/01/23-500x500.jpg>

“Ekbatan Projesi,” Son Erişim: 15 Kasım 2020,

<https://ajar.arena-architecture.eu/articles/10.5334/ajar.56/ajar-3-56-g9.png/>

“Muhammed Rıza Şah Pehlevi Ekbatan Projesi Modelini İncelerken” *Rouydad 24*, Son erişim: 25 Kasım 2020. [https://www.rouydad24.com/files/fa/news/1398/8/16/260850\\_214.jpg](https://www.rouydad24.com/files/fa/news/1398/8/16/260850_214.jpg)

Baron, James. “American Architects in Iran Saw Gigantic Projects Fade Away.” *The New York Times*, 9 Eylül 1979, Son Erişim: 20 Kasım 2020, <https://www.nytimes.com/1979/09/09/archives/american-architects-in-iran-saw-gigantic-projects-fade-away-in-iran.html>

## İran Tarihinde Tartışmalı Bir Sayfa: İran Komünist Partisi (Bolşevik) ve Gilan Sovyeti

Ulaş Töre Sivrioğlu\*  
Rahimullah Farzam\*\*

### Öz

20. yüzyıla siyasal çalkantılarla giren İran’da 1906 Meşrutiyet Devrimi sonrasında yaşanan en önemli olaylardan biri de İran (Pers) Komünist Partisi’nin kuruluşu ve bu partinin desteklediği “Gilan Sovyeti”dir. Her ne kadar Gilan Sovyet’inin simgesel lideri Küçük Han’ın komünizmle olan ilişkisi tartışmalı olsa da, bir dönem İran’da “demokratik halkçı” bir devrim hayaline kapılan İranlı komünistler için bir umut ışığı olmuştur. Ancak gerek Komünist partinin kendi içindeki ayrışma, gerekse “Cengeli” denilen Küçük Han taraftarları ile komünistler arasındaki ihtilaflar sonucu Gilan Sovyeti girişimi yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bazı tarihçiler bu yenilgiden Cengeli isyancıardan desteğini çeken ve Britanya ile anlaşma yoluna giden Sovyetler Birliği’ni sorumlu tutmuşlardır. Bu görüşte olanlar “eğer Sovyetler Birliği ve İran komünistleri Cengelilerden desteklerini çekmeselerdi, Küçük Han’ın Tahran’ı ele geçirip Pehlevi hanedanının yükselişini engelleyebileceğini” iddia etmektedirler. Bu çıkarımlar tarihsel spekülasyon alanına girmekle birlikte yine de Gilan Sovyeti ve Pers (İran) Komünist Partisi’nin erken 1920’lerde taşıdığı potansiyelin ne kadar önemli olduğunu yansıtmaması bakımından önemlidir. Bu çalışmada, İran yakın tarihinde yeterince incelenmemiş bir dönem olan erken 1920’ler boyunca İran komünistleri ve Cengelilerin politik mirası mercek altına alınmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Gilan Sovyeti, İran (Pers) Komünist Partisi, Küçük Han, Cengeliler, İran-Sovyet İlişkileri.

\* Dr., Misafir Öğretim Görevlisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, toresivrioğlu@hotmail.com, ORCID: 000-0001-8018-1865.

\*\* Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü, rfrzm7@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9981-6047



## A “Controversial” Page in Iran History: Iran Communist Party (Bolshevik and Soviet Republic of Gilan

Ulaş Töre Sivrioğlu\*  
Rahimullah Farzam\*\*

### Abstract

One of the most important developments that took place after the 1906 Constitutional Revolution in Iran, which entered the 20th century with political turmoil, was the establishment of the Iran Communist Party and its support for the “Gilan Soviet”. Despite the controversial relationship of the iconic leader of the Gilan Soviet, Kuchek Khan with communism, he was a glimmer of hope for Iranian communists who had a dream of a democratic popular revolution in Iran. However, the Gilan Soviet initiative eventuated in failure both because of the divergence within the Communist Party itself, and of the conflicts between supporters of Kuchek Khan called “Jangali” and the communists. Some historians have held the Soviet Union responsible for this failure, which has cut the support to the “Jangali” rebels and sought a settlement with Britain. Those in this view argue that if the Soviet Union and Iranian Communists had not withdrawn their support from the “Jangalis”, Kuchek Khan could take Tehran and prevent the rise of the Pahlavi dynasty. Although these remarks denote historical speculation, they are still noteworthy in terms of reflecting the importance of the potential of the Gilan Soviet and the Iran Communist Party in the early 1920s. In this study, the political legacy of the Iranian communists and “Jangalis”, who existed throughout the early 1920s, Iran’s recent history, which has not been sufficiently studied, is examined.

**Keywords:** Soviet Socialist Republic of Gilan, Communist Party of Iran (Persia), Kuchek Han, Jangalis, Iran-Soviet Relations.

---

\* Dr., Adjunct Instructor, Bandırma Onyedi Eylül University, Department of Political Science and Public Administration, toresivrioglu@hotmail.com, ORCID: 000-0001-8018-1865.

\*\* PhD Student, Eskisehir Osmangazi University, Department of History, rfrzm7@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9981-6047

## 1. Giriş

Gilan Sovyeti deneyimi ve onun İran (Pers) Komünist Partisi (Bolşevik)<sup>1</sup> (İKP) ile olan ilişkisi gerek İran’da gerekse dünya genelinde uzun bir süre unutulmuşluk<sup>2</sup> içinde kalmıştır. Ancak Gilan Sovyeti’nin yıkılış tarihinden (1921) yarım asır kadar geçtikten sonra İranlı aydınlar arasında bir tartışma nesnesi olabilmıştır. Bu konuda öncü ve “kışkırtıcı” çalışmaların Şapur Ravasani tarafından başlatıldığını söyleyebiliriz. Ravasani 1973’ten itibaren yayınladığı çalışmalarla Gilan Sovyet ve “Cengelilerin<sup>3</sup> İran’da iktidarı alma şansları olduğunu; ancak komünistlerin sekte yaklaşimleri ve Sovyet Rusya’nın ‘ihaneti’ nedeniyle bu fırsatı kaçırdıklarını savunmuştur”.<sup>4</sup> Ravasani’ye göre «Gilan devrimi» Sovyetlerin desteğini çekmesiyle Gilan’ın kendi meselesine dönüşmüş ve İKP Merkezi Komitesi ile doğrudan irtibatı olan Sovyet temsilcileri İran-Sovyet Dostluk Antlaşmasından (Şubat 1921) itibaren Rıza Han’a bu meselenin en kısa sürede hallolacağını güvencesini vermiştir. Merkezi devlet ile Sovyetler arasındaki anlaşmadan sonra Lenin “Rusya işçilerinden İran konusunda dostane bir tutum içerisinde olmalarını” istemiş, Sovyet güçlerinin Gilan’dan çekilişi Eylül 1921’de tamamlanması bizzat Lenin’ direktifiyle olmuştur.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> Şah Rıza Pehlevi’nin (1925-1941) 1935’te ülkenin resmi adı olarak İran’ı benimsemesine kadar uluslararası literatürde İran *Persia* olarak anıldığından İranlı komünistler de enternasyonal bağlantıları nedeniyle uluslararası arenada İran yerine *Persia* adını kullanmayı tercih ediyorlardı. Ancak partinin Farsça adında (*Hizb-e Komunist-e İran*) İran adı da kullanılmaktaydı. Bazı kaynaklarda bu nedenle İran Komünist Partisi yerine “Pers Komünist Partisi” terimi kullanılmaktadır.

<sup>2</sup> Bu unutulma Küçük Han haricindeki devrimci liderler için daha da belirgindir. 1920’lerin devrimci siyasal hareketlerini bütünsel olarak kapsadığını da söyleyebiliriz. Nitekim Cosroe Chaqueri, “Sultanzade: The Forgotten Revolutionary Theoretician of Iran: A Biographical Sketch,” *Iranian Studies* 17, no. 2/3 (Spring-Summer 1984):215-235 veya Stephanie Cronin, “Iran’s Forgotten Revolutionary Abulqasim Lahuti and the Tabriz Insurrection” içinde *Reformesand Revolutionaries in Modern Iran, New Perspectives on the Iranian Left*, ed. Stephanie Cronin, (London and New York: Routledge Curzon, 2004), 118-147, gibi çalışmalarına bakıldığında bu “unutulmanın” daha genel boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır.

<sup>3</sup> Sanskrit-Pehlevice kökenli olan *cengeli* sözcüğü Farsçada “ormanlık alan” anlamına gelen *jangal* sözcüğünden türemiştir ve tam tercümesi “ormanda yaşayandır”. Kadir Golkarian (2005), *Farsça-Türkçe Sözlük/Moheg*, (İstanbul: Alfa Yayınları), 135.

<sup>4</sup> Şapur Ravasani, *Nuhzet-i Mirza Kuçekhan-ı Cengeli ve Avelin Cumhuri-yi Şura-yı der İran*, (Tahran: Şamşad Yayınları 1989), 252.

<sup>5</sup> Ravasani, *Nu Nuhzet-i Mirza Kuçekhan-ı Cengeli ve Avelin Cumhuri-yi Şura-yı der İran hzet-i*, 253.

Gilan devriminin Lenin tarafından terk edildiği için yenildiği iddiası sol kesimden aydınların da Ravasani'ye cevap vermeye başlamasında etkili olmuştur. Nitekim bu mesele İran dışında ilk olarak 1980 yılında yayınlanan bir analizinde Fred Halliday tarafından tartışmaya açılmıştır. Gilan Sovyeti'nin “unutulmuşluk kurbanı” olduğunu savunan Halliday, İKP (B) ve Gilan Sovyet deneyiminin aslında 1919-1920 döneminde Macaristan ve Almanya'daki devrim kalkışmaları kadar önemli olduğunu; ancak onlar kadar ilgi görmediğini belirtmiştir.<sup>6</sup> Halliday'e göre İKP (B)'in 1921-1979 yılları arasında büyük ölçüde “unutulmasının” en önemli nedeni İran devriminin geleceğinin bizzat Lenin tarafından “kaderine terk edildiği” ithamıdır. Halliday'e göre uluslararası sol hareket Stalin'i ve sonrasındaki Sovyet dış siyasetinin eleştirebilmekle birlikte, Lenin'in Sovyet dış politikasını yönlendirdiği bir dönemde, dış politik çıkarlar adına “İran devriminin feda edildiği” düşüncesini kabule hazır değildir.<sup>7</sup> Bu nedenle de sol entelijansiya uzun bir süre Gilan Sovyet meselesini tartışma konusu yapmaktan kaçınmıştır. Unutulmanın bir diğer nedeni de İKP (B) kurucu kadrolarının partinin kuruluşundan itibaren Sovyet liderliği yaşadıkları sorunlar ve bu sorunların devrimin İran'da yenilgisinden sonra sığındıkları Sovyet Rusya'da geri dönülmez boyuta varması sonucu büyük oranda tasfiye edilmeleridir. Bu tasfiye özellikle de Stalin'in 1937-1938 döneminde yaptığı “temizlik” hareketleri esnasında partinin neredeyse bütün önderlerinin “ortadan kaybolmaları” ile sonuçlanmıştır. Öyle ki her ne kadar 1941'de kurulan Tudeh (Kitleler/Halk) partisi rakipleri “tarafından İKP (B)'in doğal devamı olarak algılansa da”<sup>8</sup> aslında II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden canlanan İran solunda İKP mirası baskın sayılmazdı.<sup>9</sup>

<sup>6</sup> Fred Halliday, “Revolution in Iran: Was it Possible in 1921?” *Khamsin, Journal of Revolutionary Socialist of the Middle East*, no 7. (Great Britain: Ithaca Press 1980), 53.

<sup>7</sup> Halliday, “Revolution in Iran: Was it Possible in 1921?”, 54.

<sup>8</sup> 1983 yılındaki Tudeh davasında “Marksistlerin 60 yıllık ihanetine” yapılan vurgu Tudeh'in İKP'nin devamı olarak algılandığını göstermekteydi. *Tudeh'in İtirafı*, çev. Menaf Karadağlı (Ankara: Yeni Atılım Yayınları, 1984), 9.

<sup>9</sup> Tudeh'in kurucuları arasında geçmişte İKP ile bağlantılı olan sadece üç kişi vardı. Onlar da partinin önderliğinden değil gençlik teşkilatından gelmekteydiler. “Eski tüfek” komünistlerin büyük bölümü Tudeh'e kuruluş aşamasında mesafeli durmuşlardı. Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, (Princeton: (Princeton University Press, 1982), 290. Tarihsel açıdan Sovyetlerin İran politikasına sert muhalefeti ve proleter devrimci söylemleri ile hatırlanan İKP (B) ile Sovyetlerle “aşırı uyumlu” olmakla eleştirilen ve halkçı çizgiyi benimsemiş Tudeh arasındaki büyük fark 1920'ler kuşağı ile 1940'lardaki yeni Marksist kuşak arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.

1979 devrimi ve ardından İran solunun yaşadığı yenilgi sürgündeki aydınlar arasında derinleşen muhasebe neticesinde Gilan Sovyeti üzerine çalışmalarda hızlı bir artış olmuştur. Bunlar arasında Gilan Sovyeti üzerine oldukça kapsamlı bir çalışma yapmış olan Cosroe Chaqueri (Hüsrev Şaküri), Pezhmann Dailami ve Ervand Abrahamian gibi araştırmacılar ilk akla gelenlerdir. Ancak adı geçen yazarlar Gilan Sovyeti'nin unutulması meselesinden çok farklı bir konuya odaklanarak İran'daki İslami rejimin resmi tarih anlayışına dayalı olarak "İran tarihini yeniden inşa etmesiyle"<sup>10</sup> Gilan Sovyeti'ne yüklenen yeni anlamlara karşı bir tutum takınmışlardır. Abrahamian'ın altını çizdiği üzere İran'daki mevcut resmi tarih görüşü Gilan Sovyeti'ni "İslamî tandanslı" bir oluşum olarak görmekte, Küçük Han'ı bir din şehidi olarak kabul etmekte ve Gilan Sovyeti'nin komünistlerin halkın dini değerlerine saldırıları ve Sovyet "ihaneti" nedeniyle yenildiğini savunmaktadır.<sup>11</sup> İranlı sol entelektüeller ise resmi tarihin bu iddialarına karşı çıkmakta Gilan Sovyeti'nde dinin rolünün resmi tarihçilerce abartıldığını belirtmektedirler.

Bütün bu tartışmaların Türkiye'deki bilimsel ve akademik çevrelere yeterince yansıdığı söylenemez.<sup>12</sup> Aslında bu oldukça ilginç bir durumdur zira Gilan Sovyeti liderlerinin hem Türk itihatçılarla hem de Türkiye Komünist Partisi kurucularıyla yolları sürekli olarak kesişmiştir. Buna karşın Türkiye'de akademik alanda Gilan Sovyeti'yle ilgili kapsamlı bir literatür oluşmamıştır. Bu çalışmanın da Gilan Sovyeti hakkında ileriki dönemlerde yapılacak tartışmalara bir giriş niteliği taşımasına özen gösterilmiştir. Makalenin başlangıcında İran'ın 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgi verilerek bu konuda az bilinen dönemin atmosferi hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle de İran solunun gelişiminde az bilinen bir unsur olan proleter nitelikli kadroların etkinliği konusuna özel bir önem verilmiştir.<sup>13</sup> İran Müslüman dünyada sol hareketin aydın-

<sup>10</sup> Ervand Abrahamian, *Humeynizm, İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, Çev. Mehmet Toprak, (İstanbul: Metis 2002), 88-108.

<sup>11</sup> Abrahamian, *Humeynizm*, 88-108.

<sup>12</sup> Bu konuda sınırlı literatüre Yalçın Küçük'ün *Sırlar* kitabında Küçük Han'a ayırdığı bir bölüm örnek verilebilir. Bkz. Yalçın Küçük, *Sırlar* (İstanbul: İthaki 2004), 75-101.

<sup>13</sup> Bu konunun Türkiye'de az bilinirliğini gösteren birçok çalışma vardır. Örneğin İran Düşüncesi adlı derleme çalışmada Lütfi Sunar şu cümleleri kullanmaktadır: "İran'da sol düşünce sanayileşme ve işçi sınıfı üzerinden temellenmemiştir. Daha çok çok üniversite çevreleri ve Batıya eğitime giden aydınlar üzerinden ortaya çıkmıştır"

lardan ziyade öncelikle Bakü'ye göç etmiş petrol işçileri, mühendisler ve teknik çalışanlar arasında yayılmasıyla ayrı bir yerde durmaktadır. Etnik yanları da olan bu durum İran solunda endüstriyel işçiler ve Türk ve Ermeni komünistlerin özel bir konuma yükselmelerini de sağlamıştır. Nitekim İran Komünist Partisinin kurucu öncüleri arasında çoğunluk Türk ve Ermeni İranlılar olmuştur. Bu husus nedeniyle, İran Komünist Partisi ve Gilan Sovyeti deneyiminin Türkiye'de aydınların daha çok ilgisini çekmesi gerekirken bu ilginin yeterince gelişmemesinin sebepleri de ayrıca bir araştırma konusudur.

Tartışmamızda hem bu konu hakkında Stalin döneminde şekillenmiş olan Sovyet; hem de İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi tarihçiliği hedef alınarak her ikisi de modern araştırmalar ışığında tenkitten geçirilmiştir. İlginç biçimde her iki devletin de resmi tarihçiliğinin farklı gerekçelerle olsa da birçok konuda uzlaştıkları görülmektedir. Her iki resmi tarihçiliğin de Gilan Sovyeti yenilgisinden İranlı komünistleri sorumlu tutmaları bu ortaklığa örnek olarak verilebilir. Gilan Sovyeti sırasında etkin olan İranlı komünistlerin büyük bölümü Stalin'in 1937-1938 "temizlik" harekâtında çeşitli suçlamalarla öldürülmüş veya "kaybolmuşlardır". Dolayısıyla Sovyet tarihçileri onların mirasını mahkûm etmeleri doğaldır. Benzer şekilde resmi İran tarihçiliği de benzer şekilde yenilgiden komünistleri sorumlu tuttuğunu belirtmiştir. Bu çalışmada komünistlerin de bu suçlamalara karşı verdikleri cevaplara değinilerek tek taraflı tarih yazımı karşısında bir denge oluşturulması amaçlanmıştır. Makalenin altını çizdiği bir diğer nokta da Sovyetlerin Gilan Sovyeti ile olan ilişkisidir. Halliday'in belirttiği üzere İran gibi büyük bir ülkede Gilan gibi küçük bir bölgeye dayanılarak ya da salt Sovyet desteği ile devrim yapılamayacağı bilinmesine rağmen Gilan Sovyeti yenilgisinden Sovyet askerlerinin geri çekilmesinin sorumlu tutulmasının gerçekleri ne ölçüde yansıttığı tartıştığımız diğer bir noktadır. Benzer şekilde Küçük Han'ın kendisinin de Tahran'a yürümek ve İran genelinde bir devrime önderlik etmek gibi bir amacı olup olmadığı da bu çalışmada masaya yatırılan konulardan biridir.

---

bkz. Lütfi Sunar, "İran'da çağdaş Düşünce: Devrimden Reforma Fikri Cereyanlar" *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce* 3, İran Düşüncesi, ed. Lütfi Sunar (Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, 2020), 31.

## **2. İKP’ni Oluşturan Alt Yapı: 20. Yüzyıl Başında İran’ın ve Kafkasya’nın Durumu ve İran İşçi Sınıfının Doğuşu**

Petrolün enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanılmasından önceki İran’ı hayal etmek günümüz kuşakları için mümkün değildir. E. Abrahamian’ın sözüyle “İran 20. yüzyıla öküz ve sabanla girmiş, yüzyıldan çıkarken, çelik fabrikaları, dünyada en çok sayıda trafik kazasının yapıldığı ülkelerden biri olma ünü ve pek çoklarını dehşete düşüren bir nükleer programına sahip bir ülkeye dönüşmüştür”.<sup>14</sup> Çok az toplum üç-dört kuşaklık bir zaman zarfında bu ölçüde radikal değişikliklere tanık olmuştur. Zaten İran siyasal tarihinin radikal ve tepkisel özellikler göstermesinde kendi tarihsel mirası kadar bu hızlı değişimin yarattığı sancıları da hesaba katmak gerekmektedir.

20. yüzyılın başlarındaki İran’daki ekonomik zorluklar nedeniyle pek çok İranlı da bu sebeple komşu ülkelere çalışmaya gitmekteydi. Aristokrat aileleri çocuklarını Avrupa ülkelerine göndermekteyken; yoksul aile bireyleri ise Çarlık Rusya’nın Kafkasya bölgesine işçi olarak göç etmekteydiler. En çok tercih edilen yerler, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmasına kadar İran toprağı olan; ancak bu tarihte Rusya tarafından yutulmuş Kuzey Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’a dönüktü.<sup>15</sup> Ruslar Kafkasya’yı aldıklarında küçük bir kasaba olan Bakü bu dönemde petrol sanayinin gelişmesi ile bölgenin en önemli endüstriyel merkezine dönüşmüştü. 19. yüzyılın sonunda her yıl yaklaşık 15-20 bin İranlıya Kafkasya’da çalışma izni verilmekteydi.<sup>16</sup> 1905’te o güne kadar toplam 500 bin İranlı işçinin Kafkasya’da çalıştığı tahmin edilmektedir.<sup>17</sup>

<sup>14</sup> Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 1-22.

<sup>15</sup> Türkmençay Antlaşması, Kuzey ve Güney Azerbaycan arasında siyasi bir sınır çekmekle birlikte bölgeyi ekonomik olarak koparmış sayılmazdı. Antlaşmanın 11. maddesi Rus tüccarlara serbest ticari haklar sağlamaktaydı. Rus tüccarlar sınırı serbestçe geçebilmekte, İran’da yatırımlar yapabilmekte, Hazar Denizinde balık avlayabilmekteydiler. Tersinden de İranlı işçiler çalışmak için rahatlıkla Çarlık Rusya’ya girebilmekteydiler. Genellikle Türkçe veya Ermenice konuşan bu işçiler, sınırın her iki yanında da aynı diller konuşulduğundan kolaylıkla iletişim sağlayabiliyorlardı. Nikki Keddie. “Iran Under The Later Qajars, 1848—1922”, içinde *The Cambridge History of Iran Volume 7, From Nadir Shah to the Islamic Republic* (ed.) Peter Avery, (Cambridge: Cambridge Universtiy Press 2008), 210-218.

<sup>16</sup> Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür, *Petrolün Sihirli Dünyası Bakü*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007),158.

<sup>17</sup> Pezhmann Dailami, “The First Congress of Peoples of the East and the Iranian Soviet Republic of Gilan 1920-21”, içinde *Reformesand Revolutionaries in Modern Iran*,

İranlı işçilerin tercih edilmesinin iki nedeni vardı: ilk olarak –tüm göçmen işçiler gibi- daha düşük ücretle çalışmaktaydılar, ikinci olarak sosyal demokrat akımlarının etkisi altında politikleşmiş Kafkasya işçilerinin aksine sınıfsal bilince sahip değillerdi. Öte yandan bu bilinçsizlik durumu uzun sürmeyecektir. Bakü veya Tiflis’te karşılaştıkları modern yaşamın, sanayileşmenin, kültürel hayatın, basın-yayın faaliyetlerinin etkisi altında kalan göçmenler, Çarlık Rusya’daki soydaşlarının vasıtasıyla özgürlük, eşitlik, anayasa, parlamento, hukuk devleti, kadın hakları, devrim, parti, işçi sınıfı vb kavramlarla tanışmaktaydılar. Kendi ülkeleri ile Rusya arasındaki farkı gözlemlemeleri sonucu İranlı göçmenler “İran’ın tarih öncesinde kalan bir ülke olduğunu” düşünmeye başladılar ve böylece İran’ın kronik sorunlarının nasıl çözüleceği üzerine kafa yoran ilk aydın grupları oluşması gecikmedi. Bu kuşak İran’da teknik devrimlerle endüstrinin geliştirilmesini, monarşi yerine meşrutiyetin kurulmasını, medrese müfredatının yerini fen eğitiminin almasını, kadının sosyal konumun iyileştirilmesini hedef alan bir programa odaklandılar. Buraya kadar yaşananların özgün bir tarafı olduğu söylenemez. Sonuçta bu fikirler Avrupa ülkelerini görme fırsatı elde eden tüm Müslüman gençlerin o dönemde ortak görüşleriydi. Ancak İranlıları bu konuda benzerlerinden ayıran en özgün yan, İran’da modern dünya ve ideolojilerle tanışanların önemli bir bölümünün İran’ın en yoksul kesimlerinden gelen proleterler veya orta tabaka insanlar olmasıydı. Bu sınıfsal fark, İran Meşrutiyet devriminde ve ardından yaşanan gelişmelere kendine özgü bir radikallik katacak önemli bir ayrıntıydı.

Bu ayrım sebebiyle İran’da temel olarak iki sol gelenek oluşmuştu: okumak için Avrupa’ya giden aristokrat gençlerin benimsedikleri “burjuva devrimci” ılımlı gelenek ile Kafkasya’da çalışırken Rus Sosyal-Demokrat İşçi partisi (RSDİP) kadrolarının etkisi altında kalan “proleter devrimci” radikal gelenek... Avrupa’daki sosyalist aydınlar bu dönemde Marksizm’den ziyade Jean Jaures (1859-1914) ve Fransız aydınlanmacı solunun izleyicisiydiler. Bu dönemde yayınlanan gazetelerin adlarına (*Terakki, Âdemiyet, Ümit, Asr-ı Nev, İstiklâl, İstikbal, Hukuk, Hakikat, Musavat, Ahavat, Azadi, Nida-yı Vatan* vb)<sup>18</sup> bakıldığında Fransız Devrimi mirasının İranlı aydınları nasıl etkilemekte olduğu daha iyi anlaşılır.

---

*New Perspectives on the Iranian Left*, ed. Stephanie Cronin, (London and New York: Routledge Curzon, 2004), 85-118.

<sup>18</sup> Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, 62.

Kafkasya'daki proleter ve orta sınıf aydınlar arasında ise daha farklı bir sosyalizm arayışı şekillenmekteydi. RSDİP'nin Bakü şubesi olarak 1904'te kurulan *Himmet* (Gayret/Çaba) Partisi<sup>19</sup>, İranlı göçmenler arasında propaganda yürütmek için *İran Mücahitler Partisi* adlı bir oluşumun temellerini atmıştı. *Himmet* liderleri Neriman Nerimanov (1870-1925) ve Meşhedi Azizbeyov (1876-1918) gibi önde gelen üyelerini İran'da ihtilal hareketlerini desteklemek ve İranlı reformistlere matbaa, kitap, silah ve benzeri malzemelerin sağlanması için görevlendirilmişlerdi.<sup>20</sup> İleride İKP (Bolşevik) kurucuları arasında yer alacak olan Ahmed Sultanzade<sup>21</sup>(1889-1938) ve Kamuran Ağazade<sup>22</sup> (1893-1937?) gibi isimler Nerimanov'la temasa geçen ilk öncüler arasındaydı. Çarlık Rusya'daki işçi sınıfının etnik olarak ayrı örgütlere katılmasına kesinlikle karşı olan Bolşevikler “Müslüman Kafkas halkının “özel koşulları” nedeniyle sadece *Himmet*'in etnik işçi partisi olarak örgütlenmesine müsamaha göstermekteydiler. Bunun en önemli nedeni de Müslüman Kafkasyalı işçilerin, Ermeni ve Gürcü işçilerle aynı çatı altında bulunmak istememeleriydi. Sonuç olarak *Himmet* Bolşeviklere bağlı bir “kardeş” parti olarak, ancak saflarına Yahudi, Ermeni vb işçi katmadan siyaset yapan etnik Müslüman bir emek örgütü şeklini almış oldu. Zamanla (1916) İranlı işçileri de örgütlemeye başlayan bu parti kendisine bağlı bir İran seksiyonu olan *Adalet Partisi*'ni kuracak kadar güçlenmişti.

<sup>19</sup> *Himmet* Partisi 1904 yılında Sultan Mecid Efendiyev (1887-1938) liderliğinde RSDİP'in Bakü şubesi olarak kuruldu. Kafkasya Müslüman ve Ermeni işçiler arasında örgütlendi. Bolşevik-Menşevik ayırımından sonra büyük çoğunluğu Bolşeviklerin safına geçen parti 1919'da yapılan konferansta daha sonra adını Azerbaycan Komünist Partisi (Bolşevik) olarak değiştirmiştir.

<sup>20</sup> Nesrin Sarıahmetoğlu, *Mücadeleye Adanmış Bir Hayat*, Neriman Nerimanov, (İstanbul: Yeditepe, 2012), 51.

<sup>21</sup> Gerçek adı Avetis Mikalyan olan Sultanzade 1889'da Meraga'da doğdu. 1907'de ailesi Rus Ermenistanı'na taşındı. Burada Sosyal Demokrat Partiye katıldı. 1912'deki ayrışmada Bolşeviklerin tarafını seçti. 1920'de İran KP'sinin kuruluşunda yer aldı ve 1920-1923 arasında Merkez Komite üyeliği yaptı. 1927-1932 arasında Komünist Enternasyonal (KE) icra komitesi (ECCI) üyesi olarak görev yaptı. KE'in II., III., IV. ve VI. Kongrelerde delege olarak İran'ı temsil etti. 1932'de “sol sapma” suçlamasıyla partiden çıkarıldı. Ardından Stalin dönemindeki “temizlik” hareketleri esnasında öldürüldü. Bkz: John Riddell, *To the Masses Proceedings of The Fourth Congress of the Communist International*, (Leiden-Boston: Routledge,2015),1244. hakkında daha geniş bilgi için bkz: Cosroe Chaqueri, *Sultanzade: The Forgotten Revolutionary Theoretician*, 57-73.

<sup>22</sup> Kamran Aqazadeh,(Ağazade) Erdebil'de doğdu. 1912'de Bolşeviklere katıldı. Adalet Partisinin kurucularındandı. Sonradan PKP Genel sekreteri ve KE'nin 3. Kongresi'nde PKP temsilcisiydi. Stalin'in “temizlik” harekâtı sırasında “kayboldu”. Rindell, *To the Masses*, 1203-1204.



### 3. Bolşevik Devriminin Etkileri ve İran Solu

Dünya tarihini değiştiren radikal bir olay olarak Bolşevik Devrimi, İran, Türkiye, Hindistan gibi ülkeleri yakından ilgilendirmekteydi; zira Avrupa dışı dünyayla pek ilgili olmayan II. Enternasyonalci solun aksine Bolşevikler doğu ülkelerindeki siyasal gelişmelere büyük önem vermekteydiler. Aslında batı Avrupa'da bekledikleri büyük proleter devrimlerin yakın zamanda gerçekleşmeyeceğini fark eden Bolşeviklerin doğudaki devrimci kıpırdanışlara odaklanmaları biraz da içlerinde buldukları kuşatılmışlıktan kaynaklanmaktaydı. 1917-1921 arasında Britanya ve Fransa'nın desteklediği karşı devrimci Beyaz ordunun kuşatması altındaki Bolşevik rejim, bu kuşatmaya karşılık Britanya sömürgesi olan Hindistan'da milliyetçi hareketini ve Britanya'nın yayılmacı planlarına karşı direnen Mustafa Kemal, Emanullah Han gibi milliyetçi liderleri destekleme kararı almıştı.

Başlangıçta İranlı devrimcilerin büyük bölümü Bolşeviklerin politikalarına karşı ilgisizdiler ve kendilerini daha çok Menşeviklere yakın görmekteydiler. *Adalet Partisi*'nin Azerice yayınlanan gazetesi olan *Adalet Bayrağı*'nda Lenin'in *Nisan Tezleri* veya Ekim ihtilâli hakkında yazılarının yer almaması bu ilgisizliği göstermektedir.<sup>23</sup> Ekim 1917'de Bakü Sovyet'i seçimlerinde Menşeviklerle dirsek temasında olan *Musavat* Partisi oyların %40'ını alırken; Bolşevikler ancak %15'ini alabilmişlerdi.<sup>24</sup> Ancak Bolşeviklerin Britanya ile Çarlık Rusya'sı ile yapılmış gizli antlaşmaları yayımlamasıyla bu tavır hızlı biçimde değişti. Bu akıllıca hamle sayesinde Bolşevikler Müslüman kitleler arasında ideolojik olarak kendilerine en uzak kesimlerde dahi bir sempati uyandırmışlardı.<sup>25</sup> İran'daki gelişmeler üzerine Lord Curzon'a gönderilen raporlarda "İran'daki İngiliz askeri varlığının artık Bolşeviklere dönük sempati ve umutları arttırdığından" söz edilmekteydi.<sup>26</sup> Böylece İran solu yavaşça Bolşeviklerin ideolojik etkisi altına girmeye başladı. Başlangıçta *Adalet Partisi* kadroları temelde yarı sosyal-demokrat yarı İslami, amorf popülist görüşlere sahiplerdi. Ancak *Adalet Bayrağı*'nın üçüncü sayısından itibaren, partinin kendisini İran Sosyal-Demokrat İşçi Partisi (Adalet) olarak takdim etmesinden ve bun-

---

<sup>23</sup> Dailami, "The First Congress", 89.

<sup>24</sup> Sarıahmetoğulları, *Mücadeleye Adanan Hayat*, 233.

<sup>25</sup> Kerbela'daki ulema artık İngilizleri lanetleyen Bolşevikleri ise öven fetvalar yayınlamaktaydılar. Bakınız: Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, 82-83.

<sup>26</sup> Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, 83-84.

dan sonra Azerîce ve Rusça olarak, “tüm ülkelerin proleterleri, birleşin!” sloganıyla çıkmaya başlamasından da anlaşılacağı üzere Bolşevizm’in etkisi giderek artmaktaydı. <sup>27</sup> Parti bu sloganı benimseyerek artık her etnik gruptan İranlı işçileri örgütleyeceğini duyurmuş oluyordu. Geçmişte İslami ve milliyetçi söylemlere yakın durmaya çalışan *Adalet Partisi*, Mart 1918’de Bakü’de *Musavatçılarla* Bolşevikler arasında çıkan çatışmada tarafsız kaldı. Böylece Mart 1918 sonunda Bakü’deki çatışmalar sona erip Bolşevik, *Himmet* ve son anda onlara katılma kararı alan *Taşnaksutyun* ittifakı galip gelip Bakü Komünü kurulduğunda *Adalet Partisi* serbestçe siyaset yapabilme şansını elde etmiş oldu. Ancak bu durum çok uzun sürmedi 1918 Eylül’ünde Osmanlı ordusu Bakü’ye girdiğinde “Ermenilerle işbirliği yaptıkları” ithamıyla *Adalet Partililer* de kovuşturmaya uğradılar ve bir kısmı öldürüldü.<sup>28</sup> Osmanlı ordusu Mondros Mütarekesi sonucunda Kasım ayında Bakü’yü terk ederken, Britanya kuvvetleri onların yerlerini almış, bu esnada yer altına çekilen Bolşevikler ile *Himmet* ve *Adalet* üyeleri Müslüman işçiler arasında gizli faaliyetlerine devam etmişlerdi. *Himmet* ve *Adalet*’in bu günlerde üçte ikisi işçilerden oluşan 3000 kadar üyesi olduğu sanılmaktadır.<sup>29</sup>

“Bakü Komünü” yenilgisinden sonra sol içinde etnik unsurlara göre ayrılmış partilerin ortadan kaldırılıp tek bir Kafkas Bolşevik partisi inşa edilmesi görüşü doğdu. Bu esnada Ahmed Sultanzade’nin politik arenada giderek daha etkin olduğu bir döneme girildiğini görmekteyiz. Yoksul bir Müslüman/Ermeni<sup>30</sup> ailenin oğlu olan Sultanzade, İranlı mülteciler arasında *Himmet*’in ve *Adalet*’in farklı etnik gruplardan işçilerin katılabileceği komünist partilere dönüştürülmesi gerektiğini savunan “sol kanadın” liderliğini yapmaktaydı. Buna karşı Müslüman kökenli Bolşeviklerin büyük kısmı bu siyasetin “Müslüman işçiler arasında negatif tavırla karşılanacağını savunmaktaydılar. Bu sebeple birçok *Himmet* ve *Adalet* üyesi partilerinin program ve yapısının Bolşevikleştirilmesini ve özerkliklerinin yitirilmesini protesto etmişlerdi. Ancak iki partide de klikler arası savaşı

<sup>27</sup> Dailami, “The First Congress” 90.

<sup>28</sup> Dailami, “The First Congress” 91.

<sup>29</sup> Dailami, “The First Congress” 92.

<sup>30</sup> Sultanzade’nin annesinin Ermeni babası ise Hüseyin Sultan adlı bir Azeri olduğu söylenmektedir. Babası Azeri olmasına rağmen Sultanzade annesiyle kaldığından Kilise eğitimi almış ve Hristiyan olarak yetiştirilmişti. Dailami “The First Congress”, 95,99. Chaqueri, “Sultanzade”, 215.

Sultanzade gibi düşünenler kazanmıştır. Nitekim Mart 1919'da *Himmet* Azerbaycan Komünist Partisi (Bolşevik)<sup>31</sup> adını alırken *Adalet* de İran (Pers) Komünist Partisi (Adalet) adını alacaktır.<sup>32</sup>

Bir İran Komünist partisi inşa etme çabası içinde Bolşevikler, Ermeni kökenli olması nedeniyle Müslümanlar arasında tepki göreceği düşüncesiyle Sultanzade'nin ön planda olmasını istememekteydiler.<sup>33</sup> Nitekim Sultanzade'nin siyasal yaşamında gerçek adını (Mikailyan) kullanmaması muhtemelen bu sebeptir. Böylece İKP teşkilatının kurulmasında Bolşeviklerin çok güvendiği bir isim olan Azeri kökenli Haydar Han (Tari-verdiyev) Emmioğlu (1880-1921) ön plana çıkan isim oldu. Öte yandan Haydar Han'ın avantajının sadece Müslüman kökenli olmasına bağlamayız. Haydar Han'ın devrimci tecrübesi ve İranlı devrimcilerle olan bağı Sultanzade'den kesinlikle çok daha ileri düzeydeydi. Haydar Han, Urmiye'de doğmuştu. Ailesi o çocukken Çarlık Rusya'ya göç etmiş ve Erivan'a yerleşmişti. Tiflis Politeknik Üniversitesi'nde elektrik mühendisliği eğitimi alan Haydar Han burada dönemin en etkili Bolşeviklerinden olan Gürcü kökenli Sergo Orjonikidze (1886-1937) ve "Koba" adını kullanan Stalin ile tanıştıktan sonra 1898'de RSDİP'e katılmıştı.

Haydar Han daha sonra 1901'de İran'a davet edilmiş ve Meşhed'teki İmam Rıza Türbesini ışıklandırılan santrali inşa etmişti. Meşrutiyet Devriminde aktif rol oynamış ve Muhammed Ali Şah'ın devrilmesine yol açan 1909 ayaklanmasına; ardından da Mecliste *Demokrat* grubunun kurulmasına önderlik etmişti. Bolşevik Devriminden sonra Kafkasya'ya dönen Haydar Han, burada o dönemde artık Milliyetler Komiserliğine yükselmiş olan Stalin'le tanışıklığı sayesinde prestijli bir konuma gelmişti. Haydar Han, 1919'da İran'da ideolojik bir çatışma sonucunda ikiye ayrılmış *Demokrat Parti*'nin sol kanadını temsil eden (her ikisi de Azeri kökenli olan) Süleyman Mirza İskenderî (1875-1944) ve Berlin'de sürgün hayatı yaşayan Hasan Takizade (1878-1970) ile temas halindeydi. Üçü birden *Adalet*'e alternatif devrimci bir İran partisi kurma konusunda görüş alışverişinde bulunmaktaydılar. Ancak bu çabaları bir sonuç vermediği gibi gerek *Ada-*

---

<sup>31</sup> Azerbaycan adı herhangi bir dini ve etnik çağrışım yapılmadan o dönemde sayıları hayli kalabalık olan Azerbaycanlı Ermenileri de kapsayacak bir parti kurulacağı mesajını vermekteydi.

<sup>32</sup> Dailami, "The First Congress", 93.

<sup>33</sup> Dailami, "The First Congress", 95.

let gerekse *Demokrat* partili kadrodan umudunu kesmiş olan Haydar Han Türkistan'a giderek Taşkent'teki İranlı mültecilerle buluşup burada devrimci bir parti inşa projesine hız vermiş durumdaydı. Haydar Han ve çevresindeki eski Demokrat Partililere göre İran'da "proleter bir devrim" için değil; ama milli demokratik devrim için bütün koşullar hazırды.<sup>34</sup> Ancak Türkistan'daki komünist parti inşa çalışmalarına Nisan 1920'de katılan Sultanzade, İran'da milli demokratik devrim yerine bir proleter devrim için çalışılması gerektiğini, proleter devrimin zaferi için gerekirse Bakü'deki diasporanın ve Sovyet Kızıl Ordusunun gerekli yardımı yapabileceğini savunmaktaydı.<sup>35</sup> Özetle bir tür devrim ihracını savunan Sultanzade'nin tezleri Haydar Han'ın muhalefetine rağmen dönemin "devrimci ruhuna" daha uygun olduğu için kabul görmekteydi. Sonuç olarak **İran** Komünist Partisi'nin inşa sürecinde Sultanzade etkin figür olarak yükselirken Haydar Han kendini aylar süren bir tecrit içinde bulacaktı.

#### 4. Küçük Han'ın Ortaya Çıkışı

İranlı diasporanın bir komünist parti inşa etme çabası sürerken İran'da Bolşeviklerle ittifak kurma konusunda ilginç bir hareket gelişmekteydi. Hareketin lideri Mirza Küçük<sup>36</sup> Han (1880-1921) adlı bir toprak zenginiydi. Küçük Han'ın tarihsel rolü günümüzde de tartışılmaya devam edilmektedir. Küçük Han kimine göre zenginleri vergilendirip yoksulları koruyan Robin Hoodvari bir "sosyal eşkıya"<sup>37</sup> kimine göre basit bir şakiydi. Küçük Han hayattayken onun hakkındaki gözlemlerini yayınlamış olan M. Martçenko 1920'de Küçük Han'ı "İran'ın Lenin'i" olarak anmıştır.<sup>38</sup> İran solu-na göre Küçük Han feodallere ve yabancı işgalcilere başkaldırmış ilerici bir halk önderiydi. İslami tarih yazımı ise Küçük Han'ı anti-komünist bir cihatçı olarak resmetmekte ve ölümünden "komünist entrikalarını" sorumlu tutmaktadır.<sup>39</sup> Ayrıca Küçük Han'ı prensipleri uğruna Sovyetler Birli-

<sup>34</sup> Dailami, "The First Congress", 97.

<sup>35</sup> Dailami "The First Congress", 99.

<sup>36</sup> Küçük Han'ın babasının adı Mirza Büyük (Bozorg) Han'dı. Bu nedenle oğluna "Küçük Han" (Farsça küçek) denilmektedir.

<sup>37</sup> 1919 tarihli bir İngiliz raporunda, Küçük Han için "Hazar Denizi'nin Robin Hood'u" deyimi kullanılmıştır. Küçük, Sırlar, 83.

<sup>38</sup> Küçük, *Sırlar*, 78.

<sup>39</sup> Ervand Abrahamian, *Hümeynizm, İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, Çev.

ğine sığınmayı reddetmiş ve bu sebeple dağlarda soğuktan ölmüş radikal İslami bir figür olarak lanse etmektedir.<sup>40</sup> Çoğu düşmanı bile Küçük Han'ı olumlu nitelikleriyle anmaktadır. Örneğin Gilan'dan Kafkasya'ya geçerken Küçük Han güçleriyle çarpışan İngiliz güçleri komutanı General L.C. Dunsterville “*Bana göre Küçük Han benzerine İran'da çok az rastlanan hakiki bir vatansever idi*” demektedir.<sup>41</sup> İran'ın Çar dönemi Rus Konsolosu Nikitin de Küçük Han'ı “*para ve menfaat peşinde koşmayan, tamamen kendi hedefine odaklanmış bir kişi*” olarak tanımlamıştır.<sup>42</sup> Rus tarihçi İvanov “*İran Modern Tarihi*” adlı eserinde “*Mirza Küçük Han liderliğindeki partizan Cengeli grupların milliyetçi bir dünya görüşüne sahip olduklarını ve bu duyguyla yabancı güçlere karşı çarpıştıklarını*” belirtmiştir.<sup>43</sup> Sovyet kaynakları da Küçük Han'ı en büyük hatası Haydar Han'ı öldürtmek olan “*iyi niyetli bir milliyetçi*” olarak tanımlamıştır.<sup>44</sup> Netce olarak Küçük Han İran'da günümüzde hem sol hem de İslami çevrelerin benzer bir saygı gösterdiği az sayıdaki ortak değerden biridir.

---

Mehmet Toprak, (İstanbul: Metis 2002) 36-37.

<sup>40</sup> Abrahamian, *Humeynizm*, 96-99.

<sup>41</sup> Lionel Charles Dunsterville, *Emperyalizm-ı İngiliz der İran ve Kafkas 1917-1918*, çev. Hüseyin Ansari, (Tahran: Menüçehri Yayınları,1978), 621.

<sup>42</sup> Mir Ebutalib Rezevinejat, *Çahar Siyasetmedar-ı Milli-yi Muttaki ve Nam Aver-i İran*, (Tahran:1998), 103.

<sup>43</sup> Heşcin ve Naimi. “Mutalea-yı Nakş-ı”,108.

<sup>44</sup> Abrahamian, *Humeynizm*, 97.

**Resim 1:** Ömer Ülkenciler'in çizgisiyle Mirza Küçük Han



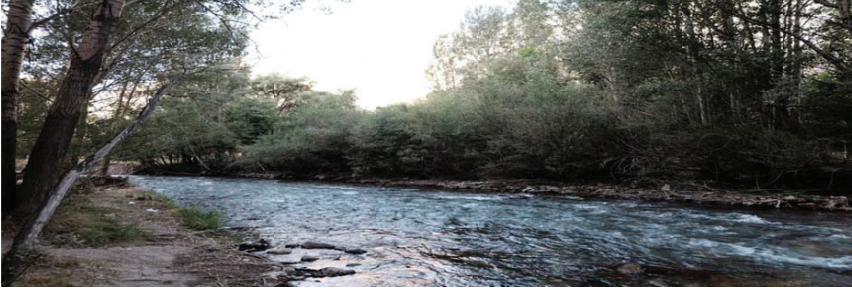
**Kaynak:** Yalçın Küçük, *Sırlar* (İstanbul: İthaki 2004), s.75.

Küçük Han 1880’de Reşt şehrinde doğmuştu. Meşrutiyet Devrimi esnasında “ilerici” kanatta rol almış ve Reşt’te halkı Meşrutiyeti savunmaya çağıran bir ayaklanmaya öncülük etmişti. 1915’te Gilan’da özerk bir yönetim kuran Küçük Han, Meşrutiyet devrimi etkisi altında bazı sosyal reformlar da gerçekleştirmişti. Eğitim her çocuk için parasız ve zorunlu olması bunlardan biriydi. “Adalet evleri” denilen mahkemelerin tesisiyle Küçük Han o zamana kadar toprak sahipleri tarafından büyük bir baskı altında tutulan serflerin şartlarının bir nebze düzeltilmesini sağlamıştı.<sup>45</sup> Küçük Han’la baş edemeyeceklerini anlayan Kaçar hanedanı Küçük Han’a “Sahibi-Gilan” “Serdar-ı Cengel” gibi resmi unvanlar bağışlamak zorunda kalmıştı. Küçük Han’ın en güçlü olduğu yıllar olan 1916-1918 arasında zamanda emrinde 1500-2000 kadar savaçısı bulunmaktaydı.<sup>46</sup> Ancak bu dönemde adamlarının sayısı azalmaya başlamıştı. Bolşeviklerle ilk temas kurduğunda 500 kadar askeri olduğu sanılmaktadır.

<sup>45</sup> Zahid Gaffari Heşcin ve Abbas Naimi, “Mutalea-yı Nakş-ı Siyasi-i Kuçek Han der Ferayend-i Nuhzet-i Cengel”, *Faslname-yi Mutaleat-ı Tarihi*, no.35(2011):99-105.

<sup>46</sup> Küçük, *Sırlar*, 84.

**Resim 2:** Küçük Han kontrolündeki Gilan/Mazendaran sınır bölgesi ormanları (cengel).



**Kaynak:** Fotoğraf yazara aittir.

Bolşevikler ile Cengelîler arasında ilişkiler sanıldığıının aksine 1920'den öncesine uzanmaktadır. Daha 1915-1916'da Rus-İran ortaklığıyla kurulmuş *Khostaria* adlı şirkette çalışan Bolşevik Gürcüler de çalışmaktaydılar. Enzeli limanı ve Gilan bölgesiyle yakın ilişkide olan bu Gürcü militanlar arasında İranlı devrimciler ile Bolşevikler arasındaki bağda kilit rol oynayan Orjonikidze'nin de olduğunu görüyoruz.<sup>47</sup> Nisan 1920'de Bakü'yü tekrar ele geçirmiş olan Bolşeviklerin Gilan'la ilgilenmelerinin en önemli nedeni Beyaz Orduyu desteklemek için Hazar Denizindeki Enzeli ve Reşt limanlarına konuşlanmış olan Britanyalıları kovmaktı. Enzeli bu dönemde İngilizlerin 2500 asker yerleştirdikleri ileri karakollarından biriydi. Bolşevikler gelmeden önce burada 500 kadar İngiliz askeri bulunmaktaydı ve bu kuvvet Bolşeviklerin gelişinden hemen önce çekilmişti.<sup>48</sup> 18 Mayıs 1920'de bu limanları ele geçiren Bolşevikler ile Cengeli milisler arasında ilk temas sağlanmış ve taraflar Britanyalıları karşı birlikte savaşma kararı almışlardı. İranlı tarihçi Reza Ghods, Bolşevik denizcilerin Enzeli halkı tarafından "Yaşasın İran! Yaşasın Rusya! Kahrolsun İngiltere!" haykırılarıyla coşkulu biçimde karşılandıklarını yazmaktadır.<sup>49</sup> Bolşeviklerle kurulan ilk temaslardan sonra o güne kadar Meşrutiyet Devrimi çizgisinde

<sup>47</sup> Pezhmann Dailami, "The Bolshevics and the Jangali Revolutionary Movement 1915-1920", *Cahiers du monde russe et soviétique* 31, (1990):44-46.

<sup>48</sup> Richard H.Ullman. *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921, The Anglo-Soviet Accord*, Volume III (New Jersey, Princeton University Press 1972), 357.

<sup>49</sup> Küçük, *Sırlar*,92.

olduğunu gördüğümüz Cengeli liderleri Bolşevik denizcilerin komutanı Fyodor Raskolnikov'un da etkisiyle sosyalist jargonları benimsemeye ve "Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyet'ini"<sup>50</sup> ilan etme kararını almışlardı.

Küçük Han, Lenin'e bir mektup yazarak "İngilizlere karşı verdikleri bağımsızlık savaşına yardımcı olunmasını" istemişti.<sup>51</sup> Küçük Han mektuplarını artık "Pers (İran) Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti başkanı Mirza Küçük" olarak imzalamaktaydı.<sup>52</sup> Cengeli yayın organlarında İslamiyet ve "sosyalimin aynı amaçlara haiz olduğunu" savunan yazılar yer almakta, Cengeli liderler sosyalizmin İslam'ın bir tür tezahürü olduğunu savunmaktaydılar.<sup>53</sup> Ancak bu sosyalizm söylemi "sınıf mücadelesi" veya özel mülkiyetin ilgası gibi hedefler taşımamaktaydı. Mutedil bir program izlenmesinde karar kılınmasının hem Küçük Han'ın hem de Sovyet tarafının ortak arzusu olduğu görülmektedir. Nitekim dönemin Sovyet dış politikasında en tekin figürlerinden biri olan Tiflis doğumlu bir Ermeni olan Lev Karahan (1889-1937) Sergo Orjonikidze'ye çektiği gizli bir telgrafta "İran'da aşırı sol bir program izlenmesine kesinlikle karşı olduklarını, Küçük Han kuvvetleri ile komünist ve demokrat grupları birleştirmeyi amaçladıklarını" bildirmektedir.<sup>54</sup>

İngiliz raporları Küçük Han ve kendine "Ulusal Kurtuluş Ordusu" adı verilen birliklerinin bu dönemde (Mayıs-Haziran 1920) gücünün doruğunda olduğunu göstermektedir. Sadece Gilan değil Mazanderan bölgesi de bu dönemde başkenti Reşt olan Gilan Sovyet Cumhuriyetinin kontrolü altındaydı. Tümgeneral Edward Ironside'ın günlüklerinde belirtildiğine göre Cengeli savaşçıların sayısı bu esnada 400 Rus (muhtemelen Sovyet vatanı Ermeni ve Gürcü) olmak üzere 6000 kişiye ulaşmıştı. Ironside ayrıca Sovyetlerin Cengelilere büyük çapta askeri yardımda bulduklarını; hatta Sovyet uçaklarının Cengelilerin girdiği bazı çatışmalara da destek olduklarını da iddia etmektedir.<sup>55</sup>

<sup>50</sup> Ullman. *Anglo-Soviet Relations*, 369.

<sup>51</sup> Ullman. *Anglo-Soviet Relations*, 369-370.

<sup>52</sup> Küçük, *Sırlar*,92.

<sup>53</sup> Gaffari Heşcin ve Naimi, Heşcin ve Naimi, "Mutalea-yı Nakş-ı", 107.

<sup>54</sup> Küçük, *Sırlar*,92.

<sup>55</sup> Ullman. *Anglo-Soviet Relations*, 372-373.



## 5. İran Komünist Partisi'nin Kuruluşu ve Gilan Sovyeti ile Teması

Gilanlı isyancılarla kurulan bu bağ o dönemde İran Komünist Partisi (Bolşevik) adını kullanmaya başlamış olan Adaletçiler ve Sultanzade'yi heyecanlandırmıştı. Haziran 1920'de 48 (veya 52) İranlı komünist, Bolşevik denizcilerle birlikte Enzeli'ye geldi. Hemen hepsi *Adalet* partili olan bu grup Enzeli'de İKP (B)'nin (Ferqa-ye Kāmūnist Bālšovik-e Īrān) kuruluşunu ilan ettiler.<sup>56</sup> Kuruluşu esnasında İKP (B) için farklı üye oranları verilmiştir. Temmuz 1920'deki kuruluş kongresinde delegeler “2000 üye adına” karar aldıklarını beyan etmişlerdi.<sup>57</sup> Aynı tarihlerde Sultanzade 10.000 üyeden bahsetmekteydi ki buna inanmak mümkün değildir. 1921'de daha rasyonel bir açıklamayla Partinin 4500 üyeye sahip olduğu beyan edildi. 1922'de üye sayısı 1500 olarak açıklandı ki en akla yatkın sayıda budur.<sup>58</sup> Nitekim partinin liderlerinden Kerim Nikbin Komünist Enternasyonalin IV. Kongresindeki (Kasım-Aralık 1922) konuşmasında partinin 500'ü aiddatlarını düzenli ödeyen 1000 üyeye sahip olduğunu söylemekteydi.<sup>59</sup>

Enzeli limanına gelen Adaletçilerin liderleri Sultanzade, Mehmedkulu Alihanov, Kamuran Ağazade ve Cevadzade (Pişevari)'nin Merkez Komite'ye seçilmesi “sol komünistler” olarak bilinen grup için tam bir zafer olmuştu. Böylece Türkistan'daki Haydar Han ekibi tamamıyla devre dışı bırakılıyordu. Yeni ekip İran'ın “az sayıda bilinçli işçinin kalabalık köylü kitlelerce destekleneceği proleter bir devrime hazır olduğuna” inanmaktaydılar. Sultanzade'nin Komünist Enternasyonaldeki (KE) konuşmaları<sup>60</sup> bize İKP

<sup>56</sup> Jane Degras, *The Communist International 1919-1943 Documents Volume I, 1919-1922*, (Oxford: Cambridge University Press: 1956), 107; Cosroe Chaqueri, “Communism. In Persia to 1941” (Encyclopædia Iranica, Vol. XII, Fasc. 1,2003), 95.

<sup>57</sup> Degras, *The Communist International*, 107.

<sup>58</sup> Yadullah Shahibzadeh, *Marxism and Left-Wing Politics in Europe and Iran*, (Palgrave Mac Millan,2019),66.

<sup>59</sup> John Riddell, *To the Masses Proceedings of The Fourth Congress*, 726.

<sup>60</sup> Sultanzade Enternasyonal'in II. ve III. Kongrelerinden aktif rol oynamıştı. Moskova'daki KE toplantısında tüm “Yakın Doğunun” temsilcisi olarak katılmıştı ve Lia Chao (Çin), Pak Chin-Sun (Kore) ve Maring (Java/Endonezya) ile birlikte Asya'yı temsil eden dört kişiden biriydi. Degras, *The Communist International*, 453. Sultanzade KE'nin Üçüncü Kongresi'nde KE Yürütmesi Komitesinde (EKKI) yer alan tek Asyalıydı. John Riddell, *To the Masses: Proceedings of the Third Congress of the Communist International 1921*,( Leiden-Boston: Brill Academic Publication, 2015),66.Sultanzade'nin KE'nin bazı kritik bildirimlerinde (örneğin 21 Nisan 1921'de Paul Levi'nin Enternasyonalden çıkarılması kararında olduğu gibi) KE Yürütme

(B)'in bu dönemdeki bakış açısını yansıtmaması açısından önemlidir. Genellikle Asyalı komünistler dünya devrimi için öncelikle Asya'daki devrimci hareketin başarısını şart koşarken; Sultanzade, "Batı proletaryasının desteklemediği hiçbir Asya devriminin başarılı olamayacağını" savunmuştur. Sultanzade'nin KE'deki konuşmalarından birini metni şöyledir:

*"Meşrutiyet Devriminin ilk aşaması İngiliz ve Rus cellatları tarafından bastırıldığı sırada İran Sosyal Demokratları yardım umuduyla yüzlerini Avrupa işçilerine döndüklerinde II. Enternasyonal'de bu konu hakkında tek bir karar bile çıkmamıştı.<sup>61</sup> Bugün (Ağustos 1920), Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresinde, bu sorun, ilk kez ve daha ötesi ilk olarak Doğunun ve Amerika'nın sömürgeleştirilmiş veya yarı sömürgeleştirilmiş ülkelerinin temsilcileriyle baştan sona ele alınıyor.(...) İlk bakışta sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde bir Sovyet hareketinden söz etmek tuhaf görünebilir. Bununla birlikte, bu ülkelerin bugün ulaştıkları sosyal konuma dikkat edildiğinde, şüphelerimiz ortadan kalkacaktır. Lenin Yoldaş zaten Rus Komünist Partisinin Türkistan'da, Başkurtlar ve Kırgızistan'daki deneyimlerinden bahsetti. Sovyet sistemi bu ülkelerde başarılı bir şekilde olgunlaşıyorsa, Sovyet hareketi sınıflar arasındaki farklılaşmanın dev adımlarla ilerlediği Hindistan ve İran gibi ülkelerde güçlü bir şekilde yayılmalıdır." (...) Hindistan'da komünist devrimin başladığını varsayalım. Bu ülkenin işçileri, İngiltere ve Avrupa'da büyük bir devrimci hareketin yardımı olmadan tüm dünya burjuvazisinin saldırılarına dayanabilecekler mi? Tabii ki hayır. İran ve Çin'deki devrimin bastırılması bu gerçeğin açık bir kanıtıdır."<sup>62</sup>*

Sultanzade'nin bu satırları pratikte İran devrimine Sovyet yardımının sonuna kadar açılması gerektiği anlamına geliyordu. Sultanzade'nin Türkistan ve Başkurdistan gibi örneklere başvurmasının sebebi buydu. Adı geçen ülkelerde Kızıl Ordu sayısı fazla olmayan yerli devrimcileri destekleyerek askeri yöntemlerle "devrim ihracında" bulunmuştu. Ancak Sultanzade'nin kaçırdığı nokta, İran'ın, Türkistan veya Başkurdistan gibi hali hazırda Çar-

---

Komitesi'nde (EKKI) adına imza atan tek Asyalı olduğu görülüyordu. *Degras, The Communist International*, 220.

<sup>61</sup> Sultanzade muhtemelen Tebrizli devrimcilerin Kautsky ve Plehanov gibi II. Enternasyonal liderlerine yazdıkları mektuplardan söz etmektedir. Halliday" *Revolution*" 63.

<sup>62</sup> Minutes of the Second Congress of the Communist International Fifth Session July 28" *Marxists Internet Archive*, Son Erişim: 20 Ağustos 2020, <https://www.marxists.org/history/international/comintern/2nd-congress/ch05.htm>

lık Rusya'nın etki alanında olan ülkelerden çok farklı bir konumda olduğuydu. Sultanzade'nin "İran'da sosyalist bir devrime kazanılacak ayaklanmaya hazır köylü kitleler bulunduğu" iddiası da gerçekleri yansıtmaktan uzaktı. İran'ın geneli bir yana hareketin merkezi olan Gilan'da dahi köylülerin olan bitenler karşısında tepkileri oldukça cılızdı. Bolşevik temsilciler Moskova'ya Gilan'da "devrimci köylüler diye bir şey olmadığını" rapor ediyorlardı.<sup>63</sup>

Reel duruma rağmen mevcut İKP (B) liderliği Orta Asya'da, Bolşeviklerin izlediği siyasete benzer şekilde İran'ın "sovyetleştirilmesi" hedefine kitlenmiş durumdaydılar. Her ne kadar kısa vadeli stratejileri, İngilizleri sınır dışı etmek ve Şahı devirmekse de, komünistler "hanlara ve büyük toprak ağalarına karşı mücadelede de" ısrar ediyorlardı.<sup>64</sup> Bu durum elbette Gilan'da aslında anti-İngiliz ve monarşi karşıtı bir devrime destek olabilecek toprak sahibi sınıfı -hatta orta halli köylüleri de- korkutan bir tutumdu. İKP (B)'in bu dönemki beyanlarına bakıldığında, bazı maddelerin demokratik meşrutiyet devriminin takipçisi olmakla birlikte gerçekleşmesi o dönem için mümkün olmayan hedefleri içerdiği de görülmektedir. Kendi deyimleriyle "İran'daki "proleter diktatörlüğün somut görevlerinin" bir taslağını içeren beyanatları şu şekildeydi: 1-İşçilerin ve köylülerin "Sovyet demokrasisinin" (bu, en ileri demokrasi biçimi olarak kabul edilmekteydi) kurulması yoluyla sömürücülerden kurtulmaları. 2- "Proleter diktatörlüğü" aracı olarak "sınıf karakterine" sahip bir "Kızıl Ordunun" kurulması. 3- İran'ın ulusal ve dini çeşitliliğinde kaynaklanan sorunların federe bir birlik kurarak çözülmesi. 4- "Geri kalmışlık ve cehalet" ile mücadele ederken kitlelerin dini inançlarını rahatsız etmekten kaçınılması. 5- Ülke çapında komünist ideoloji ile kreşten üniversite kadar, ücretsiz bir eğitim sistemi kurulması. 6- Fabrikaların, madenlerin, sulama sisteminin, bankacılık ve toplu taşımanın kamulaştırılması. 7- Ulusal bir ulaşım ağı geliştirilmesi. 8-Zanaatkârlar ve küçük üreticiler için bir meslek birliklerinin teşvik edilmesi. 8- Özel toprak mülkiyetinin kaldırılması ve vakıf arazilerin yoksul köylülere dağıtılması.9- Hem merkezi hükümet hem de yerel konseylerin gözetiminde ulusal bir konut edindirme planının geliştirilmesi. 10- Çalışma koşullarını düzeltilmesi ve halk sağlığını geliştirilmesi.<sup>65</sup>

---

<sup>63</sup> Abrahamian, *Humeynizm*, 98.

<sup>64</sup> Chaqueri, "Communism", 95-96.

<sup>65</sup> Chaqueri, "Communism", 96

Bu programın İKP (B) militanları ile Cengeliler arasında bir gerginliğe yol açması kaçınılmazdı. Zira yukarıda da değinildiği üzere Cengelilerin mad-di destekçileri mülk sahibi toprak sahibi ve tüccarlardı. Komünistler de Küçük Han'ın "feodal sınıflarla ve Gilan ticari eşrafiyla olan dayanışmasından" rahatsızdılar.. Gerilimin tek sebebi elbette tarafların sosyalizmden ne anladığı değildi. Etnik ayrımlardan doğan güvensizlikler de devreye girmiş durumdaydı. Gilan Sovyeti'nin silahlı kuvveti Küçük Han'ın 500 kadar adamı dışında İKP (B)'in çoğu Türk/Azeri kökenli 300 kadar militanı ve eski Demokrat Parti liderlerinden İhsanullah Han'ın, çoğunluğu Tahranlı entelektüellerden oluşan 200 kadar militanından oluşuyordu.<sup>66</sup> Ayrıca onları desteklemek adına Bolşevik Kızıl Ordusunun da 1000 kadar askeri Enzeli limanı çevresinde konuşlanmıştı. Bu güçler arasında bir anlaşma ve ittifak olsaydı Gilan hükümeti kuvvetleri, Tahran'ı ele geçirebilirlerdi. Ancak bu grupların hiç biri diğerine güven duymuyordu. Çoğunluğu Türk olan komünistlerle, Tahranlı meşrutiyetçiler ve Gilanlı yerliler arasındaki etnik ayırım gerginliklere sebep olmaktaydı.

Bu güvensizlik ortamında 28 Haziran 1920'de "sol kanat" Cengelilerin lideri İhsanullah Han ve İKP (B) militanlarıyla birlikte bir "darbe" yaparak Küçük Han'ı liderlikten devirmişlerdir. Küçük Han ormana saklanırken; yeni Cengeli liderleri "savaş komünizmi uygulayacaklarını" ilan ettiler.<sup>67</sup> Kendilerine "Geçici Devrimci Komite" adını veren grup acele bir toprak reformu ve feodallere karşı köylü kitleleri ayaklandırmak gibi girişimlerde bulunmuşlarsa da halktan istedikleri ölçüde karşılık bulamadılar. İKP (B) militanları yerel geleneklerle savaşta Fransız Jakobenlerini anımsatan radikal bir tavır içindeydiler. Bir mollanın evinin geneleve çevrildiği iddia edilmekteydi. Uluorta ateist propaganda yapılması gibi eylemler tepki toplamaktaydı.<sup>68</sup> Bütün bu tavırlar ve toprak reformu adına özel arazilere el konulması pek çoğu küçük de olsa mülk sahibi olan Gilan köylüsünün İKP (B) militanlarından ürkmesine neden olmuştur.

Darbeden sonra her iki kesim de bir hakem olarak Lenin'e başvurmuştur. Sultanzade sorunu Lenin'le kişisel olarak tartışmış ve Lenin'in radikal "komünist" eğilimi desteklediğini savunmuştur. Öte yandan Cengeliler de

<sup>66</sup> Abrahamian, *Humeynizm*, 96-97.

<sup>67</sup> Küçük, *Sırlar*, 93.

<sup>68</sup> Dailami, *The First Congress of Peoples of the East*, 105.

Lenin’le görüştiklerini ve Sultanzade’nin söylediğinin tam aksine Lenin’in kendilerini desteklediklerini iddia etmişlerdir.<sup>69</sup> Bu konu aydınlığa kavuşturulmuş değildir. Ancak Lenin’in Doğu toplumları üzerine yazılarına genel olarak bakıldığında bu ülkelerin henüz milli demokratik devrim aşamasında olduğunu düşündüğünü ve Çin, Türkiye, Hindistan gibi ülkelerde “ilerici milli burjuvazinin desteklenmesinden yana olduğunu biliyoruz.”<sup>70</sup> Lenin, Hindistanlı devrimci Bhupendranath Datta (1880-1961) ile yaptığı benzer bir tartışmada Hindistan’da önceliğin milli bağımsızlık olduğunu belirtmişti.<sup>71</sup> Hintli devrimci M.N. Roy da Lenin’in Hindistan’da komünist devrimi hedeflenmesinden ziyade öncelikle Gandhi’nin ılımlı muhalefeti- nin desteklenmesinden yana olduğunu aktarmaktadır.<sup>72</sup> Kesin bir yorumda bulunmamakla birlikte Lenin’in İran gibi bir ülkede Sultanzade’nin “sol” programı yerine Cengelilerin ılımlı çizgisini desteklediğini düşünmek daha akla yatkındır. Nitekim Küçük Han da darbeden asla Sovyetleri sorumlu tutmuyor, Orjonikidze’ye rağmen kendi inisiyatifiyle hareket eden Sultanzade kanadını suçluyordu.<sup>73</sup>

Bakü’de Eylül 1920’de toplanan I. Doğu Halkları Kurultayında her iki grup da (komünistler ve Cengeliler) İran devriminin liderliğini kendilerinin temsil ettiği iddiasındaydılar. Ancak genel olarak siyasal çizgisinin yumuşatmak zorunda kalan taraf Sultanzade yanlıları oldu. Sultanzade, Kurultay’da eski görüşlerini değiştirerek “İran gibi doğu ülkelerinin “sınıf bilinçli proleter ögenin yokluğu” ve “acımasızca sömürülen köylü kitlelerinin inanılmaz cehaleti ve sömürüyü kabullenen bir tevazu içinde olması göz önüne alındığında, komünistlerin “küçük burjuva katmanlarına dayanması gerektiğini” savundu. <sup>74</sup> Sultanzade’nin fikir değişikliğinin arkasında Bolşeviklerin bir baskısı olup olmadığını belirleyecek bir kanıtı sahip değiliz. Ancak Temmuz 1920’de proleter devrimin derhal başlatılması gibi söylemleri –yerel halkı korkutan birçok pratik sonucunda-terk eden

<sup>69</sup> Chaqueri, “Communism”, 96

<sup>70</sup> Viladimir I. Lenin, *Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çev. Tektaş Ağaoğlu, (İstanbul: Belge Yayınları, 1995), 94.

<sup>71</sup> A.Chattapadhyay. *Dr.Bhupendranath Datta and His Study of Indian Society*, The University of Burdwan West Bengal, India.1988), 36.

<sup>72</sup> Roy, *Roy’s Memoirs*, 379-380.

<sup>73</sup> Küçük, *Sırlar*, 93.

<sup>74</sup> Chaqueri, “Communism”, 96-97.

İKP(B)'in “şahlığın devrilmesi ve Britanyalıların ülkeyi terk etmesi” olarak görece daha merkezi hedeflere çekilmek zorunda kaldığı açık biçimde görülmekteydi.

## 6. Haydar Han'ın Dönüşü ve İKP'nin Başına Geçışı

“Sol sekte siyaseti” sebebiyle Sovyetlerin artık güven duymadığı Sultanzade ve çevresi meşruluklarını yitirmeye başlamışken nihayet Sovyetlerin desteğini sağlamış olan Haydar Han tekrar İran komünist hareketi içinde etkin bir figür olarak ortaya çıkmıştır. Bakü Doğu Halkları Kurultay'ın da (Eylül 1920) Sultanzade ve Haydar Han taraftarları arasında sert tartışmalar yaşanmış; mevcut İKP (B) liderliğinin yarattığı hayal kırıklığından yararlanan Haydar Han, *Adalet* kökenli muhaliflerini dahi yanına çekmeyi başarmıştı. Artık Haydar Han'ı destekleyen Arşavir Çilingiryan ve diğer muhalifler Sultanzade'nin denetimi altındaki Merkez Komitesini “Gilan'da köylülere yabancılaşmakla, çok sayıda işçiyi partiden kovmakla ve Cengelilerden kopulmasına yol açmakla suçlamaktaydı. Böylece Bakü'de mevcut İKP (B) Merkez Komitesine alternatif yeni bir Merkez Komite oluştu ve 11 Eylül'de 1920'de Haydar Han partinin genel sekreteri olarak seçildi. Haydar Han'ın partinin başına getirilmesinde Orjonikidze'nin de rol oynadığı iddia edilmektedir.<sup>75</sup> Hatta İranlı tarihçi Reza Ghods'a göre bizzat Stalin parti kongresine katılıp Haydar Han'ın liderliğe geçişi yönünde baskı kurmuştur.<sup>76</sup> Dönemin tanıklıklarına göre ağır hastalığına rağmen Lenin'de bu mesele ile özel olarak ilgilenmiş ve İKP (B) deki “aşırı sol kanatın “tasfiyesinden yana olduğunu belirtmiştir.<sup>77</sup> Lenin'in bu yönde bir tavır takınması gayet anlaşılabilir bir durumdur, zira Lenin bu dönemde çeşitli ülkelerde Bolşevik modelini taklit ederek hızlı biçimde proleter devrim hedefine kitlenmiş “sol sekte” gruplara karşı teorik bir mücadele vermekteydi. Ünlü eseri *Sol, Komünizmin Çocukluk Hastalığı*'ni da bu tür grupları tenkit etmek için kaleme almış ve bu grupları Engels'ten alıntıladığı bir sözle “kendi sabırsızlıklarını teori sanan saf çocuklar” olarak nitelemiştir.<sup>78</sup> Sonuç olarak Sultanzade ve çevresi siyasi

<sup>75</sup> Dailami, *The First Congress*”, 108.

<sup>76</sup> Küçük, *Sırlar*, 96.

<sup>77</sup> Dailami, *The First Congress*”, 108.

<sup>78</sup> Viladimir I. Lenin, *Sol Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı*, çev. Muzaffer Kabagil, (İstanbul: Eriş,2003), 52.

yenilgiyi kabul etmiş ve bildiğimiz kadarıyla sadece Zinovyev’in desteğini alabilen<sup>79</sup> Sultanzade’nin kendisi de “İran’ın henüz sosyalizme hazır olmadığını; öncelikli amaçlarının tüm yoksul köylülüğün toprak sahibi olduğu anti-feodal bir burjuva demokratik devrim olduğunu” söylemek zorunda kalmıştır.<sup>80</sup>

**Resim 3: Haydar Han**



**Kaynak:** Political Studies and Research Institute, son erişim: 20 Ağustos 2020, <https://psri.ir/?id=81b25930>,

Haydar Han liderliğindeki “ikinci” Merkez Komite, İran devriminin dayanağının yoksul köylülük, küçük ve orta sınıf tüccarları, yoksul din adamları ve küçük burjuvazinin çeşitli katmanları olduğunu kabul etmekteydi. Bu nedenle, İran devrimi komünist veya sosyalist programı değil, “ulusal

---

<sup>79</sup> Küçük, *Sırlar*, 95.

<sup>80</sup> Dailami, *The First Congress*” 111.

kurtuluşu” amaçlamalıydı. Partinin karşı karşıya olduğu acil görevler ise Gilan’da merkezi hükümete karşı silahlı mücadelenin örgütlenmesi, işçi sendikaları ve zanaatkâr kooperatifleri kurulması, (Kızıl değil) “ulusal-devrimci bir ordu” oluşturulması, Şahlığın devrilerek küçük burjuvaziyle kurulacak bir ittifakla bir Sovyet cumhuriyeti” kurulması olarak belirlenmişti.<sup>81</sup>

Öte yandan Sultanzade grubunun “proleter devrim” çizgisinden vazgeçmesi (veya öyleymiş gibi davranmaya başlamaları) Küçük Han’a ve Haydar Han’a dönük muhalefetin çizgisini değiştirmemişti. Daha da ötesi İKP (B)’nin Birinci Merkez Komitesi “tasfiye edilmeyi” reddetmişti ve halen kendisini İKP (B)’nin meşru MK’sı olarak kabul etmekteydi. Böylece ünlü Azeri komünistlerinden Mir Cafer Cevadzade (Pişevari) tarafından temsil edilen “Birinci Merkez Komite” ile Haydar Han kanadınca temsil edilen ikincisi birbirinden bağımsız hareket etmeye devam ettiler. Haydar Han’ın Küçük Han’la arayı düzeltme çabasına şiddetle karşı çıkan Pişevari, Haydar Han’ın liderliğindeki yeni İKP (B)’i “küçük burjuvazinin değil feodal derebeylerinin partisi” olarak nitelemişti.<sup>82</sup>

Komünist Enternasyonalin III. Kongresi (Haziran-Temmuz 1921) aslında Sultanzade taraftarlarının eleştirilerine sahne olmuştu. İKP (B) adına söz alan Kamuran Ağazade “Gilan ayaklanması feodallere yaslanmak yerine köylü ve işçilere dayanması gerektiğini söylemiştir. Ağazade, İKP (B)’nin asıl amacının İran köylülüğünü toprak ağalarından kurtarmak onları devrime kazanmak olduğunu savunmuştur.<sup>83</sup> Ağazade İran’da devrimci örgütlenmenin zayıflığını ve ancak Avrupa proletaryasının yardımıyla bu durumun değişeceğine dair görüşlerini kapalı bir üslupla dile getirmekte ve böylece Sultanzade’ye yakın bir tutum takılmaktaydı. İran komünistleri adına söz alan diğer bir konuşmacı olan Mir Cafer Cevadzade (Pişevari) de Enternasyonale çok ağır eleştiriler yöneltmekteydi. Cevadzade de III. Enternasyonalin ajitasyondan başka bir işle ilgilenmediğini ve Asya’da devrimci yapıların somut hiçbir gelişme göstermediğini açık bir dille belirtmekteydi. Cevadzade’ye göre de KE doğudaki komünistlere daha fazla destek olmalıydı.<sup>84</sup>

<sup>81</sup> Chaqueri, “Communism”, 96-97.

<sup>82</sup> Dailami, *The First Congress of Peoples of the East*, 112.

<sup>83</sup> John Riddell, *To the Masses Proceedings of The Fourth Congress of the Communist International*, (Routledge:Leiden-Boston,2015), 841-843.

<sup>84</sup> Riddell, *To the Masses Proceedings of The Fourth Congress*, 322-323.



“Sol kanadın” muhalefetine rağmen Haydar Han, Kaçar Şahlığı’na karşı mücadelede Cengelilerin desteğini almak için Gilan’a gitmiş ve burada Cengeliler ile komünistler arasındaki kırıngınlığı ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Birçok İranlı tarihçi Haydar Han’ın bu konuda başlangıçta başarılı olduğunu, hatta Küçük Han’ı bile yeniden komünistlerle çalışmaya ikna ettiğini ileri sürmektedir. Ancak tam bu esnada iki kanadın da aleyhine olacak bir gelişme yaşanmaktadır. Sovyetler Birliği Tahran hükümeti ile Şubat 1921’de İran-Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma sonrası Sovyetlerin ilk Tahran büyükelçisi olan Feodor Rothstein silahlı mücadeleyi sona erdirmeleri ve Tahran’la uzlaşmaları için İranlı komünistler ve Cengelilere baskı uygulamaya başlamıştır.<sup>85</sup> Mart 1921’de Britanya-Sovyet antlaşması imzalanmasıyla siyasal ortan tamamen değişmiştir.<sup>86</sup> İngiliz askerlerinin İran’dan çekilmeye başlamasına mukabil olarak Kızıl Ordu birlikleri de 8 Eylül 1921’de Gilan’dan çekilme kararı almışlardır.<sup>87</sup> Karşılığında da İngilizler Hazar Denizi kıyılarında Beyazları bir daha desteklemeyeceklerine dair güvence vermişlerdir.

Sovyet askerlerini çekilmesinden bir süre sonra günümüzde dahi aydınlatılmayan bir dizi provakasyon yaşanmış ve Haydar Han, 15 Ekim 1921’de Küçük Han’ın adamları tarafından öldürülmüştür. *Tudeh* eski lideri Kiyanuri hatıratında Cengelilerin, Haydar Han’ı bir köye davet edip orada pusu kurup beraberindekilerle birlikte öldürdüklerini belirtmiştir.<sup>88</sup> Her ne kadar Haydar Han’ın ölüm emrinin bizzat Küçük Han tarafından verilip verilmediği bilinmese de<sup>89</sup> Bu cinayet belki de Tahran’da iktidarı alabilecek tek güç olan Küçük Han’a dönük Sovyet sempatisinin kırılmasında çok etkili olmuştu. Küçük Han’ın adamlarının Haydar Han’ı öldürtmeleri “toprak ağalarına güvenilmeyeceğini” savunan “sol sekte” muhalefetin elini de güçlendirmiş oldu. Cengeliler ile Komünistler arasında güven kalmayınca partinin İhsanullah Han gibi üst düzey yetkilileri Sovyetlere kaçmışlar; Kürt lider Halo Kurban ise oldukça bağlı olduğu Haydar Han’ın öldürül-

<sup>85</sup> Chaqueri, “Communism”, 96-97.

<sup>86</sup> Edward H.Carr, *Bolşevik Devrimi Cilt 3*, Tuncay Birkan, (İstanbul: Metis, 2015), 252.

<sup>87</sup> Ullman. *Anglo-Soviet Relations*, 376-377.

<sup>88</sup> Nureddin Kiyanuri, *Hatırat-ı Nuriddin Kiyanuri, Müessise-yi Tahkikati ve İntişarati-yi Didga*, (Tahran İntişarat-ı İtlaat Yayınları, 1992), 50.

<sup>89</sup> Alireza Sheikholeslami, “Haydar Khan ‘Amu-Oğlı”, (*Encyclopædia Iranica*, Vol. XII, Fasc. 1,2003), 70.

mesi üzerine Küçük Han'a kişisel bir nefret duymuş ve adamlarıyla birlikte Küçük Han'ı yakalamak için gönderilen Kazak (Cossack) Birliklerine katılmıştır.<sup>90</sup>

Haydar Han'ın katlinden sadece üç ay sonra Küçük Han da Rıza Han'ın askerlerinden saklandığı dağlarda donarak ölmüş, başı kesilerek Tahran'a götürülerek sergilenmiştir. Bu yazıda daha önce de değinildiği üzere miliyetçi, İslamcı hatta bazı sol görüşlü İranlı tarihçiler Gilan Sovyet'inin bu şekilde sona ermesinden Sovyetleri sorumlu tutmuşlar ve Sovyetleri "Gilan Devrimini yalnız bırakmakla" suçlamışlardır.<sup>91</sup> Öte yandan Sovyet desteği devam etse de kendi aralarında birlik olmayan Cengeli hareketin başarı şansının yine de zayıf olacağını söylemek gereklidir. Nitekim 1920 yılının hareketin en önemli liderleri de artık Küçük Han'ı terk etmişlerdi. Dr. Heşmetullah hükümet kuvvetlerine teslim olmuş ve idam edilmişti.<sup>92</sup> Kesmayı ise fikir ayrılığı yaşayarak Cengel'den ayrılarak hükümet güçlerine katılmıştı. Kesmayı mücadeleyi bırakmasının sebeplerini şu şekilde açıklamaktaydı: "Öncelikle kuşatılmıştık. İkinci silahımız ve paramız yoktu ve üçüncü de Rus, İngiliz ve merkezi hükümetin casusları aramıza sızmıştı. Dördüncüsü de Kızıllar (*Ruslar*) onlara bağlı ve bağımlı kaldığımız sürece bize yardım ediyorlardı ve İngilizler de onların şartlarını kabul ettiğimiz sürece bizi dost olarak görüyorlardı".<sup>93</sup>

Giriş kısmında da söylendiği üzere Küçük Han ile komünistlerin kopuşu bazı İranlı aydınlar ve tarihçilerce İslam dini ile Marksist ideoloji arasındaki çelişiklere dayandırılarak açıklanmak istenmektedir.<sup>94</sup> Ancak İran resmi tarih yazının aksine Küçük Han'ın temel siyasetinde baskın bir dini söylem olmadığı gibi odaklandığı konunun "İngilizlerin İran'dan kovulması ve yoksulluğun engellenmesi" olduğu söylenebilir.<sup>95</sup> Hatta kendi döneminde - İran Müslümanları için çok önemli bir ayırım nedeni olan Şîf-Sünni bö-

<sup>90</sup> Chaqueri, *The Soviet Socialist Republic of Iran*, 362-363.

<sup>91</sup> E. Abrahamian, *Humeynizm* s. 99

<sup>92</sup> Heşcin ve Naimi, "Mutalea-yı Nakş-ı", 105.

<sup>93</sup> Hidayeti Hoşkelam, *Yaddaştay-yı Ahmed Kesmayı ez Nuhzet-i Cengel*, (Reş: 2004), 16.

<sup>94</sup> Bu tartışma için bkz: Abdolrahim Javadzadeh: *Marxists into Muslims: An Iranian Irony*, FIU Electronic Theses and Dissertations (Florida: Florida International University Miami 2007), 130-139.

<sup>95</sup> Javadzadeh *Marxists into Muslims: An Iranian Irony*, 134-135.

lünmesinin Küçük Han'ın hareketinde hiçbir önemi olmadığı görülmektedir.<sup>96</sup> Sünni İttihatçılarla kurduğu ilişkiler ve Halo Kurban gibi Kürt liderlerle kurduğu ittifak onun bazı kaynaklarda iddia edildiğinin<sup>97</sup> aksine “Şî kimliğini” ön plana çıkarmadığını göstermektedir. Daha da ötesi Küçük Han'ın liderlik ettiği hareketin dinler üstü bir sosyal yapısı olduğunu örneğin Gregor Yekikyan gibi harekete sadakatle bağlı Ermenilerin de olduğu bilinmektedir.<sup>98</sup> Bu açıdan Küçük Han'ın, partilerine Ermenileri kabul etmek istemeyen Adaletçilerden bile daha “demokratik” bir çizgide olduğu söylenebilir.

Cengeliler ile komünistler arasındaki asıl ayrışma nedenleri arasında H. Chaqueri (Şükürî) nin de ayrıntılı biçimde üzerinde durduğu toprak reformu meselesi, Cengelilere yardım yapan ağalara karşı komünistlerin olumsuz tavrı, Bakü'de bazı İranlı yatırımcıların mallarına el konulması gibi meseleler yer almaktadır.<sup>99</sup> Sovyetlerden gelen uyarılarda dinsel bir tartışmadan söz edilmemekte; ancak küçük mülk sahiplerinin korkutulmasının olumsuz sonuçlarından bahsedilmektedir.<sup>100</sup> Dönemin komünist basını da din karşıtı bir söylem içinde olmadığı gibi, Müslüman emekçilerin hakları için mücadele verdiklerini, İslam'ın adaletçi mesajına göre hareket ettiklerini asıl İslam düşmanlarının mollalar ve İngilizler olduğunu iddia etmiştir.<sup>101</sup> Zaten Küçük Han komünistlerle dinî tartışmalar nedeniyle koptuğunu savunmak tarihsel gerçekliklerle uyuşmamaktadır. Küçük Han ve çevresindekiler komünistlerin din konusundaki tutumlarını baştan beri bilmelerine rağmen Lenin, Troçki, Nerimanov gibi mektuplar yazıp yardım istemişlerdir. Yukarıdaki iddiaları savunan araştırmacılar Küçük Han komünistlerin tanrıtanımaz olduklarını sanki sonradan fark etmiş gibi bir tutum takınmaktadırlar. Cengelilerin komünizme, dinsel nedenlerle karşı

---

<sup>96</sup> Küçük, *Sırlar*, 85.

<sup>97</sup> Gavin R.G. Hambly, “The Pahlavi Autocracy: Rıza Shah, 1921—1941”, içinde *The Cambridge History of Iran Volume 7 From Nadir Shah to the Islamic Republic* Ed. Peter Avery, (Cambridge: Cambridge University Press 2008), 217.

<sup>98</sup> Abrahamian, *Humeynizm*, 98. Bilindiği kadarıyla Küçük Han'ı son anına kadar terk etmeyen kişilerden biri de Volga Almanlarından olan Huşeng kod adlı biriydi. Chaqueri, Cosroe, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-1921 Birth of the Trauma*, (Pittsburgh and London: University of Pittsburgh Press,1995), 363.

<sup>99</sup> Chaqueri, “The Soviet Socialist Republic of Iran, 221-227”.

<sup>100</sup> Chaqueri, “The Soviet Socialist Republic of Iran”, 254-255.

<sup>101</sup> Chaqueri, “The Soviet Socialist Republic of Iran”, 251.

olsalardı Sovyetlerle kader birliği yapma konusunda baştan isteksiz olacaklarını düşünmek gereklidir.

Toprak meselesine gelince Sovyet Rusya’da bu dönemde İranlı komünistlerin aksine küçük ve orta ölçekli toprak sahipleriyle ittifakı savunan Yeni Ekonomi Politika (NEP) yürürlükteydi. Küçük Han bu nedenle, komünist de olsalar küçük/orta toprak sahipleriyle ittifak halinde olan Sovyet liderlerine güvenebilirdi. Bu nedenle eğer İKP resmi Sovyet tezini kabullenseydi İranlı toprak sahipleriyle o dönemde çatışmaması gerekirdi. Küçük Han ile komünistler arasında teolojik tartışmalardan ziyade etnik gerginliğin daha baskın olduğu da söylenebilir. Nitekim Cengeli hareket içinde yerli (Gilaki) önderler ile Türk, Kürt, Ermeni, Gürcü komünistler arasında sürekli bir gerginlik olduğu bilinmektedir.<sup>102</sup>

## **7. Gilan Sovyeti’nin Yıkılışının Ardından İKP (B)**

İKP (B) siyasal bir hareket olarak bir daha asla Gilan Sovyeti deneyiminin günlerindeki gücüne erişememiştir. Aslında Gilan Sovyeti’nin ve Küçük Han’ın ortadan kalkması komünistler için artık kendi aralarında tartışılacak bir konu kalmadığı anlamına da gelmekteydi. Bu sebeple başlangıçta ayrılıklar sona ererek iki Merkez Komite grubu tekrar birleşmiştir. Bu aşamada komünist parti faaliyetlerini yarı-gizli biçimde yürüttü ve İran’da yeni kadroları eğitmeye odaklanmıştır. Pişevari’nin giderek etkin hale gelmesiyle de İKP (B) daha ziyade işçi, köylü ve zanaatkârlara dönük bir propagandaya yönelmiş, işçiler, zanaatkârlar, aydınlar ve köylüler arasında yaymaya çalışmıştır. Bu konuda artık sadece İKP adını kullanmaya başlayan parti işçi sınıfı içinde başarılı bir örgütlenme ağı da kurmuştur.<sup>103</sup>

Yeni yaklaşımın temel taşı, Sovyet-İran ilişkilerinin de iyileşmeye başlamasıyla birlikte Rıza Han’ın rejiminin kabullenilmesine dayanmaktaydı. 1922 yılında itibaren Rıza Han rejimi sol basın üzerinde baskılarını arttırmasına rağmen bu dönemde sol basın ve aydınlar Rıza Han’ın modernist

---

<sup>102</sup> Chaqueri, “The Soviet Socialist Republic of Iran”, 252. Ervand Abrahamian, *Communism And Communalism in Iran: The Tudah And The Fırqah-i Dimokrat*” *Int. J. Middle East Stud.* (Great Britain: 1970), 291. 291-316

<sup>103</sup> Touraj Atabaki, “The Comintern, the Soviet Union and Labour Militancy in Interwar Iran”, içinde *Iranian-Russian Encounters Empires and Revolutions Since 1800*, edit. S. Cronin (NewYork:: Routledg, 2013), 288-336.

çizgisini öven bir tavır takınmışlardır. Bu türden bir tavır içine girmelerini bir nedeni de Sovyetlerin Rıza Han'ı "ilerici bir hükümdar" olarak görmesiydi.<sup>104</sup> Sultanzade, bile Rıza Han için 1924'te "ulusal ordunun kurucusu" ve "saygın bir politikacı" olarak söz etmekteydi.<sup>105</sup> Komünistlerin bu uzlaşmacı tutuma rağmen Rıza Pehlevi tüm işçi sendikaları ve komünist eğilimli gazetelere karşı baskıcı politikalarını sürdürmüştür. İKP (B) cumhuriyet rejimi ilan edeceklerini sandıkları Rıza Han'a, 10 Aralık 1925'te kendi hanedanını kurduğunu ilan edene kadar destek vermiştir. Sonuç olarak 1920'lerin sonunda özellikle de 1932'de komünist faaliyetlerin yasaklanmasıyla Partinin Sovyetler Birliği'ne kaçarak mülteci durumuna düşen liderleri haricinde ülkede kalan tüm kadrosu ve Ardeşir Avanisyan, Pişevari, Rıza Rusta, Yusuf Eftekhari gibi liderleri hapse atılmışlardır.<sup>106</sup> Sovyetlere sığınanlar ise Stalin'in 1937 yılında yaptığı "temizlik harekâtı" esnasında (Sultanzade gibi) "Alman ajanı olmakla itham edilmişler veya yukarıda söz edildiği üzere (Kamran Aqazadeh gibi) "kaybolmuşlardır".<sup>107</sup> Sağ kalan bazı komünistler 1942'de kurulan Tudeh'e üye olmuşlardır<sup>108</sup> ancak bu başka bir çalışmanın konusudur.

## 8. Sonuç

Gilan Sovyeti İran'da ve sürgündeki İranlı aydınlar arasında bu günde hararetli tartışmalara sebep olmaktadır. Yukarıda da açıklandığı üzere İslam Cumhuriyeti tarihçileri Ş. Ravasani gibi Sovyetler, Britanya'yla uzlaşmak adına Küçük Han'dan vazgeçemeseydi Gilan'daki Devrimin başarıya ulaşabileceğini savunmaktadırlar.<sup>109</sup> Sonuçta hiçbir "soylu" geçmişe sahip olmayan Albay Rıza Han'ın (Pehlevi) birkaç bin askeriyle –ama Britanya'nın

<sup>104</sup> Chaqueri, "Communism", 97.

<sup>105</sup> Chaqueri, "Communism", 97.

<sup>106</sup> Kiyauri, *Hatrat*, 50.

<sup>107</sup> Sultanzade, İngiliz-Sovyet antlaşması ertesinde siyasetten uzaklaştırıldığı için bir süre Sovyet bankacılık sisteminin inşasında çalıştı. 1927'den sonra III. Enternasyonalin yeniden radikalleşme karar almasıyla aktif siyasete geri döndü. Ancak Stalin'in etkinliği arttıkça yazıları sansürlenmeye başlandı. Sonunda 1938 yılının 16 Temmuz'unda "Alman ajanı" suçlamasıyla kurşuna dizildi. İtibarı Kruşçev zamanında iade edilmiştir. Buna karşın sansürlenmiş eserleri çok uzun süren unutulmuşluk süreci sebebiyle bugünde yeteri kadar bilinmemektedir.

<sup>108</sup> Kiyauri, *Hatrat*, 50.

<sup>109</sup> Abrahamian, *Humeynizm*, 96-99.

da kesin desteğiyle- Tahran'da taç giydiği düşünülürse hemen hemen aynı sayıda silahlı adamı olan Küçük Han'ın da benzer şekilde iktidarı alabileceği potansiyele sahip olduğu düşünülebilir. Bu teoriye karşıt olarak ise F. Halliday, Gilan gibi sadece 350 bin nüfusa sahip ve İran'ın bütününden oldukça farklı bir kültürel, sosyo-ekonomik dokuya sahip, halkın çoğunun Farsça bile bilmediği, bir bölgeden çıkan yerel bir hareketin başarı şansının azlığına dikkat çekmiştir. Halliday'e göre askeri bir operasyonla Tahran'ın ele geçirilmesi mümkün olsa bile bu olay karşıt bir reaksiyon doğuracak ve böyle bir girişimden toplumsal bir devrim çıkmayacaktı.<sup>110</sup> Halliday, yedi yıldır savaş içinde olan Sovyet Rusya'nın İran devrimini destekleyecek bir gücü olmadığını, üstelik Sovyet destekli bir devrim ihracının da İngilizleri tahrik eden bir karşı devrim sürecini başlatacağını ki 20. yüzyılda bunun çok sayıda örneğinin de olduğunu<sup>111</sup> savunmuştur. Benzer şekilde E. Abrahamian da "Kızıl Ordu'nun yardımını işgal olarak nitelendiren araştırmacıların Kızıl Ordu'nun çekilmesini "ihnet" olarak nitelemesindeki çelişkiye" dikkat çekmiştir.<sup>112</sup>

Yenilgiden İKP (B) kadrolarının "sekte" tutumlarının sorumlu tutulması konusunda da Halliday, bu konunun boşluklarla dolu olduğunu ve İKP (B) hakkında oluşturulan bu negatif imajın büyük ölçüde partinin kurucu kadrosunu tasfiye eden Stalin dönemi Sovyet belgeleriyle oluşturulduğunu İKP (B) liderlerinin ise bu ithamlar karşısında kendilerini savunma hakkı tanımadığını vurgulamaktadır. Örneğin "ultra-sol" bir çizgi izlemekle suçlanan partinin başarısız olduğu belirtilen toprak reformu veya "din karşıtı propagandası" hakkında yeterli kaynak olmadığını, toprak reformunun hangi bölgede ve ne ölçüde yapıldığına dair bile sağlam bir araştırmanın olmadığını belirtmektedir.<sup>113</sup> İKP'nin "din karşıtı propagandasının büyük sorunlara yol açtığı; hatta Küçük Han ile komünistler arasındaki temel tartışmanın din üzerine olduğu birçok kaynakta, özellikle de İran İslam Cumhuriyeti resmi tarih anlayışında sıklıkla vurgulanmaktadır.<sup>114</sup> Bu iddialara karşın Gilan Sovyeti üzerine yapılan kapsamlı araştırmalara bakıldığında din sorunun köylerde özellikle İngilizlerin de katkısıyla yapılan bazı kış-

<sup>110</sup> Halliday, "Revolution", 52-62.

<sup>111</sup> Halliday, "Revolution", 60-62.

<sup>112</sup> Abrahamian, *Humeynizm*, 99.

<sup>113</sup> Halliday, "Revolution", 59.

<sup>114</sup> Abrahamian, *Humeynizm*, 96;

kırtmalar dışında Cengeliler ile komünistler arasında hiçbir zaman temel tartışma noktası olmadığı görülmektedir.<sup>115</sup>

Cengelî hareketinin yenilgisinde kendine has zaafı ve İran'ın o dönemdeki sosyo-ekonomik koşullarını incelemek Sovyet yardımının gerekliliği veya gereksizliğine odaklanmaktan daha faydalı olacaktır. Eldeki veriler Cengelî hareketinin yenilgisinde İran'ın (ve komşu Kafkasya'nın) kendine has, kökleri asırlar öncesine dayanan bölgesel güvensizlikler ve dinselden ziyade etnik ayrışmaların büyük rol oynadığını göstermektedir. Eldeki veriler Azeri (Türk) kökenli komünistler ve Halo Kurban liderliğindeki Kürtler ile yerli Gilanlılar arasında sürekli gerilim olduğunu ve büyük çoğunluğu İran'ın farklı bölgelerinden gelmiş olan Cengeli savaşçıların özellikle de komünistlerin büyük çoğunluğu toprak sahibi olan orta tabaka Gilanlıları rahatsız ettiğini göstermektedir. Kanımızca toprak sahibi sınıfların tedirginliği ve etnik ayrımlardan doğan karşılıklı güvensizliklerin Gilan Sovyeti'nin yenilgisindeki temel iki neden olduğu söylenebilir.

### Kaynakça

Abrahamian Ervand. "Communism And Communalism in Iran: The Tudah And The Fırqah-i Dimokrat" Int. J. Middle East Stud. London: 1970.

Abrahamian, Ervand. *Humeynizm, İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, Çev. Mehmet Toprak, İstanbul: Metis, 2002.

Abrahamian, Ervand. *Iran Between Two Revolutions* Princeton: Princeton University Press 1982.

Abrahamian, Ervand. *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Atabaki, Touraj. "The Comintern, teh Soviet Union and Labour Militancy in Interwar Iran", içinde *Iranian-Russian Encounters Empires and Revolutions Since 1800*, ed.: S. Cronin, New York: Routledg, 2013.

Azadi, İsmail. *Mülküşşüera-yı Bahar, Tarih-i Muhteser-i Ahzab-ı İran*, Cilt I, Tahran: 1978.

Carr, Edward Hallet. *Bolşevik Devrimi Cilt 3*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis, 2015.

---

<sup>115</sup> Chaqueri, "The Soviet Socialist Republic of Iran", 251-252.

Chaqueri, Cosroe “Communism. In Persia to 1941”, *Encyclopædia Iranica*, Vol. XII, 1, 2003, 95-102.

Chaqueri, Cosroe, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-1921 Birth of the Trauma*, Pittsburgh and London: University of Pittsburgh Press, 1995.

Chaqueri, Cosroe. “Sultanzade: The Forgotten Revolutionary Theoretician of Iran: A Biographical Sketch,” *Iranian Studies*, 17, no. 2/3, (Spring-Summer 1984): 215-235.

Chattapadhyay, A. *Dr. Bhupendranath Datta and His Study of Indian Society*, The University of Burdwan West Bengal, India, 1988.

Cronin, Stephanie. “Iran’s Forgotten Revolutionary Abulqasim Lahuti and the Tabriz Insurrection” içinde *Reformes and Revolutionaries in Modern Iran, New Perspectives on the Iranian Left*, ed. Stephanie Cronin, London and New York: Routledge Curzon, 2004.

Cronin, Stephanie. *Iranian–Russian Encounters, Empires and Revolutions Since 1800*, London and New York: Routledge, 2013.

Dailami, Pezhmann. “The Bolsheviks and the Jangali Revolutionary Movement 1915-1920”, *Cahiers du monde russe et soviétique* vol 31, 1990, 43-59.

Dailami, Pezhmann. “The First Congress of Peoples of the East and the Iranian Soviet Republic of Gilan 1920-21”, içinde *Reformes and Revolutionaries in Modern Iran, New Perspectives on the Iranian Left*, ed. Stephanie Cronin, London and New York: Routledge Curzon, 2004, 85-118.

Degras, Jane. *The Communist International 1919-1943 Documents Volume I, 1919-1922*, Oxford: Cambridge University Press: 1956.

Dunsterville, Lionel Charles. *Emperyalizm-ı İngiliz der İran ve Kafkas 1917-1918*, çev. Hüseyin Ansari, Tahran: Menüçehri Yayınları, 1978.

Golkarian, Kadir. *Farsça-Türkçe Sözlük/Moheg*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.

Gündüz, Tufan, *Caterino Zeno ve Ambrogio Contari'nin Seyahatnâmeleri, Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğuda Venedik Elçileri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.



Halliday, Fred. "Revolution in Iran: Was it Possible in 1921?" *Khamsin, Journal of Revolutionary Socialist of the Middle East*, No 7. London: It-haca Press, 1980.

Hambly, Gavin R.G. The Pahlavi Autocracy: Rıza Shah, 1921—1941, içinde *The Cambridge History of Iran Volume 7 From Nadir Shah to the Islamic Republic* Ed. Peter Avery, Cambridge: Cambridge University Press 2008, 213-244.

Heşçin, Gaffari Zahid ve Naimi, Abbas. *Mutalea-yı Nakş-ı Siyasi-i Kuçek Han der Ferayend-i Nuhzet-i Cengel, Faslname-yi Mutaleat-ı Tarihi*, no. 35, (2011): 96-107.

Hobsbawm, Erich. İlkel Asiler, 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim, 2014.

Hoşkelam, Hidayeti. *Yaddaşthay-yı Ahmed Kesmayı ez Nuhzet-i Cengel*, Reşt: 2004.

Javadzadeh, Abdolrahim. *Marxists into Muslims: An Iranian Irony*, FIU Electronic Theses and Dissertations Florida: Florida International University, 2007.

Kazemzadeh, Firuz. "Iranian Relations With Russia And The Soviet Union, to 1921", içinde *The Cambridge History of Iran Volume 7 From Nadir Shah to the Islamic Republic* Ed. Peter Avery, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Keddie, Nikki. "Iran Under The Later Qajars, 1848—1922", içinde *The Cambridge History of Iran Volume 7 From Nadir Shah to the Islamic Republic* Ed. Peter Avery, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Kiyanuri, Nureddin. *Hatırat-ı Nuriddin Kiyanuri, Müessise-yi Tahkikati ve İntişarati-yi Didga*, Tahran İntişarat-ı İtlaat Yayınları, 1992.

Küçük, Yalçın. *Sırlar*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2004.

Lenin V.I. *Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çev. Tektaş Ağaoğlu, İstanbul: Belge Yayınları, 1995.

Lenin, Viladimir I. *Sol Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı*, çev. Muzaffer Kabagil, İstanbul: Eriş, 2003.

Lütfi Sunar, “İran’da Çağdaş Düşünce: Devrimden Reforma Fikri Cereyanlar”, *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce Cilt 3, İran Düşüncesi*, ed. Lütfi Sunar, Ankara: Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, 2020.

Ravasani, Şapur. *Nuhzet-i Mirza Kuçekhan-ı Cengeli ve Avelin Cumhuri-yi Şura-yı der İran*, Tahran: Şamşad Yayınları, 1989.

Rezevinejat, Mir Ebutalib. *Çahar Siyasetmedar-ı Milli-yi Muttaki ve Nam Aver-i İran*, Tahran, 1998.

Riddell, John. *To the Masses: Proceedings of the Third Congress of the Communist International 1921*, Leiden-Boston: Brill Academic Publication, 2015.

Riddell, John. *To the Masses Proceedings of The Fourth Congress of the Communist International*, Leiden-Boston: Routledge, 2015.

Roy, Manabendra nath. *Roy’s Memoirs*, New Delhi, Madras: Allied Publishers, 1964.

Sariahmetoğlu Karagür, Nesrin. *Petrolün Sihirli Dünyası Bakü*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Sariahmetoğlu, Nesrin. *Mücadeleye Adanmış Bir Hayat*, Neriman Nerimanov, İstanbul: Yeditepe, 2012.

Shahibzadeh, Yadullah. *Marxism and Left-Wing Politics in Europe and Iran*, Switzerland: Palgrave Mac Millan, 2019.

Sheikholeslami, Alireza. “Haydar Khan ‘Amu-Oğlu”, *Encyclopædia Iranica*, Vol. XII, Fasc. 1, 2003.70-71.

*Tudeh’in İtirafı*. Çev. Menaf Karadağlı, Ankara: Yeni Atılım Yayınları, 1984.

Tunçay, Mete. *Türkiye’de Sol Akımlar, Cilt I*, İstanbul: BDS Yayınları, 1991.

Ullman, Richard H. *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921, The Anglo-Soviet Accord*, Volume III, The Anglo-Soviet Accord, New Jersey: Princeton University Press, 1972.

## **İnternet Kaynakları**

“Minutes of the Second Congress of the Communist International Fifth Session July 28” *Marxists Internet Archive*, Son Erişim: 20 Ağustos 2020, <https://www.marxists.org/history/international/comintern/2nd-congress/ch05.htm>

Political Studies and Research Institute, Son Erişim: 20 Ağustos 2020, <https://psri.ir/?id=81b25930>,

## İran’da Feminizmin Gelişimi

Pouneh Abdollahifard\*

### Öz

Kadim medeniyetlerin beşiği olarak uygarlık tarihi içerisinde müstesna bir yere sahip olan İran, coğrafi konumunun da etkisiyle birçok kültürün buluşma noktası olmuştur. Bu noktada bir medeniyetin gelişim sürecini takip ederken kadınların o kültür içerisindeki konumunu tespit etmek önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın olgusu, bu kadim medeniyetin eski dönemlerinden itibaren özel bir incelemeye tabi tutulacak bir tarihsel süreç yaşamıştır. Bu araştırma İran’daki kadın algısının tarihsel sürecini çözümlene açısından belli dönemleri ele almaktadır. Bu doğrultuda İran’da kadın hakları bağlamında meydana gelen gelişme ve buna karşıt olarak gerilemeler değerlendirilmektedir. Kaçarlar dönemi, Sanayi Devrimi sonrası dünyada başlayan kadın hareketlerine paralel olarak önemli bir yere sahip olmakla beraber sonrasında kurulan İran İslam Cumhuriyeti’nin kadına bakış açısı izlenmeye çalışılmıştır. Ele alınan dönemin olayları kadının hak mücadelesi bağlamında incelenirken, bunların İran siyasi, sosyal ve kültürel hayatındaki yeri de tespit edilmeye çalışılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** İran, Feminizm, Kadın Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Cinsiyet Eşitliği.

---

\* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, abdollahi.fard@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4928-2155.

## The Development of Feminism in Iran

Pouneh Abdollahifard\*

### Abstract

Iran has an exceptional place in the history of civilization as the cradle of ancient civilizations. As a matter of fact, Iran has become the meeting point of many cultures with the effect of its geographical location. At this point, while following the development process of a civilization, determining the position of women in that culture appears as an important indicator. The phenomenon of women has gone through a historical process that will be subject to special examination since the ancient times of this ancient civilization. This research handles a certain period in terms of analyzing the historical process of the perception of women in Iran. In this direction, the developments in Iran in the context of women's rights and the regressions against it are evaluated. Although the Qajars period has an important place in parallel with the women's movements that started in the world after the Industrial Revolution, the perspective of the Islamic Republic of Iran, which was established afterwards, was tried to be followed. While examining the events of the period under consideration in the context of women's struggle for rights, their place in Iran's political, social and cultural life is also tried to be determined.

**Keywords:** Iran, Feminism, Women's Rights, Gender, Gender Equality.

---

\* Assist Prof. Dr, Erzurum Technical University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, abdollahi.fard@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4928-2155.

## 1. Giriş

Tarihi süreç boyunca siyasî, kültürel ve ekonomik koşullar insanların hayatları üzerinde cinsiyet gözetmeksizin etki bırakmıştır. İran tarihindeki sürekli tekrarlanan iniş çıkışlar ve köklü değişimler de siyasî ve sosyal yaşama bıraktığı etkilere bağlı olarak insanların hayatını ve toplumdaki konumlarını değişikliğe uğratmıştır. Bu değişim kadınların konumu açısından incelendiğinde ise çok daha hassas bir nokta ile karşılaşmaktadır. Buna göre İran toplumu ekonomik ve siyasi açıdan güçlü olduğu dönemlerde kadınların toplumdaki değeri ve kıymeti artmıştır. Ancak ne zaman ki toplum genel anlamda düşüş veya yıkılış yaşamışsa kadınların konumu ve değeri de azalmaya başlamıştır. Hiçbir zaman değişmeyen tek şey ise kadınların aile içindeki değeri ve bu değerın toplumun siyaset yapma biçimi ve kültürü tarafından desteklenmesidir.

Tarihi kaynaklar incelendiğinde İran'da kültürün, siyasetin ve ekonominin keskin değişimlere uğradığı birkaç önemli geçiş süreci ile karşılaşılacaktır. Bu geçiş aşamaları şunlardan ibarettir:

- a) Aryalıların İran Platosuna yerleşmesi (Bu dönemde İran toplumunun ve siyasetinin temel alt yapısı oluştu)
- b) İslam'ın Arapların aracılığı ile bölgeye yayılması (Bütün eski gelenekler etkilendi ve yeni gelenekler ortaya çıkmaya başladı)
- c) Safevi Hanedanı'nın egemenliği (Şii düşüncesi ortaya çıktı)
- d) Meşrutiyet Devrimi (Siyasetin bütün alt yapısı ve yönetim şekli tamamen değişti)
- e) İran İslam Devrimi (İran'ın iç ve dış dünya ile ilişki şekli tamamen değişime uğradı)

Bu makalenin amacı kadınların hayatındaki ciddi değişimler için ilk hareketlerinden bahsederek bu sürecin gelişim seyrini anlatmaktır. Dünyadaki kadın hareketleri ile paralel olan hatta biraz geç kalmış sayılan İran'daki feminist hareketin ilk adımları, Kaçar Hanedanlığı döneminde atılmıştır. Sanayi Devrimi'nden sonra İran'da modernizmin ilk yansımaları ile birlikte basın-yayın ve modern üniversite eğitim sisteminin topluma yerleşmesi<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Pouneh Abdollahifard, "Nima Yuşic'ten 1979'a kadar Fars Şiiri", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018).

kadınların da zihin dünyasını derinden etkilemeye başlamıştır. İlk aşamada saraydaki kadınlar babaları, eşleri, erkek kardeşleri veya erkek evlatlarının vasıtasıyla dünya hakkında bilgi edinip haremdeki küçük dünyalarının sınırlarını genişletmeye çalışmışlardır. Bu küçük dünyadan açabildikleri bir pencere bulduklarında bazen okuma yazma veya eğitim şansı bularak kitaplara ve o dönem çıkan gazetelere ulaşabilmişlerdir. Hatta bazıları yabancı dil öğrenme şansına bile sahip olmuştur. Elbette bu arada en önemli etkenlerden biri de Kaçarlar zamanında padişahların ve siyasetçilerin bir kısmının Avrupa'ya seyahatleri olmuştur. Siyaseti yöneten bu insanlar bu seyahatlerde dünya kadınlarının mücadelesi, başarısı ve ellerindeki haklarını görmüşlerdir. Bu durum neticesinde de İran'da geleneklerin kadınların etrafında kaya gibi duran sert duvarlarında çatlaklar oluşmaya başlamıştır. Daha sonra yurt dışına eğitim için gönderilen öğrenciler de bu çatlaklarda ciddi kırılmalar yaratmayı başarmışlardır. Bu dönemde ilk olarak saraydaki kadınlar, hakları konusunda eskisi kadar yetinmemeye başlamışlardır. Eşleri ile yurt dışına giden bu saray kadınları ve eğitim/ticaret ve benzeri sebeplerle sürekli seyahatlerde bulunan aydın ve tüccarlar, kadınların İran'daki kapalı ortamına esin kaynağı olacak uyanış noktasında mühim rol oynamışlardır. Bu kadınlar daha sonra kendileri de yurt dışında eğitim alarak önce kendi dünyalarını ve daha sonra bütün ülkedeki kadınların dünyasını değiştirmeye çaba göstermişlerdir.

Kısa sürede bütün bu büyük değişimlere bir de Meşrutiyet Devrimi'ndeki kadınların ciddi rolü eklenince, Kaçarlar döneminin neden bu incelemedeki ilk dönem olması gerektiğinin yeri daha anlaşılır olmaktadır. Eklenmesi gerekir ki bu süreçleri sosyolojik açıdan daha dikkatli incelemek ve daha derinden araştırmak bir makale çerçevesinde imkânsız olduğu için konular özet olarak anlatılmıştır.<sup>2</sup>

---

<sup>2</sup> Ele alınan dönem dışında İran'da kadının konumu hakkında detaylı bilgi elde etmek için bkz. Pouneh Abdollahifard, "Zerdüşt İnancında Kadının Konumu" *Doğu Esintileri* (2020): 263-286; Pouneh Abdollahifard, "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Siyasi Kimlik ve Temsil: Yerel Seçimler Örneğinde Kadın Politikacıların Seçim Afişlerindeki Mütler Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019); Pouneh Abdollahifard, "Kavramlar ve Kuramlar, Düşünce Bilimleri" içinde *İran Mitolojisinde Cinsiyet Eşitliği*, (ed) M. Nesim Doru- Kamuran Gökdağ (Mardin: MAÜ Yayınları, 2020), 575-591.

## 2. İran’da Kadın Hareketinin Başlangıcı Olarak Kaçarlar Dönemi

### 2.1. Kaçarlar Döneminin Kısa Bir Tarihi

Kaçarlar dönemi, Zend hükümetinin yıkılmasından sonra Aga Muhammed Han tarafından XVIII. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Bu dönemin en güçlü ve en uzun süre tahtta kalan padişahı olan Nâsıruddîn Şah (1848-1896) İran’ın bağımsız bir devlet olarak kalabilmesinin yapılacak köklü değişikliklere bağlı olduğunu idrak etse de başta Ruslar ve İngilizler olmak üzere dış devletler İran’ı her geçen gün daha da sıkıştırmışlardır. Üstelik babası Feth Ali Şah döneminde başlamış olan Avrupalılara imtiyazların verilmesi (petrol, tütün gibi ürünlerin alışverişi hakkı) Nâsıruddin Şah devrinde iyice hız kazanmıştır.

İmtiyazlar dolayısıyla XIX. yüzyılda Avrupa güçlerinin İran’a ekonomik olarak nüfuzu ve Batı kökenli fikirlerin İran’a girmesi, toplumun geleneksel yapısını derinden etkilemiştir. Bu süreçte faaliyetlerini gizli yürüten birtakım derneklerde yeni meselelerin tartışılması, sosyal ve hukukî reformların yanı sıra anayasanın ve meclisin teşkilini savunan hareketleri doğurdu. 7 Ekim 1906’da meclis toplanmasının ardından 30 Aralık’ta anayasa Muzafferüddin Şah tarafından kabul edildi ve meşrutiyet ilan edildi. Ancak 1907’de tahta çıkan Muhammed Ali Şah anayasayı ihlâl etmek ve meclisin faaliyetlerini askıya almak için elinden geleni yaptı. Bunun üzerine önceleri anayasayı hararetle desteklemiş olan ulema kesimi Batı kökenli reform taleplerinin giderek yoğunlaşması üzerine kendilerini geri çekmeye başladılar. İçte bu karışıklık yaşanırken dış güçler de İran aleyhindeki faaliyetlerini sürdürmekteydiler.<sup>3</sup>

Meşrutiyet hareketi, İranlıların hak ve hürriyet uğruna icra ettikleri tüm çabaların kararı olarak görülebilir. Bu hareket özgür düşünce ve yeni dünyaya açılan ilk kapı olma durumunu gösterirken, İran’ın yapısal değişiminde önemli bir role sahiptir. İran’da en temel siyasi ve sosyal değişiklikler Meşrutiyet döneminde başlamış ve bu dönem toplumun yeni dünya ile iletişime geçerek geleneklerden ve eski fikirlerden vazgeçilmesi yolunda ilk adım olmuştur. Meşrutiyetin etkisi sanat, kültür ve edebiyatta dolayısıyla da kadınların toplumdaki yaşamında kendini göstermiştir. Meşrutiyet dö-

<sup>3</sup> İsmail Safa Üstün, “İran,” *DİA*, XXII, (İstanbul, 2002): 403.



neminin başlangıç aşamasında İranlılar zorbalık ve düşünce körlüğü gölgesinde uzun bir tarih yazmışlar ve bu vaziyet Kaçarlar döneminde zirveye ulaşmıştır. Bu hanedanlığın hakimiyet yılları dünyanın tam yenilenme dönemine karşılık gelirken, Avrupalı devletler İran'ı kendi emellerinin yayılım alanı olarak görmüş ve tüm güçleri ile İran topraklarına saldırmaya çalışmışlardır.<sup>4</sup> İran Meşrutiyet hareketi sadece idarî manada bir yenilenme dönemi değil, toplumsal hayatta da geniş çapta tesirleri olan bir dönemdir ve İran milliyetçiliğinin başlangıcı bakımından da ehemmiyet taşımaktadır. “Tecedud” ya da “Yenileşme”, devrin aydınları tarafından devlet ile ulus arasındaki birlikteliğin tesisi ve tamiri olarak görülmüş, bu doğrultuda milli kimliğin devletle beraber tekrar şekillendirildiği yorumları yapılmıştır.<sup>5</sup> Bu arada Avrupa’da sanayileşme sonrası ortaya çıkan büyük güçlerin iktidar yarışı, imparatorlukların iç isyanlarla yüz yüze kalma süreci, başta Osmanlı coğrafyası olmak suretiyle bütünüyle Doğu’yu da etkiledi. İran’daki Meşrutiyet hareketi de Osmanlı ile aşağı yukarı örtüşen tarihlerde aynı olmasa da benzer motivasyonlarla gelişti. Buna paralel olarak Batılı şirketlerin Doğu coğrafyasında etkinleşmeleri yer altı kaynaklarının öneminin arttığı bir çağa denk gelmekteydi.<sup>6</sup>

## 2.2. Demokratikleşme ve Modernleşme Sürecinde Kadın

Nâsıruddîn Şah’ın yaklaşık elli yıllık egemenlik döneminde ortaya çıkan çeşitli etkenler özgürlük düşüncelerinin doğmasına neden oldu. Ayrıca yine bu dönemde modernleşmeyi önemseyen Nâibu’s-saltana Abbâs Mirza, Kâim Makâm Mirza Ebu’l-Kasım gibi siyasetçilerin ilk teşebbüsleri sonucu fen bilimleri ve yeni sanatlar yaygınlaşmaya başladı. Mirza Takî Han Emir Kebir’in ıslahatlarıyla 1852 yılında Darülfünun’un ve basımevi-nin kurulması, baskı sanatının geliştirilmesi, yurt dışına öğrenciler gönderilmesi, gazete basılması, Avrupa’ya ait fikirlerle tanışılması ve bu türden konular değişim için atılan ilk adımlar oldu. Yurt içindeki ve yurt dışındaki aydınlar gazete ve kitap aracılığıyla halkı aydınlatmak ve onlara yeni fikirler aşlamak için yazın hayatına başladılar. Bu çabaların hepsine rağmen

---

<sup>4</sup> Abbas Bakinejad, *Teemmuli der Edebiyat-i İmrüz-i İran*, (Tahran: Parsi, 1387 hş), 34.

<sup>5</sup> Yalçın Sarıkaya, “Geçmişten Günümüze İran, Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür,” *Tasav*, Rapor no. 2, (Ankara, 2012): 11.

<sup>6</sup> Sarıkaya, “Geçmişten Günümüze İran,” 12.

maalesef Muzaffereddin Şah'dan sonra tahta geçen Muhammed Ali Şah, Haziran 1908'de sıkıyönetim ilân ederek meclisi kapatmıştır. Anayasa taraftarları Tebriz'i işgal etmiş olan Ruslara rağmen Şah'ın bu hareketine karşı direnmeye çalışmışlar ve Temmuz 1909'da Şah'ı tahttan indirip yerine yedi yaşındaki oğlu Ahmet'i geçirmişlerdir. İki yıl sonra Muhammed Ali'nin yeniden tahtı ele geçirme teşebbüsü Rusların doğrudan müdahalesine yol açmış ve 24 Aralık 1911 tarihinde meclis tekrar kapatılmıştır.<sup>7</sup>

1904-1905 yıllarında gizli ve yarı gizli faaliyetlerle örgütlenen anayasa taraftarları İngiltere ve Rusya'nın artan baskı ve kontrolü ile eşzamanlı olarak 1905-1906 yıllarında sokağa çıkmışlardır. Encümenler etrafında örgütlenmiş olan ve içlerinde gayrimüslim ve seküler misyonerleri ve kadınları da barındıran bu gruplar, din adamları sınıfı ile de iyi ilişkiler geliştirmişlerdi. Zaman içinde meşrutiyetçilerin merkez bölgesi ülkenin kuzeybatısı yani Azerbaycan olmuştur. Tebriz merkezli gelişen bu meşrutiyet hareketi 1909 yılında İngiltere ve Rusya'nın ortak kararıyla bastırılmıştır. 1905-1911 senelerinin mücadeleleri İran halkının tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş, bu hareket halkın yönetime katılabildiği "anayasal hükümet" kavramını getirmiştir. Bu mücadeleler esnasında kadınların da varlığı, değeri ve fikrinin önemi gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu olaylarda onların hem silahlı mücadeleye katılıp meşrutiyetçilerle birlikte savunma yapmaları, hem sundukları kıymetli fikirler, hem de cephe arkasındaki anaç destekleri bu başarının inkâr edilmez payı olarak görülmüştür. Netice itibariyle kadınların rolü, sadece anne ve eş olmaktan öte bir birey olarak ciddiye alınmaya başlamıştır.<sup>8</sup>

Bu olaylar yaşanmadan önce Kaçarlar döneminde eril iktidarın kadınlara dair algısı onların haremde veya evlerinin bir köşesinde yaşamaları gerektiği şeklindeydi. Onların evden çıkıp çarşıya pazara gitmeleri bile çok ciddi sıkıntı olarak algılanmakta, hatta bazı yerlerde günah sayılmaktaydı. O dönemde örtünme çok abartılı bir şekilde artmıştı.<sup>9</sup> Kaçarların ilk yıllarında topluma hâkim olan yaşam şartları, eski dönemlerden tevarüs edilerek sonraki kuşaklara aktarılmaktaydı ve kadınlar toplumun bir parçası olarak yeterince eğitim alamamaktaydılar. Tabi ki kadınların bilgisizliği

<sup>7</sup> Sarıkaya, "Geçmişten Günümüze İran," 13.

<sup>8</sup> Sarıkaya, "Geçmişten Günümüze İran," 14.

<sup>9</sup> Morteza Ravendi, *Tarih-i İctimai-yi İran*, c. 1, (Tahran: Nigah, 1365 hş), 79.

ve eğitimsizliği, onların toplumsal hayattan dışlanmasını gitgide daha da derinleştirmekteydi.<sup>10</sup>

Kaçar döneminde kadınların toplumsal katılımlarının en aktif boyutu Muharrem ayındaki taziyelere katılmalarıydı. Eski kaynaklarda kadınların bu dönemde sürekli taziyeler (ritüel) ve taziye mahiyetli tiyatrolara katıldıkları bilgisiyle karşılaşılmaktadır. Gerçi bu katılımlarda bile kadınlar, toplumsal alanlarda sürekli tesettürlü bir şekilde alıştıkları ahlak kurallarını koruyarak ve deyim yerindeyse haremlik-selamlık biçiminde ayrı taraflarda gözükmekteydiler. O dönemde eğlence mekânları, dini mekânlar ve hatta türbe ziyaretleri bile kadınlar ve erkekler için ayrı ayrıydı. Bazı yerlerde ise kadınların toplumla doğrudan iletişim kurmaları yerine, eşlerinin ya da çocuklarının aracılığıyla dolaylı iletişim kurdukları dikkat çekmektedir. Buna rağmen kadınlar eşleri üzerinde etki bırakarak dolaylı bir şekilde girdikleri ortamları yönetmeye çalışmışlardır.<sup>11</sup>

Bu siyasî kargaşada kadınların varlıklarını ortaya koymak için başka bir yöntemleri ise vakıflara ve hayır derneklerine katılımları olmuştur. Bu durum, genelde saraydaki ve şehirli zengin kadınlara özgü olsa da o dönemde kadınlar için bir tür sosyal hayata katılım ortamı sağlamıştır. Tarım ve hayvancılıkla geçimin sağlandığı kırsalda geleneksel yaşantı süren kadınlar ise tarımsal ve hayvansal üretimde ailelerine yardım edip, aynı zamanda el sanatlarıyla ev ekonomisine destek olarak toplumsal hayatta var olmaya çalışmışlardır.

Meşrutiyet mücadelelerinden sonra bile uzun yıllar boyunca İran'ın siyasî çehresi tamamen eril bir çehredir ve özgürlük talebi, sınırlı ölçüde kadının hayatına, o da sırf yazı, şiir ve makale çapında girebilmiştir. Bu dönemin şehirli kadınlarının sosyal hayata katılımları oldukça kısıtlıdır.<sup>12</sup> Kaçarlar döneminin ilk yıllarında kadınların zengin ya da fakir olmalarına genel olarak eğitimsiz bırakıldıkları ve kültürel donanım açısından çok geride kaldıkları söylenebilir. Hatta düşünce, cinsiyet ve kişilik yönünden sürekli sömürü altında oldukları, siyasî, hukukî ve toplumsal birçok haktan mah-

---

<sup>10</sup> Delriş Beşeri, *Zen der Dore-yi Kaçar*, (Tahran: Sazman-i Tabligat-i İslami, 1375 hş), 63.

<sup>11</sup> Mansureh İttihadiyye, "Zen der Came'e Kaçar," *Kelk Dergisi*, no. 55, (1373 hş): 47-62.

<sup>12</sup> Kar Mihrengiz, *Muşareket-i Siyasi-yi Zenaân*, (Tahran: Roşengeranü, 1379hş), 7-8.

rum edildikleri bilinmektedir.<sup>13</sup> Sadece Meşrutiyet mücadelelerinin başarısından sonra kadınlar yavaş yavaş kişisel özgürlüklerini ve özlük haklarını fark etmeye başlamışlardır. Bu gelişimde meşrutiyet mücadelelerinde yer alan kadınların kendi güçlerinin farkına varmaları ve saraylı-şehirli İranlıların ağırlıkla Avrupa'ya seyahatleri, diğer bir deyişle yurt dışına çıkışları, kadınların zihin dünyalarının değişiminde, özgürlük isteklerinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

### 2.3. İlk Kadın Hareketleri ve Onların Talepleri

Kaçarlar dönemindeki ilk kadın hakları savunucuları meşrutiyet yıllarında dergiler çıkararak ve kadın derneklerini kurarak İran'daki kadın hareketlerinin temelini oluşturmaya başlamışlardır. Aşağıda detaylı olarak ele alınan bu ilk kadın hakları savunucuları İran'da kadınların aleyhine olan şartların değiştirilmesi için birkaç temel ihtiyaç belirlemişlerdir. Bunlar: kadınların eğitimi, özellikle aile ve medeni konularda kadınlarla ilgili kanunların değişimi, tesettür zorunluluğunun ortadan kalkması, oy hakkı mücadelesi ve kadınların siyasete dâhil olması idi. Meşrutiyet döneminden sonraki kadın hareketlerinin ana hatları: kadınların sağlık hizmetlerine ulaşabilmesi, onlara çalışma imkânı sunulması, çalışanların iş şartlarının kolaylaştırılması, kadınların ekonomik faaliyetlere katılabilmemesinin sağlanması, onların toplumdaki ve ailedeki konumunun yükseltilmesi ve daha üst düzeye aktarılması gibi konulardan oluşmaktaydı.

#### 2.3.1. Kız Çocukları İçin Eğitim Hakkı

Kız çocukları için okulların açılması ve kadınların eğitim hakkı kazanması meşrutiyet döneminde kadın aktivistlerin en büyük dileği idi. Meşrutiyet devriminden sonraki ilk yıllarda kadın aktivistler arasında eğitime ilişkin farklı bakış açıları bulunmaktaydı. Örneğin muhafazakâr kadınlar gurubu sadece eğitilmiş anneler yetiştirilmesi için eğitim meselesini önemsiyorlardı. Kadınların uyanışının en temel koşulunu eğitim olarak gören feministler ise hem kız çocuklarının hem de yetişkin kadınların eğitim alabilmesi için okullar açılmasını ısrarla istemektelerdi. Kaçarlar döneminde kızlar

<sup>13</sup> Natık Homa, "Negahi be Barhi Neveştaha ve Mobarezat-i Zenan der Dore-yi Meşrutiyet," *Kitab-i Com'e*, no. 30 (1358 hş): 47.

için eğitim mekânları sadece yedi yaşına kadar okuma-yazma ve kıraat eğitiminin verildiği Kur'an mektepleriydi. Bu çocuklardan anne babaları eğitilmiş olanlar ise eğitimlerini evde özellikle de babalarının yanında görmekteydiler.<sup>14</sup>

Bazı Amerikalı ve Avrupalı dini eğitimciler tarafından kurulan okullar açıl-  
sa da bu okullar sadece gayrimüslim kızlara özeldi. 1875'ten sonra Müs-  
lüman kızların da bu okullarda eğitim almasına izin verildi. Bahsi geçen  
okullardaki eğitim sadece üst düzey ailelerin ve zengin kesimlerin kız-  
larına mahsustu ve kadınların genel bir eğitim alabilmesi için hala uzun  
bir yol vardı. Bu yabancı okulların açılmasından 30 yıl sonra gerçekleşen  
Meşrutiyet harekâtı ile birlikte kız çocukları için ilkokullar önce Tahran'da  
ardından da diğer şehirlerde açılmaya başladı. Bu istek pek de olumlu kar-  
şılanmadı. İlk kadın hareketlerinin aktivistleri dini ve geleneksel muhalif-  
lerin tehditleri ve baskılarıyla savaşıyorlar bu okulları açtırmaya çalıştılar.<sup>15</sup>

1906 yılında Tahran'da yapılan bir protesto yürüyüşünde çok ciddi talepler  
ortaya konuldu. Bu taleplerden biri kız çocukları için okul açılması, diğeri  
ise çok ağır çeyizlerin sunulması yerine bu çeyizlerin parasının kızların  
eğitimi için harcanması idi. Kadınlar 1910'dan 1911'e kadar yaptıkları  
konferanslarda kızlar için eğitim hakkı isteklerini sürekli öne sürdüler ve  
meclise yazdıkları dilekçelerde de okul taleplerini ön plana koydular. Aynı  
zamanda gazetelerde makaleler kaleme alındı ve toplu yazılan itiraz mek-  
tupları da kadınların eğitimine muhalif olan Meşrutiyetçi din adamlarına  
gönderildi ve onları ikna edebilmek için ciddi çaba harcandı. *Hebl-ül Me-*  
*tin* gazetesinde İmza-i Mahfuz mahlasıyla bir kadın tarafından yayınlanan  
makalelerden birisi kadınların eğitimini dini kurallara aykırı gören Şeyh  
Fezllullah Nuri'ye cevap olarak yazılmıştı ve şöyle ifadeler içermekteydi:

*Eğer sizin kastınız kadınların hiç eğitim almaması gerektiği,  
kadınların hayvanlar gibi yetiştirilmesi gerektiği ve bunun da  
Allah'ın buyruğu olduğu ise söyleyin; Allah bunu Kuran'ın nere-  
sinde yazmıştır ve hadisin neresinde mevcuttur? Eğer bu gerçek-  
ten Allah'ın buyruğuyorsa Allah'ın kadınlara bu kadar ilgisizliği-*

---

<sup>14</sup> Nuşin Ahmedi-yi Horasani, "Ez Mehafil-i Zenane ta Teşekkolha-yi Müstekil-i Zenan, Rahi be Suye Came'e-yi Medeni," *Ferheng ve Tose'e*, no. Kadınlara Özel Sayı, (1376 hş): 83-112.

<sup>15</sup> Muhammed Rahim Eyvezi, "Zenan-i İrani Der Meclis-i Şura-yi İslama", *Zen Der Tovse'e ve Siyaset*, no. 10, (1393 hş): 112-126.

*nin, evliya ve peygamberlerin kadınları bu kadar aşağılamasının sebebi nedir? Ve eğer dinde kadınlar bu kadar aşağılık ise niye yeryüzüne inen bu dini hükümlerin yerine getirilmesi onlara tavsiye edilmiştir?*<sup>16</sup>

Görüldüğü gibi kadınların eğitim talepleri aynı zamanda siyasal sistem ve ülkenin ortak sorunları için çare olabilmesi adına da taleplerdi ve bu talepler seküler açıklamalarla desteklenmekteydi.

### 2.3.2. Medeni Kanunlarındaki Kadın Haklarına İlk İtirazlar

Aile kanunlarında örneğin kadınların eşlerinden kolay boşanabilmesi, çok eşlilik, mecburi evlilikler veya kızların çocuk yaşta evlendirilmesi gibi problemler de meşrutiyet döneminde kadın haklarını savunanlar tarafından gündeme getirilen hususlardandı. O dönemde Efsaneh Veziri'nin ifadesiyle erkekler kum gibi eş alıp canları çektiğinde boşayabilirdi ve bunun için hiçbir kurala tabi değildiler. Kadınlar içinse hiç bir hak gözetilmemişti. Aile içinde kadınlara zorla dayatılan eşitsizlikler, üst kesim ve aydın kadınlar tarafından da çok eleştirilmekteydi. Bu savaş üst kesim kadınlarla orta düzey kadınların müşterek savaşıydı.<sup>17</sup>

Meşrutiyet döneminin kadın hareketlerinin tanınmış aktivistlerinin hayatlarına bakılınca ilk göze çarpan Nasireddin Şah'ın kızı Tacussaltana'nın yaşadıklarıdır. Tacussaltana çok küçük yaşta Şah tarafından zorla evlendirilmişti. O, evlendikten 22 yıl sonra anılarını yazmış, orada 8 yaşında evlendirildiğini ve o dönemi hatırladıkça hala ellerinin ve ayaklarının titrediğini belirtmiştir. Kadınlara yapılan haksızlıklara artan bu itirazlar, kadınların o dönemdeki ortak acılarının dile gelişiyle ve aile kurallarının değişmeye başlamasıyla toplumsal ve ekonomik tabakaların sınırlarını aşan bir isteğe ve mücadeleye dönüştü. Tabii ki bu itirazın sesi aydın ve zengin kadınlar tarafından daha çok duyulmaktaydı. Bunun sebebi de onların eğitilmiş olmaları ve gazetelere ulaşabilmeleriydi. Kadın aktivistler özellikle meşrutiyetin ikinci döneminde yani 1909'dan 1911'e kadar olan süreçte çok eşlilik ve boşanma gibi temel hak ihlallerine çok ciddi itirazlarda bu-

<sup>16</sup> Ali Bağdar-i Dilgüşa, "*Berrisi-i Mutalibat-i Zenan der Metbuat i Devre-i yi Meşrutiyet*", (Yüksek lisans Tezi, Firdevsi Üniversitesi, 1394 hş), 70-95.

<sup>17</sup> Ali Rıza Semii İsfehani, "*Revş ve Nezeriye-yi Feministi*", *Pejuheşname-yi Ulum-i Siyasi*, (1392 hş): 153-168.

lundular. Aktivistler gazetelerde, kadınlara özel ve hatta bazı genel içerikli dergilerde aile ve kadın haklarının eşitsizliğine dair itiraz içeren makaleler yazmaya başladılar.<sup>18</sup>

Bu itirazlar sürecinde eşitsizliğin kökü İslâm veya genel olarak dinde görülmemekteydi. Erkekler ve din adamları bu eşitsizliği yaydıkları ve uyguladıkları için eleştiriliyorlardı. Efsaneh Necmî-yi Abedi'nin dediğine göre o dönemde İslâmî yapı kadın aleyhtarı değildir. Ama din adamları bu itirazları dinin aleyhine ve dine itiraz olarak algılayıp sürekli bu konuyu kullanarak kadınları bundan vazgeçirmeye çalışmaktaydılar.<sup>19</sup> Böyle bir bakış açısına rağmen kadınlar da hemcinslerine çektirilen cefaların karşısına geleneksel yöntemleri kullanarak geçmeye çalıştılar. İsmet Müstevfi-yi Aştiyanî adlı kadının eleştirel makaleleri buna çok güçlü bir örnek sayılabilir. Bahaî bir kadın olan İsmet Müstevfi, Bilge Hanım'ın Layihası adlı makaleler serisini İran-ı Nev dergisinde 1909 yılında yayımlamaya başladı. Bu makalelerde erkeklerin birden fazla kadınla evlenmelerini eleştirip, “acaba erkekler de kadınların çok eşliliğine tahammül eder mi?” diye bir soru sormuştur. En önem verdiği ve gündeme getirdiği konulardan birisi de boşanmanın kolay olması ve çok eşlilik sebebiyle kadınların evliliklerine güvenmemeleridir.<sup>20</sup>

O dönemde kız çocukları için ilkokullar kurucu kadınların kendi paralarıyla oluşturuldu ve şekillendirildi. Bazen öğrencilerden de ücret alınmaktaydı. Buna rağmen bütün bu okullarda burslu öğrenciler için özel kontenjanlar bulunmaktaydı ve bu öğrencilerin eğitim masrafları kadın hakları savunucuları tarafından karşılanıyordu. Bazı sanat programları, özellikle de kadın sanatçıların programları, kızların eğitim masraflarını karşılamak için sahneleniyordu. Örneğin 1910'un baharında Atabey parkındaki bir tiyatro gösterisinde kız okulu kurmak için ve bir adet kadın sağlık ocağının açılması için fazlasıyla para toplandı. Ayrıca 1910 yılından sonra kadın hareketleri ve kadın dernekleri tarafından kızlar için ücretsiz okullar tesis edildi ve burslu öğrencileri bu okullarda okutmak için çok ciddi faaliyetler yapıldı. Hatta bazen bu öğrenciler için ücretsiz kıyafet ve kırtasiye malze-

---

<sup>18</sup> Tacussaltana, *Hatirat*, tsh, Mansure İttihadiye (Tahran: Neşr-i Tarih-i İran, 1371 hş), 58-61.

<sup>19</sup> Kar, *Muşareket-i Siyasi-yi Zenaân*, 69.

<sup>20</sup> Eliz Sansariyan, *Conbeş-i Hukuk-i Zenan der İran*, çev. Nuşin Ahmedi-yi Horasani (Tahran: Ahteran, 1384 hş), 83.

meleri bile dağıtıldı. 1918 yılında ise kadın aktivistlerin çabalarının sonucu olarak kızlar için Tahran’da devlet tarafından kurulan 10 okul eğitime başladı. Kadınların eğitimlerinin genelleşmesi ve kızlar için okul tahsis edilmesi, aslında meşrutiyet döneminde kadın aktivistlerin en büyük başarısıdır. Hatta bu başarı kadın aktivistlerin o dönemdeki tek kazancıdır denilebilir.<sup>21</sup>

### **2.3.3. Kadınların Giyim Tarzında Değişimler**

Kadınların örtünme zorunluluğu konusu, yoğun olarak Rıza Şah döneminde gündeme gelmiş olsa da bu konudaki muhalif sesler ilk kez meşrutiyet döneminde ortaya çıkmıştır. O dönemde örtünme konusuna yapılan itirazlar, başın örtülmesi, saçın açıklığı konusunda değil kadınların tesettür kıyafetlerinin biraz azaltılması gerektiğine dairdi. Giyim tarzı çarşaf ve peçe olan o dönem kadınının toplumda özgür olması ve erkeklerle paylaştıkları ortamlarda eşit hareket etmesi pek mümkün görünmemekteydi. İlk kez 1848 yılında Babî hareketinin kadın liderlerinden olan Tahire Gürrütülayın, peçesini herkesin önünde açması bu konuda öncü oldu. Meşrutiyetten sonra da bazı eğitimli kadınlar, özellikle yurt dışında eğitim almış olanlar, peçelerini çıkararak örtünme zorunluluğu hakkında muhalif makaleler yazdılar ve ortamı kıyafet değişimine hazırladılar. Bu dönemde İsmet Müstevfî gibi kadınlar daha radikal bir hareketle aile ve dostlarının ortamında başörtülerini tamamen çıkardılar. Ama bu hareket toplum geneline yayılmadı. Bu esnada Müslüman kadınlarla gayrimüslim kadınların siyasî ve toplumsal ortak faaliyetler yaptığı mekânlar, örtünme konusunda Müslüman kadınları çelişkiye düşüren ilk ortamlar oldu. O dönem gayrimüslim kadınlar da kamusal alanlarda Müslümanlar gibi kapanmaktaydılar, ama daha özel ortamlarda başörtüleri yoktu. Gayrimüslim kadınların Müslüman kadınlarla sürekli ilişki halinde olmaları toplumda bir ikilem oluşmasına sebep oluyordu. Böylece genelde meşrutiyet döneminde örtünme zorunluluğuna muhalefet eden kadınlar, Babî, Bahayî ve diğer gayrimüslim kadınlardan etkilenmekle suçlanıyorlardı.<sup>22</sup>

<sup>21</sup> Sansariyan, *Conbeş-i Hukuk-i Zenan der İran*, 86.

<sup>22</sup> Ahmedi-yi Horasani, “Ez Mehafil-i Zenane ta Teşekkolkha-yi Müstekil-i Zenan, Rahi be Suye Came’e-yi Medeni”, 87.



Yukarıda görüldüğü üzere meşrutiyetin ilk yıllarında kadın aktivistler sadece kız çocukları için okul açmak konusunda mücadele ediyorlardı ve kapanma meselesini pek gündeme getirmiyorlardı. Çünkü örtünme zorunluluğuna eleştiri getirmek, kızlar için eğitimi daha da zorlaştıracaktı. Zaten kapanmayı ortadan kaldırma meselesi kız okullarının aleyhine yapılan ilk suçlamalardan birisiydi. O dönemde bir kadının saçları kapalı bile olsa sadece peçesini kaldırması ve yüzünün görünmesi bile hayâsızlık olarak görülmekteydi. Bu çok kapalı kıyafet zorunluluğu dini bir vecibe olarak öne sürülmekte ve kız çocuklarının okula gitmesine engel teşkil eden bir durum olarak görülmekteydi. O dönemde toplumun hem geleneksel hem dindar kesimleri ciddi bir şekilde buna tepki vermekteydi. Bu yüzden meşrutiyetçilerin çoğu bu suçlamaya maruz kalmamak için bu hareketten uzak durmaya çalıştılar. Örneğin 1907 yılında bir grup kadın başörtüsüz bir şekilde Tahran'da sokağa çıkıp “yaşasın meşrutiyet, yaşasın özgürlük” sloganlarıyla yürüyüş yaptıklarında, meşrutiyetçilerin çoğu bu göstericilerle her türlü bağlarını inkâr ederek onların düşmanlar tarafından kullanılan ve meşrutiyetin ismini lekelemek için ortaya çıkmış hayâsız kadınlar olduklarını iddia ettiler. Bazıları da onları Tahran'da devlet tarafından parayla tutulmuş kötü kadınlar olarak tanıtmaya çalıştılar.<sup>23</sup>

Bu olayların doğru olup olmadığını bir tarafa bırakırsak ünlü tarihçi Beyat'ın da dediği gibi o dönem İran toplumu radikal bir değişime hiçbir şekilde hazır değildi ve bu olay sadece bir örtünmeye muhalefet değil ciddi bir isyan hareketiydi. *Kadınlar ve Yolları* isimli kitabında Beyat, Tahran'da bir mescidin avlusunda kadınların protesto için toplandıklarını fakat bir direniş göstermeden vazgeçtiklerini anlatmıştır. “Başörtülerimizi bizden alacaksınız, camiden başlarımız açık çıkacağız” diyerek camiden çıkmayı reddeden protestocu kadınlar, bundan bir sonuç alamamışlar ve yine çarşaflarıyla camiden çıkmak zorunda kalmışlardır.<sup>24</sup>

Belli bir guruba bağlı ve organize olmayan bu gösterilere ek olarak bazı kadın hakları savunucuları da kapanmanın muhaliflerinden sayılmaktaydılar ve bunun için çaba sarf ediyorlardı. Bu cesaretlerini de sürgünle, tehditle ve aktivitelerinin durdurulmasıyla ödüyorlardı. *Zen* dergisinin mü-

---

<sup>23</sup> Muhammed Hüseyin Hüsrevpenah, *Hedefha ve mobareze-i Zen-i İrani ez İnkilab-i Meşrute ta Saltanat-i Pehlevi*, (Tahran: Peyam-i İmrüz, 1381 hş), 61.

<sup>24</sup> Hüsrevpenah, *Hedefha ve mobareze-i Zen-i İrani ez İnkilab-i Meşrute ta Saltanat-i Pehlevi*, 62.

dürü Fehri Afakparsa Cihanî bir makalesinde kapanma aleyhinde ifadeler kullandığı için evine bir saldırı yapıldı ve Meşhed'den Tahran'a sürgüne gönderildi. *Zenan* dergisinin müdürü Seddige Devletabadî benzer bir makalesi sebebiyle, *Name-yi Banivan* adlı derginin müdürü Şehnaz Azat ise tesettürü hurafe ve gelenek gördüğü için tehdit edildiler ve dergilerinin yayını durduruldu.<sup>25</sup>

Bütün bu baskılara rağmen İranlı feministlerin bazıları o dönem İran nüfusundan meşrutiyetçilere göre sayıca çok az oldukları halde kadınların kapanması aleyhindeki çabalarına devam ettiler. Cemiyet-i Nisvanî Vatanhâh isimli aktivist guruba yön veren biri olan Muhterem İskenderî adlı kadın da bu konu hakkında birçok konuşma yaptı ve mitingler düzenlemeye çalıştı. Encümanî Muhadderatî Vatan Derneği başkanı Durratul Mealî kapanma için çok çabalar gösterip bu olayı kınadı. 1923 yılında Şehnazı Azat, eşi Ebul Kasım-ı Azat'la birlikte kapanma yasaklarının ortadan kaldırılması için Mecme-i Keşv-i Hicap Derneğini kurdular ve bunun için çok çaba gösterdiler ama bu dernek de kapatıldı. Ebul Kasım-ı Azat ise sürgüne gönderildi ve hapis cezası aldı. Bu hareketlere İran'ın bazı aydın erkekleri de destek verdiler. İrac Mirza 1924'te Tahran'da kapanma ve özgürlük hakkında yazdığı şiirlerinden dolayı kadınlardan birçok hediye aldı.<sup>26</sup>

Bütün bu çabaların sonucu olarak 1921'in başından itibaren Tahran'ın kuzey bölgelerinin bazı mahallelerinde kadınlar burkasız sokağa çıktılar. 1925'te bazı kadınlar çarşafsız olarak sadece uzun mantolarla dışarı çıkmaya başladılar. Bu serbestlikler toplumun geneline yayılmadı ve kadınlar için bir kıyafet serbestliğine dönüşmedi. Fakat en azından feminist kadınların meşrutiyet dönemindeki isteklerinden birisinin kadınların örtünmelerine muhalefet olduğunu açık şekilde belirledi.<sup>27</sup>

### 2.3.4. Kadınların Oy Hakkı Meselesi ve Siyasete Dâhil Olma Mücadelesi

Kadınların oy kullanma hakları için mücadeleleri ise meclisin ilk döneminde 1907 senesinde meşrutiyetçi erkeklerin anayasayı belirlerken kadınları

<sup>25</sup> Nasrin Musaffa, *Muşariket-i Siyasi-yi Zenan der İran*, (Tahran: İntişarat-i Vezaret-i Umur-i Harece, 1375 hş), 34.

<sup>26</sup> Maryam Pervin, "İnkilab-i Meşrute ve Conbeş-i Zenan", *Yad-i Eyyam*, no. 59, (1389 hş): 75-89.

<sup>27</sup> Ahmedi-yi Horasani, "Ez Mehafil-i Zenane ta Teşekkolkha-yi Müstakil-i Zenan, Rahi be Suye Came'e-yi Medeni", 89.

oy hakkından mahrum ettikleri günden itibaren başlamıştır. Bu itirazlar meclisin ilk döneminde sadece makalelerle ve yazılarla ortaya koyulurken, ikinci dönemde yani 1911’de meclisin gündemine de girdi. Hamedan milletvekili Muhammed Tekili Raya, mecliste açık bir şekilde kadınlara oy hakkı verilmesini istedi. Onun bu isteği diğer vekiller tarafından çok ciddi tepkiyle karşılandı. Fakat bu olay kadınların seçme hakkı meselesini gündeme taşıyan önemli bir başlangıç oldu. Bu konuyu yazılı olarak gündeme getiren ilk kişilerden olan Seddige Devletabadî, makalelerinde ve düzenlediği mitinglerde kadınların oy kullanma haklarının olması gerektiğini şiddetle savunmuş ve var olan uygulamaya şiddetle karşı çıkmıştır. Meclisin üçüncü dönem seçimlerinde *Şukufe* dergisinin kadın yazarları, seçme ve seçilme haklarından mahrum olmalarına rağmen 12 aday belirleyip dergide tanıtmaya başladılar ve erkeklerden bu adaylara oy vermelerini istediler. Bu gelişmeler sonucunda derginin yayını durduruldu. Fakat bu olay yine de kadınların siyasî hak taleplerinin önünü kesemedi ve mücadeleleri aynı şekilde devam etti.<sup>28</sup>

O dönemde kadınların seçme ve seçilme hakkını talep etmek sadece İran’da değil dünyanın hemen her yerinde oldukça radikal ve sert bir istek olarak karşılanmaktaydı. 1918’de İngiltere’de ve 1920’de Amerika’da aynı İran’da olduğu gibi feminist kadınlar hakları için mücadele etmekteydi. Kadınların eğitim hakkı istemelerinin bile garip karşılandığı, görmezden geldiği bir ortamda, seçme ve seçilme hakları bir öncelik sayılmıyordu. Bu çabalar, o dönemde sonuç vermemiş fakat daha sonraları kadın hakları savunucuları için bir yol haritası olmuş ve oy hakkı ve siyasete dâhil olma mücadelesi için bir temel teşkil etmiştir.<sup>29</sup>

#### 2.4. Dinî ve Politik Eksenli İki Önemli Olayda Kadınların Rolü

Kaçarlar döneminde bir aktör olarak kadınların doğrudan katıldığı, onların toplumsal ve siyasal alandaki kaderini belirlediği ve etkilediği düşünülen dini ve politik eksenli iki önemli olay öne çıkmaktadır. Bu olaylar; Babîye ve Tütün Hareketi olarak bilinmektedir. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında içtimaî sorunlar ve ekonomik zorluklar sebebiyle birtakım özgürlükçü

---

<sup>28</sup> Kar, *Muşareket-i Siyasi-yi Zenaân*, 84.

<sup>29</sup> Kar, *Muşareket-i Siyasi-yi Zenaân*, 85.

toplumsal hareketler/akımlar ortaya çıktı. Bunlardan özellikle kadın hakları ve kadının sosyal durumunun gelişmesi ve iyileşmesi bağlamında etki bırakan en önemli akım, Şeyhîye veya Babîye ismiyle bilinen harekettir. Şeyhîye tarikatı, Şeyh Ahmet önderliğinde Kerbela’da şekillenen, Yunan felsefesi ve Şifliğin karışımı olan bir tarikatı. Bu tarikat Kaçar iktidarına isyan edip kadınların haklarını savunarak halkın toplumsal durumunun iyileşmesi için mücadele etti. Bu yüzden halkın birçok kesiminden özellikle de kadınlardan kendine taraftar toplamaya başladı. Bu akımın temel talepleri; ekonomik ve toplumsal durumun iyileşmesi, kadınların kapanma şeklinin değişmesi ve cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasıydı. Bu hareketin önde gelen liderlerinin öldürülmesine rağmen, çoğunlukla sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan en düşük seviyede toplumsal haklara sahip olan kadınlar bu akımın içerisinde yer almaktan yine de vazgeçemediler ve Kaçar iktidarının aleyhine savaşır bu amaç uğruna onlar da öldüler.<sup>30</sup>

İkinci hareket ise tütün satış haklarının bir İngiliz şirketine verilmesi ve tütünün haram ilan edilmesiyle başlamış ve “Tütün Hareketi” veya “Reji Hareketi” olarak tarihe geçmiştir. İran’daki saray kadınlarının tarihin farklı dönemlerinde perde arkasında siyasî olarak etkili oldukları bilinmektedir. Bu harekette de onların ciddi payları olduğu söylenebilir. İran’daki tütünün ve tütün ürünlerinin bütün alım satım haklarının Talbot adlı bir İngiliz şirketine verilmesi, 1888’de halk tarafından çok tepki gördü ve daha sonra Hacı Mirza-yi Şirazi’nin fetvasıyla tütünün haram ilan edilmesi bunu bir isyana dönüştürdü. Nasreddin Şah’ın sarayındaki kadınlar haremde tütünü yasakladılar ve bütün nargileleri kırıp halka katılarak bu isyanı daha da körüklediler. Saray kadınlarının bu davranışı sayesinde Tahran’da orta tabakaya ait kadınlar da direnişe ve isyana katıldılar. Bu olay kimi tarihçiler tarafından İran’ın toplumsal ve siyasal dönüşümü bağlamında ilk adım olarak görülmektedir. İsyanın başarıyla sonuçlanması İran’daki meşrutiyet devriminin alt yapısını oluşturdu. Kadınların bu olaydaki rolleri, Kaçar hanedanlığı dönemindeki kadının pek de bilinçsiz olmadığına göstergesi olarak okunabilir. Aynı zamanda bu olay o dönem erkekler kadar tütünü yoğun olarak kullanan kadınların tarihsel süreçte toplumsal katılımının ve siyasetteki etkinliğinin ilk işareti olarak kabul edilebilir.<sup>31</sup>

<sup>30</sup> Natık, “Negahi be Barhi Neveşteha ve Mobarezat-i Zenan der Dore-yi Meşrutiyet”, 53.

<sup>31</sup> Hasan Kerbelayi, *Karardad-i Reji ya Tarih-i İnhisar-i Duhhaniyat*, (Tahran: Mobarizan, 1361 hş), 32.

### 3. İran’da Kadın Hareketinin İlerleme Gerileme Süreci Olarak Pehlevîler Dönemi

Meşrutiyet hareketinden sonra İran’da yaşanan siyasî dönüşüm kadınların durumunu da kapsamaktaydı. Şöyle ki bu süreçte farklı siyasî partiler kadınların eğitimi meselesini ve toplum içindeki durumlarının iyileştirilmesini programlarına dâhil ettiler. Bu mücadelede geleneksel düşünceye sahip kişiler, gruplar ve kurumların direnişi de onları yıldıramadı ve hatta mücadele şiddetini bile arttırdı. İran’ın içindeki ve dışındaki yabancı dilde yayımlanan gazeteler ve dergiler bile makaleler yayımlayarak kadın haklarını savundular, zor şartları ve eşitsizlikleri eleştirdiler. Rıza Şah’ın göreve gelmesiyle (1925-1941) birlikte geleneksel kültürü terk edip Batı kültürünü almak isteyen ve bu yöntemi ülkenin ilerlemesi için tek şart gören insanlar, en hassas görevleri ve en kilit makamları ele geçirdiler. Böylece idarî, toplumsal, ekonomik ve kültürel yenilenme politikası, ülkenin üst düzey yöneticilerinin ilk hedefine dönüştü. Bu kapsamda eğitim-öğretim ve ordu yapısında da geleneksel alt yapı terk edildi ve daha yeni hedefler oluşturuldu.<sup>32</sup> Dönemin başlangıcındaki modernleşme siyasetiyle birlikte ülkenin bütün şehirlerinde ilkokullar ve liselerin sayısı artmaya başladı. Üniversite eğitimi ve yüksek eğitim imkânı da aynı şekilde çoğaltıldı. Hatta 1930 yılında kızlar eğitim almak için Avrupa’ya bile gönderildiler. Ülkenin içinde de peş peşe üniversiteler ve yükseköğretim kurumları açıldı ve kızlar farklı bölümlerde eğitim almaya başladılar.<sup>33</sup>

Kimi tarihçilere göre Rıza Şah saltanatının ilk on senesi, kadınların hayatlarında pek bir değişim yaratmadı. Dolayısıyla kadınların aslında bu ilk on yıllık dönemdeki durumu Kaçarlar dönemindeki durumlarından pek de farklı değildi ve Rıza Şah bunu değiştirmek için hiçbir çaba göstermedi. Ancak 1930’a kadar yönetim mekanizmasını şekillendirip iktidarını güçlendirdikten sonra keskin değişiklikler ortaya koydu. Bu dönemde İran’ın hukuk sistemi yeniden şekillendi. Özellikle medeni hukuk kuralları hem İslam fihkî ve hem de modern dünyadaki hukukî hükümlerden faydalanılarak yeniden oluşturuldu. Rıza Şah, İran toplumunun henüz hazır olmadığı, diğer bir ifadeyle yabancı olduğu, yeni durumlara onları zorlamış, kadın-

---

<sup>32</sup> Siyaveş Kesrayî, *Çalış-i Sonnet ve Modernite der İran*, (Tahran: Neşr-i Merkez, 1384 hş), 84.

<sup>33</sup> Kar, *Muşareket-i Siyasi-yi Zenaân*, 102.

ları hızlı bir şekilde modernleştirmek adına radikal kararlar almıştı. Bunun en açık örneklerinden biri, örtünmenin tamamen ortadan kaldırılması, baş örtmenin yasaklanmasıydı. Hatta toplumdaki yansıması bakımından Rıza Şah döneminin en önemli olayının bu olduğu söylenebilir.

Meşrutiyet tarihinin ikinci dönemi, basında yer alan kadınlar için daha da aktif bir dönem sayılmaktaydı. Onlar basın yoluyla isteklerini daha net haykırabildiler. Kadın hakları, kadın-erkek eşitliği, kadınların istekleri ve kadınların özgürlüğü gibi kavramlar, meşrutiyetten önce sadece yurt dışında basılan dergilerde yer alabiliyorken, bu dönemde İran'daki kadın dergilerinde hem fikir yazılarında hem de edebiyatta kullanılmaya başlandı. Öte yandan bu mücadelelerin İran'ın birçok yerine yayıldığı ve kadınların fiili olarak çatışmalara bile katıldıkları da bir vakıadır. Hatta o dönemde yayınlanan bir dergi, Reşt ve Tebriz şehirlerinde parlamentonun yeniden kurulması için yapılan silahlı çatışmalara, kadınların erkek kılığına girerek silahlarıyla katıldıklarını yazdı. Buna göre sadece Tebriz'de 22 kadın, erkek kılığında savaşarak şehit olmuş ve onların kadın oldukları ancak cenazelerinde anlaşılmıştı.<sup>34</sup>

İsfahan kadınları da kadın (zen) sözcüğünün isimlerinde geçtiği ilk dergilerini yayımladılar. "Zeban-i Zenan" (Kadınların Dili) adlı bu dergi, kadının gözünden ve kadın kalemile yazılan ilk dergiydi ve on beş günde bir yayımlanıyordu. Üç yıl yayınına ara verilen dergi, Seddige Devletabadî'nin azmiyle tekrar yayımlanmaya başlandı. Encümen-i Azadi-yi Zenan'ın (Kadınların Özgürlük Örgütü) üyesi olan Devletabadî, İsfahan'da aldığı tehditler ve ona çekirilen eziyetler yüzünden ailesiyle birlikte Tahran'a göç etmek zorunda kaldı. Bu sefer dergiyi Tahran'da aylık olarak yayımlamaya devam etti ve dergiyi ayakta tutmak için oldukça çabaladı. Meşrutiyet döneminin tarihini kaleme alan yazarlara göre bu dergi sivri diliyle çok ses getirmiştir. Yazılarında İngilizlerin İran'daki nüfuzunu sürekli eleştirmiştir. Zeban-i Zenan dergisinden sonra adında kadın sözcüğü geçen veya doğrudan kadın konusunu ele alan pek çok başka dergi yayımlanmaya başladı. Örneğin Name-yi Banivan (Kadınların Mektubu), Alem-i Nisvan (Kadınların Dünyası), Zenan-i İran (İran Kadınları), Cihan-i Zenan (Kadınların Cihani), Cümle-yi Zeban-i Zenan (Bütün Kadınların Dili),

<sup>34</sup> Hüsrevpenah, *Hedefha ve Mobareze-i Zen-i İrani ez İnkilab-i Meşrute ta Saltanat-i Pehlevi*, 33.

Cemiyet-i Nisvan-ı Vatanhah-i İran (İran'ın Vatan Sever Kadınlarının Cemiyeti), Nesvan-i Şark (Doğunun Kadınları), Rahnama-yi Banivan (Kadınlar İçin Yaşam Kılavuzu), Peyk-i Saadet-i Nisvan (Kadınların Saadetinin Habercisi), Duhteran-i İran (İran'ın Kızları), Name-yi Banivan-i İran (İran Kadınlarının Mektubu), Rahnama-yi Zindigi ve Restahiz İran (İran'ın Değişimi ve Dönüşümü İçin Bir Kılavuz ) gibi dergiler yayımlandı.<sup>35</sup>

Bu dergilerin yanı sıra toplumsal ve siyasî faaliyetler yürüten kimi kadın örgütleri/dernekleri/cemiyetleri de bu süreçte aktiftiler. Bu örgütlere örnek olarak; Encümen-i Muhatteerat-i Vatan (Vatan Kadınlarının Örgütü), Ercümen-i Azadî (Özgürlük Örgütü), Cemiyet-i Nisvan-i Vatan (Vatan Kadınları Cemiyeti), Cemiyet-i Mecme-i İnkılab-ı Zenan (Kadınların Devrim Örgütü), Cemiyet-i Peyk-i Saadet-i Nisvan (Kadın Saadeti Örgütü) gösterilebilir. Bu oluşumların asıl amacı, kadınları ülkenin siyasî durumu hakkında bilinçlendirmek, özellikle de kadınların eğitimi için çabalamak ve kadınların haklarını kazanmaya çalışmaktı. Söz konusu örgütler, meclise sürekli baskı yaparak kadınlar lehine çıkarılan kanunlar yoluyla bu amaçları elde etmeye çalışmışlardı.<sup>36</sup>

Tüm bu kadın odaklı yayın ve mücadelelerin sonucunda önemli bir kazanım olarak 1962'de kadınlar seçme ve seçilme hakkını elde ederlerken, ilk seçimlerde az sayıda kadın milletvekili seçildi. Bunların birkaçı ise bakanlık gibi daha üst makamlara kadar yükseldi ama yine de toplumda önemli mesleklerin geneli üst düzey ailelere aitti. Böylece orta kesim insanların hayatında çok büyük bir değişim oluşmamıştı. Bu esnada modern kadın örneğiyle geleneksel kadın örneği arasında orta bir grup şekillendi. Bu orta grup kadınlar modern eğitim almakla birlikte geleneksel değerlerle de barışıklılar. Bu yeni nesil Batılılaşmayı tamamen reddetmekte ve bu tarz bir değişimi emperyalist bir hareket olarak görmekteydi.<sup>37</sup>

Kadınların 1968'den sonra parlamentoya girmesiyle birlikte, ilk milletvekili kadınlar toplumdaki kadınlarla gereken iletişimi kuramayıp, onların haklarını koruyamadıklarından dolayı kadın cemiyetinin arasında kendile-

---

<sup>35</sup> Hüsrevpenah, *Hedefha ve mobareze-i Zen-i İrani ez İnkılab-i Meşrute ta Saltanat-i Pehlevi*, 57.

<sup>36</sup> Bedrolmoluk Bamdad, *Ez İnkılab-i Meşrutiyet ta İnkılab-i Sefid*, (Tahran: İbn-i Sina, 1347 hş), 280.

<sup>37</sup> Bamdad, *Ez İnkılab-i Meşrutiyet ta İnkılab-i Sefid*, 281.

rine bir konum kazanamadılar. Bu meselenin temel sebepleri ise; onların -halk tarafından değil- sadece üst tabakanın oylarıyla meclise girmeleri, erkeklerin siyasî dünyasındaki tecrübesizlikleri, erkeklerin ortamlarını pek tanımamaları ve demokrasi konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları gibi konular idi. Hatta bu kadınların sembolik olarak mecliste bulduklarına dair söylentiler bulunmaktaydı. İlerleyen süreçte halk arasında kadınların sırf mecliste olmalarının yeterli olmadığı düşüncesi yavaş yavaş yaygınlaşırken, medeni haklarıyla ilgili her konuda ve siyaset dünyası hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları, halkla iletişime geçip sosyal ortamlarda bulunarak hakları için mücadele etmeleri gerektiği kanaati hâsıl oldu.<sup>38</sup>

Rıza Şah'ın saltanatı, İngiliz ve Rusların iktidara el koymasıyla sona erdi ve ardından oğlu Muhammed Rıza Pehlevî tahta geçti. Muhammed Rıza'nın hükümdarlığının ilk yılları da sadece kendi tahtını sağlamlaştırmakla geçti. Bu süreçte Pehlevî hükümeti İran'ın toplumsal ve siyasî alt yapısında kendi sistemini oturtmaya çalıştı. Muhammed Rıza'nın dönemindeki en önemli siyasî değişim petrol sanayisinin halka devredilmesi idi. Bu olayda etkileri pek görülmemeyen kadınların, o dönem sadece çalışma ortamında kendilerine yer bulmaya ve yeni yeni sosyal hayatta temel insani haklara sahip olarak var olmaya çalıştıkları, dolayısıyla siyasî ve kültürel faaliyetlere pek iştirak etmedikleri dikkat çekmektedir. İş dünyası dışında da edebi ve kültürel aktivitelere katılarak politik dünyayı ancak uzaktan izlemişlerdir. O dönemin önde gelen kadın aktivistlerinden birisi *Şâhit* dergisinin yazarlarından olan Simîn Danışver idi. Bu dergi daha sonraları "Ulus" partisinin iletişim aracına dönüştü. Zaman içinde bu partiden ayrılan bir kol "Sazman-i Zenan-i Pişrov" (Öncü Kadınlar Örgütü) adı altında kısa zamanda örgütlenerek yayımladıkları dergilerin sayısını arttırdı ve o dönemin başbakanı Musaddık'ın iktidarına destek vererek zor günlerde onun arkasında durdu.<sup>39</sup>

Pehlevî döneminde yapılan Keşf-i Hicap (Başörtüsü Yasağı) reform hareketi İran'daki kadınların etrafında çizilen en büyük duvarı yıkıp kadınları topluma taşıdı. Bu değişim kadınlar açısından olumlu gelişmeler barındırsa da birçok olumsuz yönü de bulunmaktaydı. İran kadını Pehlevî dönemin-

<sup>38</sup> Muhammed Muhit Tabatabayi, *Tarih -i Tahlili-yi Matbuat-i İran*, (Tahran: Be'sat, 1369 hş), 172-174.

<sup>39</sup> Bamdad, *Ez İnkilab-i Meşrutiyet ta İnkilab-i Sefid*, 301.



de çelişkilerin ve çatışmaların arasında kalmıştı. Bir taraftan geleneksel kültürden gelen baskı ve diğer taraftan yeni ve modern toplumun dayattığı baskı, sürekli çelişki içinde yaşamasına sebep oluyordu. Kadınlar, devletin asıl hedefinin Batılılaşma olduğu bir dönemde -biraz da devlet politikasının zorunlu tavrı dolayısıyla- topluma atılmış oldular ve bu duruma bilinçli bir şekilde hazır bulunmadıklarından ötürü ciddi toplumsal bir yük ve sorumlulukla karşılaştılar. Dönemin kadınları bu değişime uyum sağlamayı bazen başarırken bazen de pek üstesinden gelemediler ama her şeye rağmen sürekli siyasî toplantılara, gruplara, derneklere ve örgütlere katılmaya çalışarak kendilerini eğitmek için mücadele verdiler. Bu dönemdeki bütün çelişkilere, muhalefete ve siyasî buhranlara rağmen, kadınlar arasında başarılı, eğitilmiş ve güçlü bir grup yetişti. Bu kadınlar kendi konumlarını ve toplumdaki diğer kadınların kaderini değiştirmek için çaba gösterdiler. Ancak bu potansiyel güce ve bütün mücadele azmine rağmen topluma atıldıkları halde kadınların siyasî ortamlarda özgürce faaliyet yapamadıkları ve siyasî açıdan önemli konumlarda pek varlık gösteremedikleri dikkat çekmektedir.<sup>40</sup>

#### **4. İran'da Kadın Hareketinin İnışli-Çıkışlı Dönemi: 1979 Devrimi Sonrası**

İslam devriminden sonra kadınların İran'daki durumu birkaç açıdan değerlendirilebilir. Devrim sürecinde oluşan birlik ve ittifakın İran toplumunun en büyük kazancı olduğu söylenebilir. Bu süreçte bütün ayrılıklar ve farklılıklar ortadan kaldırılıp toplumun bütün kesimleri arasında -ırk, dil, din ve cinsiyet ayrımcılığı olmaksızın- güç birlikteliği oluşmuştur. Gerek protesto ve siyasî mitinglerde, gerekse devlet yapısındaki dönüşüm sürecinde yediden yetmişe herkes elbirliği ile çaba gösterdi. Bu birlik ruhu devrimin başarısındaki belki de en büyük faktördü. Devrimin alt yapısı şekillendikten sonra yavaş yavaş bu güç birlikteliğinde kopuşlar oldu ve tekrar düşünce ve fikir ayrılıkları ortaya çıkmaya başladı. Bu ayrılıklardan biri de cinsiyet ayrımcılığıydı.

Devrimden bir süre sonra kadınlar tekrar geri plana itilirken, kadınların ailedeki kadim görevleri ön plana çıkarılmaya başlandı. İran-İrak Savaşı'nın

---

<sup>40</sup> Kar, *Muşareket-i Siyasi-yi Zenaân*, 22-25.

başlamasıyla kadınların toplumda çok önemli roller üstlendikleri gerçeği tekrar gün yüzüne çıktı. Savaş esnasında kadınların hem savaş meydanlarındaki hizmetleri ve hem cephe arkasındaki eş, anne, doktor, hemşire mühendis olarak görevleri önemli hale geldi. Kadınlar olmaksızın bu sürecin atlatılmasının imkânsız olduğu çok net bir şekilde ortadaydı. Bu dönemden sonra artık kadınların insanî gücü, cinsi güçlerinden daha çok göze çarpmaya başladı ve bu mesele onların toplumda kendilerine konum edinmeleri için ilk kapı oldu.

Bu dönemde eğitim, ekonomi, siyaset ve sağlık alanlarında önemli gelişmeler yaşandı ve yasalar çıkarıldı. Örneğin, okur-yazarlık seviyesinden başlayarak yüksek eğitim alanına kadar kadınların eğitim durumlarında nicelik ve nitelik açısından olumlu değişimler meydana geldi. Özellikle yükseköğrenim düzeyindeki gelişmeler çarpıcıdır. Üniversite sandalyelerinin yüzde ellisini kızların doldurduğu, öğretim üyelerinin çoğunluğunun kadınlardan oluştuğu, hatta kadınların yüksek eğitim alanında üst düzey idari görevleri bile elde edebildikleri görülmektedir. Bunların yanı sıra küçük şehirlerde ve kırsalda kızların hemen hemen hepsinin en az liseye kadar eğitim görmesi ve ailenin kültürel anlayışında bu konunun oturtulması, devrimden sonra kadınların elde edebildiği en büyük kazançlardandır.

Bu dönemde yapılan düzenlemeler kadınların eğitim alanında başarılı olmaları, ekonomi ve iş dünyasına atılmaları ve meslek hayatında daha iyi konumlar elde etmeleri için büyük bir destek olmuş, hatta onları idari görevlerin en üst düzeyine kadar taşımıştır. Bu yükseliş serüveninde “cam tavan” kavramıyla ifade edilen terfi ayrımcılığı gibi büyük engeller olsa bile ekonomi dünyasında da devrimden sonraki İran toplumunda kadınlar, başarılı iş kadınları veya güçlü tüccarlar olmayı başarabilmişlerdir. Devrimden sonra sağlık alanında da kadınların hayatında temel değişimler olmuş, sağlık düzeyinde imkânlar çerçevesinde iyileşme ve gelişme sağlanmış, ayrıca sağlık sektöründe kadınların varlığı net bir şekilde artmıştır. Bu sektör kadınların en çok başarılı oldukları alanların başında sayılabilir.

Son olarak İran'da kadınlar açısından en hassas rol sayılabilecek nokta onların siyasetteki konumlarıdır. Devrim sonrası bu alanda kadınlar çok aktif bir şekilde görülmelerine rağmen, İran hala dünya standartlarına göre çok ilerde sayılmamaktadır. Üst düzey siyaset basamaklarına bakıldığında bu durumun daha da üzücü hal aldığı gözükmektedir. Kadın bakanların sayısı yok denecek kadar az olmakla birlikte şu anki hükümette cumhurbaşkanı'nın sadece 3 kadın danışmanı bulunmaktadır.

Günümüz İran siyasetinde kadınların biraz daha aktif olabildikleri alanlar millet meclisi ve daha kolay ulaşılabilecek olan yerel meclislerdir. Bu yüzden genel ve yerel seçimlere kadınların katılımı renkli ve görkemli bir atmosfer oluşturmaktadır. Yerel seçimlere katılım şartlarının daha kolay olması ve kadınların yaşadıkları şehirlerde aile, akraba, iş veya her türlü tanınmışlık imkânlarını kullanabilmeleri nedeniyle bu seçimlerde genel seçimlere göre çok daha fazla kadın aday ile karşılaşmaktadır.

#### **4.1. İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında ve Yasalarında Kadın Hakları ve Sorumlulukları**

Anayasanın üçüncü ilkesi, İran İslam Cumhuriyeti vatandaşı olan tüm bireylerin bütün haklara sahip olmasını gerektirir.<sup>41</sup> Bu maddenin amacı kadınlara ve erkeklere adalet sağlamak ve hukuka karşı eşitliği kurabilmektir. İran İslam Cumhuriyeti anayasasında kadın hakları ve sorumlulukları İslam dini referans alınarak ve dinî hukuka dayanılarak hazırlanmıştır. Söz konusu yasalarda iki önemli konu öne çıkmaktadır. Birincisi kadınların sahip olduğu haklar, ikincisi ise kadınların görevleridir. Ayrıca kadınlarla ilgili oluşturulan toplumsal ve kültürel konseyin bu yasalar bağlamında her iki yılda bir İran'daki kadınların durumunu denetleyerek gelişmeleri rapor halinde devrimin kültürel üst konseyine sunması gerekmektedir.

##### **4.1.1. İran İslam Cumhuriyeti Anayasasına Göre Kadınların Özlük Hakları ve Sorumlulukları**

1. Sağlıklı bir hayat ve fizikî olarak güvende yaşama hakkı
2. Saygı ve sevgi çerçevesinde yaşama hakkı
3. Düşünce özgürlüğü ve düşünce emniyeti hakkı
5. Ahlak ve erdem çerçevesinde yaşama hakkı ve sorumluluğu
6. Özel hayatta tacizden ve rahatsız edilmekten korunma, canını, malını ve onurunu koruma hakkı<sup>42</sup>

---

<sup>41</sup> Seyyid Abbas Hoseyni-yi Nik, *Mecmue-yi Gevanin-i Karbordi*, (Tahran: Mecme-yi İlmi ve Ferhengi-yi Meed, 1384 hş), 7, İran İslam Cumhuriyeti Ana Yasa 20. Madde.

<sup>42</sup> Hoseyni-yi Nik, *Mecmue-yi Gevanin-i Karbordi*,8, İran İslam Cumhuriyeti Ana Yasa 21. Madde, Fıkra 1-5.

#### 4.1.2. İran İslam Cumhuriyeti Yasalarına Göre Kadınların Özlük Hakları ve Sorumlulukları

1. Yasaların uygulanma sürecinde her türlü eşitsizlikten uzak kalabilme hakkı
2. Adına ve kütüğüne sahip olma ve istediğinde değiştirebilme hakkı
3. İran vatandaşlığına sahip olma ve istediğinde vazgeçebilme hakkı
4. Kurallar çerçevesinde dinin farzlarını ve geleneklerini yerine getirme hakkı
5. Ahlak kuralları çerçevesinde yerel dilini, kıyafet ve geleneklerini kullanma hakkı
6. Maddi ve manevi zararlardan korunma hakkı
7. Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların korunması ve sorumluluğu
8. Sağlıklı bir çevrede yaşama ve bu çevreye karşı sorumlu olma hakkı <sup>43</sup>

#### 4.1.3. İran İslam Cumhuriyeti Yasalarına Göre Kadınların Evlilikle İlgili Hakları ve Sorumlulukları

1. Kadının maddi açıdan bağımsızlık hakkı
2. Kadının nikâh esnasında evlilik sözleşmesi şartlarını kullanma ve uygulama hakkı
3. Evlilik ve boşanma için resmi ve yasal makamlara başvuru hakkı
4. Maddi olarak belirlenen mihir hakkı
5. Düzenli nafaka hakkı
6. Çocuğunu emzirmek için babadan maddi gelir isteme hakkı
7. Evde çalıştığı işin maddi karşılığını isteme hakkı
8. Evlilik sözleşmesinde erkeğin de kabul ettiği durumda evliliği sonlandırabilme hakkı

<sup>43</sup> Zehra Ayetullahi, *Şerh-i Menşur-i Hukuk ve Mesuliyetha-yi Zenan der Nizam-i Cumhuri-yi İslami-yi İran*, ( Tahran: Şura-yi İctimai-yi Zenan ve Hanevade, 1391 hş), 15.

9. Geri dönüş hakkıyla recii boşanma hakkı (boşandıktan sonra “idde” döneminde üç aya kadar eşyle oturduğu evde kalmak ve nafaka almaya devam etmek suretinde)
10. Miras alma hakkı
11. Cinsel ilişki hakkı
12. Fiziksel ve zihinsel sağlık garantisi hakkı
13. Evlilik sözleşmesi varsa maddi ve manevi tazminat hakkı
14. Doğurganlık ve doğurganlığın zararlarından korunma hakkı
15. Evlilik sözleşmesi varsa ikamet ettikleri yeri seçme hakkı
16. Eşi 5 yıldan fazla hapiste ise boşanma hakkı
17. Erkek tarafından sebepsiz boşama durumunda erkeğin ortak malının yarısına sahip olma hakkı
18. Çiftlerin birbirlerine karşı saygılı ve hoşgörülü davranma hakkı
19. Evlilik öncesi beyanın evlilikle birlikte yalan olduğunun anlaşılmasıyla boşanma hakkı
20. Erkeğin oluruyla 7 yaşa kadar çocuklarının velayetine sahip olma hakkı
21. İhtiyaçlı anne-babayı koruma ve onlara bakma hakkı ve sorumluluğu,
22. Geçerli sebepler (bulaşıcı hastalık, uyuşturucu bağımlılığı, 5 yıldan fazla tutuklu veya hüküm giyme, ileri düzey psikolojik rahatsızlık gibi) nedeniyle şiddetli geçimsizlik durumunu ispat ederek eşten boşanabilme hakkı <sup>44</sup>

#### **4.1.4. İran İslam Cumhuriyeti Yasalarına Göre Kız Çocuklarının Aile İçindeki Hakları ve Sorumlulukları**

1. Yasa ve yönetmeliklerin uygun gördüğü ebeveyne sahip olma hakkı
2. Ruhsal ve fiziksel sağlık ile temel ihtiyaçların sağlanması hakkı

---

<sup>44</sup> Ayetullahi, *Şerh-i Menşur-i Hukuk ve Mesuliyetha-yi Zenan der Nizam-i Cumhuri-yi İslami-yi İran*, 17.

3. Eğitim ve öğretim görme ve yeteneklerini geliştirme hakkı
4. Aile ve ebeveyn şiddetinden korunma ile duygusal ve ruhsal ihtiyaçların temini hakkı
5. Cinsiyet ayrımı olmaksızın ailenin imkânlarından yararlanma hakkı
6. Kimsesiz kız çocuklarının devlet himayesi altına alınması, koruyucu aile veya akraba velayetine geçme hakkı
7. Aile içinde diğer üyelere hoşgörölü ve saygılı davranma sorumluluğu<sup>45</sup>

#### **4.1.5. İran İslam Cumhuriyeti Yasalarına Göre Kadınların Ekonomik Hakları**

1. Kendi malına ve mülküne sahip olma hakkı
2. Çalışma koşullarında erkeklerle eşit ücret alma ve menfaat eşitliği hakkı
3. Zorla çalıştırılmama, sert ve zararlı işlerden korunma hakkı
4. İş güvenliği ile güvenilir ve sağlıklı bir iş ortamında çalışma hakkı
5. Evlilik sürecinde kadın çalışsa bile erkek tarafından nafaka alma hakkı
6. Eş, baba ve evlat tarafından miras alma hakkı<sup>46</sup>

#### **4.1.5. İran İslam Cumhuriyeti Yasalarına Göre Kadınların Cezai Hakları**

1. Aileye özgü davaları sürdürme hakkı
2. Kadınların; suçlanma, mağduriyet ya da suç işlemesi durumlarında, polis ve kolluk kuvvetlerine erişme, avukat tutma, avukat tutacak durumu yoksa devlet tarafından hukukî müşavir desteği alabilme hakkı
3. Suçlanan kadınların; utanç verici eylemelere maruz kalmaktan, hakaretten ve bireysel-sosyal haklardan yoksun bırakılmaya karşı korunma hakkı

<sup>45</sup> Ayetullahi, *Şerh-i Menşur-i Hukuk ve Mesuliyetha-yi Zenan der Nizam-i Cumhuri-yi İslami-yi İran*, 54.

<sup>46</sup> Ayetullahi, *Şerh-i Menşur-i Hukuk ve Mesuliyetha-yi Zenan der Nizam-i Cumhuri-yi İslami-yi İran*, 163.

4. Suçlanan kadınların hamilelik, emzirme, hastalık gibi durumlarda cezadan muaf tutulabilme hakkı
5. Suçlanan kadınların ebeveynlerini, çocuklarını ve eşlerini yasalara uygun olarak ziyaret etme hakkı
6. Yasalara ve insanlık onurunun korunması ilkesine uygun şekilde, kadın mahkûmların, hapisanede kaldıkları süre boyunca tesisleri kullanabilmeleri ve sağlıklı bir sosyal hayata dönmek için sağlık, kültür, eğitim alanında yeterli imkânlarla sahip olma hakkı
7. Suçlu kız çocukları ve ergenlerin özel ıslah ve yetiştirme merkezlerinde uygun koşullarda korunma hakkı
8. Yasal vasisi yetkili ve yeterli değilse 18 yaşın altındaki kız çocukları için davanın savcı tarafından desteklenmesi hakkı.<sup>47</sup>

#### **4.2. Günümüzde İran'da Kadınların Siyasete Katılımı ve Katılım Engelleri**

Dünyanın her yerinde kadının siyaset ortamına girmesi modernitenin geç bir yansıması şeklinde olmuştur. Şöyle ki ağırlıklı erkekler tarafından düzenlenen siyasetin genel kurallarına göre modernite öncesi ve modernitenin ilk dönemlerinde kadınlar siyasetten uzak tutulmuştur. Bu sebepten ötürü modern dönemde kadının toplumsal yapıda kendine yer arayışı ve siyasete girme çabası olağanüstü bir durum olarak algılanmıştır. İran kadınları da bu konuda istisna sayılmazlar, hatta başka ülkelere bakılınca kadın aktivistlerin faaliyetleri siyasî ve toplumsal yönden daha az ve daha renksizdir.

Kadının siyasete katılımı konusunda, dünyadaki gelişmeler ve bu gelişmelerin İran'daki yansımasının yanı sıra, İran'ın siyaset tarihindeki bazı olaylar kadınların siyasî ve toplumsal konumunu etkilemiştir. İran, coğrafya açısından farklı kavimlerin saldırılarına maruz kalan ve devamlı tehdit altında olan bir bölgedir. Bu sebeple İran'da sürekli siyasî yönden güvensizlik, emniyetsizlik hâkim olmuş, tarih boyunca da bu güvensizlik hep devam etmiştir. Bu durum aynı zamanda; siyaset, hukuk ve ekonomi gibi

---

<sup>47</sup> Ayetullahi, *Şerh-i Menşur-i Hukuk ve Mesuliyetha-yi Zenan der Nizam-i Cumhuri-yi İslami-yi İran*, 231.

hususlardaki altyapının değişkenliğine sebep olmuş ve istikrarsız bir yapı meydana getirmiştir. Buna bağlı olarak toplumsal birliğin en net örneklerinden birisi sayılabilecek siyasî katılım da sürekli çelişkili bir durumda olmuştur. Kadınların siyasetteki katılımı ve konumu da her zaman bu durumdan etkilenmiştir.<sup>48</sup>

### 4.3. Günümüz İran Siyasetinde Kadınları Engelleyen Cam Tavan Sendromu

Dünyanın her yerinde olduğu gibi İran’da da kadınların aleyhine uygulanan cam tavan sendromu ve yapışkan zemin sendromu ile sürekli karşılaşmaktadır. Siyaset alanında cam tavan sendromunun en büyük sebebi kadınların partilere üyeliğinin çok düşük oranlarda olmasıdır. Maalesef partilerin kuralları kadınlar için pek adil değildir. Sağlanabilecek kolaylıkların veya imkânların eşit bir şekilde paylaşılabilmesi, kadınların partilere üye olmasını engelleyen sebeplerden biri olarak sayılabilir. Kadınlar, parti üyesi olduklarında veya siyasetin herhangi bir alanında boy gösterdiklerinde sürekli problemlerle karşılaşmakta ve bu problemler hem sosyal hayatlarını hem de aile yaşantılarını olumsuz etkilemektedir. İleri düzey demokratik toplumlarda bile aynı meselelerle bugün dahi karşılaşmak mümkündür. Siyaset, toplum ve eğitim alanlarında meydana gelen bütün gelişmelere rağmen kadınlar halen çok ciddi sıkıntılar yaşamaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde kadınların potansiyel gücünü kullanmak için özellikle son 20 yılda pozitif ayrımcılığı öne çıkaran çok ciddi yasal düzenlemeler yapılmış ve belli bir kontenjan partiler tarafından zorunlu bir şekilde kadın siyasetçilere ayrılmıştır. Maalesef siyasette pozitif ayrımcılık durumu İran’da pek gözükmemekte ve siyaset sahasında erkek ve kadın sayısını dengede tutmak gibi bir mesele önemsenmemektedir.

Günümüz İran’ında Cumhurbaşkanı’nın Aile ve Kadın Sorunları Danışmanı Şahindoht Molaverdî şöyle söylemektedir:

*“Kadınların katılımı olmadan siyasî hedeflerimizin şekillenmesinde kesinlikle tam bir başarı elde edemeyiz, ama maalesef*

<sup>48</sup> Huseyn Mesudniya; Mina Nezeri, “Huzur-i Zenan Der Kuvve-yi Mugennene Tehevvat-i Gabl ve Ba’d ez İnkilâb-i İslamî”, *Zen Der Tovsîe-yi Siyaset*, no 4. (1392 hş): 575-589.



*İran’da kadınların eğitiminin yükselmesine rağmen, onların çalışabilecekleri, eğitimlerinin getirisini kullanabilecekleri ve karar verme güçlerini işe katmaları için pek imkân gözükmemektedir. Hâlbuki gelişmişlik ile kadınların katılımı arasında çift taraflı bir iletişim mevcuttur. Kadınların gitgide artan katılımları, gelişmişlik düzeyinin arttığına da göstergesidir.”*

Molaverdî, İran’ın uluslararası taahhütlerini vurgulayarak kadınların siyasete katılımının artması için daha çok çaba gösterilmesi gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.

Bu bağlamda başka bir büyük problem ise kadınların özellikle meclis seçimlerinde ve ulusal seçimlerde aday aday olmaları yönünde ciddi engellerin olması ve dahası sürekli reddedilmeleridir. Durum böyle olmasına rağmen yine de günümüz İran siyasetinde Yenilikçi Kadınlar Partisi’nin sekreteri olan Fateme Rakiî, “*Kadınların siyasî katılımını geliştirmek adına yasalar ve partiler tarafından kadınlar için bir katılım oranı belirlenmesi gerektiğini*” ileri sürmektedir. Kadınlar için belli bir yüzdenin ayrılması durumunda onların siyasette boy göstermesinin imkânsız olduğuna vurgu yapan Rakiî, kadınların siyasî katılımlarının artması ve siyasete teşvik edilmeleri için liberaller dönemindeki gibi partilerde kadınlar için ayrılmış kürsülerin tekrar kullanıma sokulmasını talep etmektedir. Ona göre; kadınların siyasette başarılı olmaları için yapılan teşvikler sadece kültürel yardımlarla sınırlı olmamalı, aynı zamanda maddi ve manevi destek de sunulmalıdır. Herhangi bir destek söz konusu olmadığı gibi kadınlar bu alanda negatif ayrımcılığa da uğramaktadır. Rakiî, erkeklerin siyaset alanında birbirlerine daha hoşgörülü olduklarını, muhalif bile olsalar ciddi makamları kendi aralarında paylaşabildiklerini, fakat başarılı kadın yöneticilere, kadın siyasetçilere karşı ön yargı beslediklerini ve tepkili olduklarını da ifade ederek onları tenkit etmektedir.<sup>49</sup>

## 5. Sonuç

Eski bir medeniyete ve zengin geçmişe sahip olan İran coğrafyasında geleneklerin, adetlerin ve hatta eski mitlerin hâkim olduğu gözükmekte iken, bu ülkenin sanayileşmiş Batı medeniyeti ile iletişime geçmesiyle birlikte

---

<sup>49</sup> Fatemeh Rake’yi; Hüseyin Ahmedi, “Zaruret-i Teğyirat-i Bonyadin der Hukuk-i Zenan”, *Baztab-i Endişe*, no. 87, (1386 hş): 67-89.

toplumun ekonomisi ve siyasetinde kökten değişimler görülmeye başladı. Bu değişim ve dönüşümlerin sonucu olarak kadınların -özellikle şehir kadınlarının- hayatındaki alışkanlıklar ve daha sonraki aşamada onlarla ilgili yasalar değişmeye başladı. İslam'dan sonra uzun süre hep perde arkasında görünmez olan toplumun yarısı, görünmeye ve hatta toplum üzerinde etki bırakmaya başladı. Kaçarlar dönemi bu coğrafyanın kadınlarının hayatında en ağır dönem sayılabilir. Yaklaşık yüz yıllık bir süreçte kadınlar yok olmaktan dergi ve gazetede yazı yazabilecek düzeye kadar yükselmeyi başardılar. Eğitim ve sağlık hakları elde edebildiler. Eğer kadınların İslam'dan sonraki 1200 yıllık kültürel yolculuğuna bakılırsa bu sürecin toplum üzerindeki etkisi rahatça fark edilebilir ve bu sürecin genel seyir içerisinde ne kadar kısa olduğu görülür. Bu durumda mevcut hızlı değişimin hem toplum hem de kadınların ruhunda derin izler bırakması gayet normaldi. Ayrıca ilkimizi çeken en önemli noktalardan biri de bu hareketlenmenin başarısında eğitilmiş ve ileri görüşlü erkeklerin desteğiydi.

Yukarıda bahsi geçen aydınların desteği ile kadınlara özgü dergiler ve dernekler şekillenmiş ve toplumun bilinçlenmesini sağlayarak, kadın haklarına giden yolun açılmasına katkı sağlamış ve kolaylaştırmışlardır. Bu dergiler ve derneklerin aracılığıyla toplumdaki orta kesim kadınlar, hakları konusunda uyarılıp bu hakları talep etmek için güçlenmişlerdir. Daha sonra aynı aydınlar, özellikle aydın kadınlar, ilk kız çocuk neslini eğiterek kendileri ile aynı düşünceye sahip yeni kuşak yetiştirip bu mücadeleyi daha da güçlü bir şekilde devam ettirmişlerdir. Elbette ki bu arada Meşrutiyet mücadelesinde bütün olayındaki eğitimsiz ama bilinçli alt kesim kadınlarının da mücadelesi unutulmamalıdır.

Bütün bu olanların sonucu olarak Kaçarların son döneminde kadınlar, kendilerine ait hakların büyük bölümünü (bütün kadınlar için bile olmasa) elde etmeyi başarmışlardı. Bu mücadeleler Pehleviler döneminde, Batı hayranlığının ve ara sıra kendi siyaseti içindeki kargaşanın sonucu olarak kadınların daha da güç kazanmasına ve siyasi haklarını (yine belli bir kesime ait olsa bile) elde edebilmesine ortam sağladı. Bu süreçte iki siyasi geçiş dönemi (1. Kaçarlardan Rıza Şah hükümetine geçiş süreci, 2. Rıza Şah'dan Muhammed Rıza Şah hükümetine geçiş süreci) kadınlar için büyük fırsat oldu. Bu dönemlerde siyasetin kendi içinde çelişmesi nedeniyle kadınlar da konuşma ve varlıklarını ortaya koyma şansı buldular. Hatta daha sonra elde edilen siyasi başarı da bu dönemin sonucu oldu denilebilir.

İran İslam Devrimi'nden hemen sonra ilk kez bütün kadınlar tüm bu haklara sahip oldular. Bu dönem İran kadının en özgür ve en parlak dönemidir demek pek yanlış olmayacaktır. Devrimin başarısında derinden etkili olan kadınlar, devrimden sonra da toplum ve siyasetin kilit noktalarında yer edinmeyi başardılar. Yeni anayasanın getirdiği keskin kurallar da bu süreçte özellikle kız çocuklarının yararına birçok gelişmeye sebep oldu.

Sekiz yıl süren savaşta kadınların gücü hem savaş cephelerinde hem arkadaki duygusal destekte önem taşıdı. Ama maalesef bu yıpratıcı süreçte biraz korunma amaçlı, biraz da savaştan kaynaklanan eril ortamın daha fazla güçlenmesi, yavaş yavaş kadınların yeniden arka plana gönderilmesine yol açtı. Bu düşünce daha sonra büyümeye başlarken, devrimden sonra elde edilen siyasi özgürlükler tekrar kısıtlanmaya başladı. Günümüz İran'ında toplumda ve özellikle siyaset alanında pek gözükmeyen kadınlar, eğitim, sağlık gibi alanlarda yeterince başarılı ve güçlüdür. Bunun en büyük destekçisi ise yasalardan ziyade, her zaman kadından yana olan kültür ve geleneksel eğitim sistemidir. Modern İran kadınları siyaset dünyasında cam tavan sistemi ile mücadele etse bile iş ortamlarında, toplumda, ticarete, eğitimde, sağlıkta ve sporda güçlerini korumayı başarıp, üst basamaklara hem ulusal ve hem uluslararası çapta yükselmektedir.

Netice itibarıyla inceleme tarihsel bir değerlendirme olmakla birlikte, analitik süreç tahliline ve bilhassa son dönemi için geçerli olacak şekilde de gözleme dayanmaktadır. Kadının beşerî ve iradî gelişiminde mekân, zaman ve salt toplumsal itkiyle birlikte değerlendirmeye tabi tutulması bile onun insanlık serüveninde haksızlığa maruz kalmasının doğal bir sonucudur. İnsan temelli değerlendirme yapılarına dek cinsiyet kıyaslamasının her zaman eşitsizliğe götüren değerlendirmelere sebebiyet vereceği açıktır. Ancak bir toplumda gelişim, dezavantajlıların da normal kabul edilmesiy-le mümkün olacaktır. Bunun ise tüm değerlerden, inançlardan, siyasî ve sosyal kavramlardan öte olan yaşama hakkı ekseninde varılacak kavrayışla yerleştirileceği malumdur.

## Kaynakça

Abdollahifard, Pouneh. "Kavramlar ve Kuramlar, Düşünce Bilimleri" içinde *İran Mitolojisinde Cinsiyet Eşitliği*, (ed.) M. Nesim Doru- Kamuran Gökdağ, 575-591. Mardin: MAÜ Yayınları, 2020.

Abdollahifard, Pouneh. “*Nima Yuşic'ten 1979'a kadar Fars Şiiri*”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018.

Abdollahifard, Pouneh. “*Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Siyasi Kimlik ve Temsil: Yerel Seçimler Örneğinde Kadın Politikacıların Seçim Afişlerindeki Mitler Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme*” Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.

Abdollahifard, Pouneh. “Zerdüşt İncancında Kadının Konumu.” *Doğu Esintileri*, no. 13, (2020): 263-286.

Ahmedi-yi Horasani, Nuşin. “Ez Mehafil-i Zenane ta Teşekkölha-yi Müstekil-i Zenan, Rahi be Suye Came'e-yi Medeni.” *Ferheng ve Tose'e*, Kadınlara Özel Sayı, (1376 hş.): 83-112.

Ayetullahi, Zehra. *Şerh-i Menşur-i Hukuk ve Mesuliyetha-yi Zenan der Nizam-i Cumhuri-yi İslami-yi İran*, Tahran: Şura-yi İctimayi-yi Zenan ve Hanevade, 1391 hş.

Bağdar-i Dilgüşa, Ali. “*Berrisi-i Mutalibat-i Zenan der Metbuat i Dore-yi Meşrutiyet*.” Yüksek lisans Tezi, Firdevsi Üniversitesi, Mashad, 1394 hş.

Bakinejad, Abbas. *Teemmuli der Edebiyat-i İmruz-i İran*, Tahran: Parsi, 1387 hş.

Bamdad, Bedrolmoluk. *Ez İnkilab-i Meşrutiyet ta İnkilab-i Sefid*, Tahran: İbn-i Sina, 1347 hş.

Beşeri, Delriş. *Zen der Dore-yi Kaçar*, Tahran: Sazman-i Tabligat-i İslami, 1375 hş.

Eyvezi, Muhammed Rahim. “Zenani İrani Der Meclis-i Şura-yi İslama”, *Zen Der Tovse'e ve Siyaset*, no 15 (1393 hş.): 112-126.

Hoseyni-yi Nik, Seyyid Abbas. *Mecmue-yi Gevanin-i Karbordi*, Tahran: Mecme-yi İlmi ve Ferhengi-yi Meccd, 1384 hş.

Hüsrevpenah, Muhammed Hüseyin. *Hedefha ve mobareze-i Zen-i İrani ez İnkilab-i Meşrute ta Saltanat-i Pehlevi*, Tahran: Peyam-i İmruz, 1381 hş.

İttihadiyye, Mansureh. “Zen der Came'e Kaçar”, *Kelk Dergisi*, no. 55, (1373 hş.): 47-62.

Kar, Mihrengiz. *Muşareket-i Siyasi-yi Zenan*, Tahran: Roşengeran, 1379 hş.

Kerbelayi, Hasan. *Karardad-i Reji ya Tarih-i İnhisar-i Duhhaniyat*, Tahran: Mobarizan, 1361 hş.

Kesrayi, Siyaveş. *Çalış-i Sonnet ve Modernite der İran*, Tahran: Neşri Merkez, 1384 hş.

Koulaee, Elaheh. "Women in the Parliament," *Women, Power and Politics in 21st Century Iran*, ed. Tara Povey and Elaheh Rostami-Povey, (2016): 137-151.

Mesudniya, Huseyn; Nezeri, Mina. "Huzur-i Zenan Der Kuvve-yi Mugenene Tehevvulat-i Gabl ve Ba'd ez İnkilâb-i İslâmî", *Zen Der Tovsie-yi Siyaset*, no. 4. (1392 hş.): 575-589.

Muhit Tabatabayi, Muhammed. *Tarih -i Tahlili-yi Matbuat-i İran*, Tahran: Be'sat, 1369 hş.

Musaffa, Nasrin. *Muşariket-i Siyasi-yi Zenan der İran*, Tahran: İntişarat-i Vezaret-i Umur-i Harece, 1375 hş.

Natık, Homa. "Negahi be Barhi Neveşteha ve Mobarezat-i Zenan der Dore-yi Meşrutiyet", *Kitab-i Com'e*, no. 30, (1358 hş.): 45-54.

Pervin, Maryam. "İnkilab-i Meşrute ve Conbeş-i Zenan", *Yad-i Eyyam*, no. 59, (1389 hş.): 75-89.

Rake'yi, Fatemeh. Ahmedi Hüseyin. "Zaruret-i Teğyirat-i Bonyadin der Hukuk-i Zenan", *Baztab-i Endişe*, no. 87, (1386 hş.) 67-89.

Ravendi, Morteza. *Tarih-i İctimai-yi İran*, c. 1, Tahran: Nigah, 1365 hş.

Sansariyan, Eliz. *Conbeş-i Hukuk-i Zenan der İran*, çev. Nuşin Ahmedi, Tahran: Ahteran, 1384 hş.

Sarıkaya, Yalçın. "Geçmişten Günümüze İran", *Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*, Tasav, Rapor no. 2. (Ankara, 2012): 1-39.

Semii İsfehani, Ali Rıza. "Revş ve Nezeriye-yi Feministi", *Pejuheşname-yi Ulum-i Siyasi*, no. 18, (1392 hş.): 153-168.

Tacussaltana. *Hatirat*, tsh, Mansure İttihadiye, Tahran: Neşri Tarih-i İran, 1371 hş.

Üstün, İsmail Safa. "İran", *DİA*, XXII, İstanbul, 2002.

## Understanding Iran-Hamas Relations from a Defensive Neo-Realist Approach

Ali Abo Rezeg\*

### Abstract

This paper aims at understanding the dynamics behind the Iranian support for the Sunni Palestinian group Hamas by analyzing the mutual relations from a defensive neo-realist approach. The paper begins with a historical overview of Iran-Hamas relations and the periods that saw these relations being improved or deteriorated. It then addresses the defensive neo-realist approach in terms of the basic ideas proposed by Kenneth Waltz, the founder of the theory of neo-realism, and the differences between his view and the offensive approach suggested by John Mearsheimer and others. The third part of the paper examines the defensive neo-realist analysis on the relation between states and non-state actors by testing Iran as an inspector for soft power in the Sunni-majority region, and, the probable threat that can be defended by this relation. It also deals with the difficulties averting Iran from becoming the sole hegemon in the region and how Iran takes advantage of this relationship to maintain a dominant role in the Middle East and how the latest rapprochement between two Gulf countries and Israel would contribute to consolidate that relation.

**Keywords:** Iran, Hamas, Neo-Realism, Defensive Realism, Soft Power.

---

\* PhD Candidate, Yıldırım Beyazıt University, Department of International Relations, ali.abo.rezeg@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2226-9970

## Savunmacı Neo-Realist Bir Yaklaşımla İran-Hamas İlişkilerini Anlamak

Ali Abo Rezeg\*

### Öz

Bu makalenin amacı, İran ile Filistinli Sünni grup Hamas arasındaki ilişkileri ve İran'ın gruba verdiği desteğin ardındaki dinamikleri, neorealist bir bakış açısıyla analiz etmektir. Makalede, İran ve Hamas ilişkilerinin iyileştiği veya kötüye gittiği dönemler tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Neorealist teorinin kurucusu Kenneth Waltz tarafından savunulan temel fikirler ışığında, savunmacı neorealizm incelenerek Mearsheimer ve diğerleri tarafından savunulan saldırgan yaklaşım ile arasındaki farklar ortaya konmuştur. Makalenin üçüncü bölümünde, Sünni çoğunluğu barındıran bölgede yumuşak güç denetmeni olarak İran masaya yatırılmış ve bu bağlamda olası tehditler incelenerek savunmacı neorealizm bakış açıları ele alınmıştır. Son olarak İran'ın bölgede tek başına hakimiyet kurmasını engelleyen zorluklar, İran'ın bu ilişkiyi Orta Doğu'da dominant pozisyonunu sürdürmek için nasıl kullandığı ve yakın dönemde gerçekleşen iki Körfez ülkesi ile İsrail arasındaki yakınlaşmanın bu ilişkiyi pekiştirmeye nasıl katkıda bulunacağı incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** İran, Hamas, Neorealizm, Savunmacı Realizm, Yumuşak Güç.

---

\* Doktora Adayı, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ali.abo.rezeg@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2226-9970

## 1. Introduction

Iranian support for Hamas has been much debated recently, thus the discussion over this topic has escalated following Iran's "aggressive"<sup>1</sup> sectarian policies in the region, most notably, what has been taking place nowadays in the Syrian and Yemeni crises. Hence, 'Why is Iran supporting the Sunni Hamas group?' was among the questions highly asked lately by Arab searchers and observers.<sup>2</sup>

Meanwhile, many Iranian leaders have tried to explain their policies in the region by claiming that Iran has no sectarian basis while sending all forms of support to the anti-Israel resistance groups.<sup>3</sup> They point to Iranian support for the Sunni Hamas group as an evident to confirm that Iran still backs the 'axis of resistance,' no matter Sunni or Shia, against Israeli hegemony in the region.<sup>4</sup>

Although the mutual relations had worsened over Hamas' positions on the Syrian and Yemeni crises, Iran remained the group's largest supporter over the last two decades.<sup>5</sup> Within 2006-2012, Iran's annual financial support for Hamas was estimated at \$250 million in addition to the huge military assistance to the military wing of Hamas recognized in different occasions.<sup>6</sup>

---

<sup>1</sup> Mark Gasiorowski, "The New Aggressiveness in Iran's Foreign Policy", *Middle East Policy Council* 14, no. 2, Summer 2007, accessed: January 17, 2020, <https://mepc.org/journal/new-aggressiveness-irans-foreign-policy>.

<sup>2</sup> Mohammed Abu Hadid, Why does Iran support Hamas?, *Al-Jazeera*, January 19, 2020, accessed: April 17, 2020, <https://www.aljazeera.net/blogs/2020/1/19B3>. See: Taghrid Ali, What is the secret behind Iran's support for Hamas? *Hafryat*, December 5, 2019, accessed: April 17, 2020, <https://hafryat.com/en/node/13460>.; Mervat Ouf, Why does Iran back Hamas military wing, Al-Qassam, not Hamas as a whole?, *Sasa Post*, May 10, 2017, accessed: April 20, <https://www.sasapost.com/irans-relations-iran/>.

<sup>3</sup> Widad Jaber Ghazi. The Iranian position of the Palestinian parties: Hamas movement as a model. *Al-Mustansiriya Journal of Arab and International Studies*, 17 (2020): 3.

<sup>4</sup> "Iran and Palestinian Cause: the Candied Promises," *Al-Sharq Al-Awsat*, October 10, 2016, accessed: April 17, 2020, <https://aawsat.com/home/article/756786/9>.

<sup>5</sup> Mahmoud Haniyeh, "Hamas and Iran: Dialectic of the relationship and its roots", *Al-Mayadeen*, January 9, 2020, accessed: September 19, 2020, <https://www.almayadeen.net/articles/blog/1373044/%D8%A>.

<sup>6</sup> "Iran's post-sanctions windfall may not benefit Hamas," *The Washington Post*, August 31, 2015, accessed: April 20, 2020. [https://www.washingtonpost.com/world/will-irans-post-sanctions-windfall-benefit-hamas-maybe-not/2015/08/30/08d0c62c-481e-11e5-9f53-d1e3ddfd0cda\\_story.html](https://www.washingtonpost.com/world/will-irans-post-sanctions-windfall-benefit-hamas-maybe-not/2015/08/30/08d0c62c-481e-11e5-9f53-d1e3ddfd0cda_story.html).



This paper doesn't go beyond the dynamics behind the strained relations between Hamas and Iran; rather, it is an attempt to understand the reasons behind the Iranian support for the Sunni Hamas group by analyzing the relation from a defensive neo-realist approach.

This paper begins with a historical overview of Iran-Hamas relations and the periods in which these relations improved or deteriorated. It then addresses the defensive neo-realist approach in terms of the basic ideas proposed by Kenneth Waltz, the founder of the theory of neo-realism, and the differences between his views and the offensive approach suggested by Mearsheimer and others. The third part of the paper tests the defensive neo-realist views on the relation as Iran has been looking for gaining soft power in a Sunni-majority region, and, secondly, the probable threat that can be defended by this relation. Thirdly, it deals with the difficulties preventing Iran from becoming the only hegemon in the region and how Iran takes advantage of this relation to maintain a dominant role in the Middle East. Finally, it argues that the latest Arab Gulf countries' rush to have normalized ties with Israel would consolidate the Iran-Hamas alliance.

## 2. What is Defensive Realism?

Defensive neorealism is one of structural theories that were originated from the international relations' realist approach. The work of Kenneth Waltz's 'Theory of International Politics' came by the idea of defensive realism hence Waltz believed that "the anarchical structure of the international system encourages states to maintain moderate and reserved policies to attain security." Waltz deems that states in international anarchical system are not intrinsically aggressive actors since their first concern is not only to accumulate power but to preserve their status in the system as well.<sup>7</sup>

The assumptions of defensive realism differ from the offensive realist approach adopted by Mearsheimer and others which argues that states seek to accumulate power as much as possible 'power maximizers' and only via domination and hegemony states can acquire the needed security.<sup>8</sup>

---

<sup>7</sup> Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (New York: McGraw Hill, 1979), 47.

<sup>8</sup> John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics* (New York: W.W. Norton, 2001), 21.

Defensive neorealism argues that what offensive neorealism means by aggressive expansion abolishes the assumptions claimed by the balance of power theory, thus Waltz asserts that states balance more than bandwagon. Meanwhile, the defensive realism considers that any state in the anarchic system seeking to achieve hegemony will be immediately repulsed, 'counterbalanced' by the status quo preferring states. At the time offensive realists argue that states are inherently search for dominance and hegemony, defensive realists believe that states are socialized and aware enough that the ongoing aggression leads to resistance from other states, for which, Snyder says "international anarchy punishes aggression, it doesn't reward it."<sup>9</sup>

Additionally, in contrast to the offensive realism which calls for maximizing power as much as possible, Waltz deems that the anarchic international system fosters strategic incentives for any rational state to gain more power, but it is foolishness for such state to search for hegemony in this system. Waltz argues that instead of maximizing power states should accumulate an 'appropriate amount of power,' since being too powerful would specifically drive the other powerful states to balance against you and influence negatively your security, or they may agree to completely destroy your power.<sup>10</sup>

Although the two parts of structural realism have agreed on the significance of power, they differ on the amount of power that should be accumulated by the state. Furthermore, both defensive and offensive neorealists agreed on three strategies through which power can be increased or accumulated which are internal balancing [military spending], external balancing [creating alliances], and waging military conflicts, as these strategies allow states not only to increase their power but also to weaken their potential threats.<sup>11</sup>

Five reasons put by neorealism answer why states search for power. Firstly, the anarchic nature of the world system itself because there is no

---

<sup>9</sup> Jack Snyder, *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition* (Cornell University Press, 1991), 11.

<sup>10</sup> Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, *International Relations Theory: Discipline and Diversity* (Oxford University Press, third edition, 2013), 73.

<sup>11</sup> Peter Rudloff, "Offensive Realism, Defensive Realism, and the Role of Constraints." *The Midsouth Political Science Review*, 14 (2013): 47]

international government or hierarchy system [no globe authority] that could police states' behaviors. Secondly, each state has its own amount of offensive military capability, it is true that it differs from one state to another but it changes over time. Third, it is difficult for policymakers of each state to know the intentions of other states, hence intentions are non-measurable the same as military capabilities, which means that they cannot be verified as well. The fourth assumption argues that the main goal of each state is to preserve its survival, territorial integrity, and autonomy of its own political order. Fifth, as states are rational actors, its logical that these states will search for all available ways to accumulate more power for their survival.<sup>12</sup>

Different from the hard power (both defensive and offensive) approach, a theory of soft power was emerged by Joseph Nye, based on the idea that various actors (state, organization, single person) can exercise power by non-violent and non-forceful means. While asserting that 'there is no contradiction between realism and soft power,'<sup>13</sup> Nye suggested that instead of military capabilities, we have persuasion and attraction as the main sources of power, where states becoming able to convince others to follow their example, instead of coercing them. Hence, soft power is about a world in which war is not the only way to resolve conflicts and a world within which international institutions matter.<sup>14</sup>

### 3. Historical Overview

The Iran-Hamas relations dates back to 1990, three years after the establishment of the Palestinian resistance group, when the exiled Hamas' leader Khalil al-Qoqa held a first visit to Iran to take part in the 'Tehran First Conference to Support the Palestinian Intifada.'<sup>15</sup>

A year after, bilateral ties developed into a formal level during the Tehran Second Conference to Support the Palestinian Intifada as within

---

<sup>12</sup> Rudloff, "Offensive Realism, Defensive Realism, and the Role of Constraints." 42.

<sup>13</sup> Joseph Nye, *The Future of Power*. (New York, Public Affairs, 2011), 82.

<sup>14</sup> Joseph Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, (New York, Basic Books, 1990), 267.

<sup>15</sup> First Palestinian Intifada was a Palestinian public uprising launched on December 8<sup>th</sup> of 1987 and lasted until 1993's September 13<sup>th</sup> when the Oslo agreement was signed between Israel and the PLO's leadership.

the conference, the Hamas delegation had officially asked the Iranian leadership to open a representative office for Hamas in Tehran which went into effect within the same year by appointing the Hamas' exiled leader Imad al-Alami as a permanent representative for the group in Iran.<sup>16</sup> Opening the first representative office for Hamas in Tehran coincided with coldness bilged the relations between Iran and the PLO's leaders due to the launch of peace negotiations between them and Israel early in 1990s, in response to which many Iranian students had besieged the headquarters of the Palestine Liberation Organization (PLO)'s envoy to Tehran in 1994.<sup>17</sup>

The second significant stage which fostered the relations between the two sides belonged to the first mass deportation Israel carried out against 415 of Hamas and Islamic Jihad leaders in 1992 to Lebanon's southern district of Marj Al-Zuhoor, where the Palestinian leaders cultivated the relationship with Iran and its Lebanese ally Hezbollah, which also contributed to the matureness of Hamas as a heavy-weight Palestinian organization and increased the group influence in the Gaza Strip and West Bank as well.<sup>18</sup>

During their exile in Lebanon, the Palestinian leaders were frequently visited by Iranian leaders and they directly received material support from them.<sup>19</sup> In 1998, Sheikh Ahmed Yassin, the co-founder of Hamas, headed to Tehran and met with many of the Iranian leaders with this visit being considered as "critical" after it managed to feature the emerging relationship between the two parties.<sup>20</sup> Sheikh Yassin, during the visit, had thanked the Iranian leadership for what he described the "Iranian support for the Palestinian struggle against the Israeli occupation."<sup>21</sup>

---

<sup>16</sup> "A look back: Iran-Hamas relations throughout history," *Qpost News*, Jan. 3, 2020, accessed: Sept. 5, 2020, <https://www.qposts.com/37326-2/>.

<sup>17</sup> Tariq Hammoud, "Differences between Hamas and Iran, Prospects of Future's Relation 2010-2014." *Al-Zaytouna Center for Studies and Consultation*, April 1, 2015, accessed: January 9, 2020, <https://www.alzaytouna.net/2015/03/18/#.X0USNJMzbnF>.

<sup>18</sup> "1992's Mass Deportation of Hamas Members," *Maan News Agency*, Dec. 21, 2010, accessed: April 2, 2020, <http://www.maannews.com/Content.aspx?id=214068>.

<sup>19</sup> Awad Al-Rjoub, "Hamas and Iran: Will the Break Continue?" *Al Jazeera Centre for Studies*, July 26, 2015. July 26, 2015, accessed on April 7, 2020, <http://www.aljazeera.net/knowledgegate/newscoverage/2015/7/26/>.

<sup>20</sup> "Yassin from Tehran: Our Priority to Intensify Resistance Against the Occupation," *Archive of Al-Hayat Daily*, accessed: January 5, 2020, [http://daharchives.alhayat.com/issue\\_archive/Hayat%20INT/1998/4/29/](http://daharchives.alhayat.com/issue_archive/Hayat%20INT/1998/4/29/).

<sup>21</sup> "Yassin from Tehran."

Iranian Foreign Ministry had commented on the same event by saying: “The visit is important for Iran since it came by a chief leader for a Palestinian movement that has a big popularity in the Palestinian street and plays a substantial role in the Palestinian cause.”<sup>22</sup> A year after the Sheikh Yassin’s visit, the head of the political bureau of Hamas Khaled Meshaal held an official visit to Iran, which was seen as one of the dynamics behind the deterioration of the group’s relations with the Jordanian regime. Soon after, Jordan decided to shut all Hamas offices in Amman, a development that paved the way for weaving closer ties with Iran following the Hamas’ leadership’s decision to transfer their offices to Damascus after failing to restore good relations with the Hashemite Kingdom.<sup>23</sup>

The outbreak of the Palestinian Second Intifada<sup>24</sup> contributed also to improve the Iran-Hamas relations as Iran had welcomed and backed the effective parties in the Intifada, in particular, Hamas and the Islamic Jihad groups.<sup>25</sup> In 2001, Iran hosted a conference to support the newly-erupted Intifada as many of Palestinian MPs, and different representatives of Hezbollah, Hamas, and Islamic Jihad movements had actively taken part. Within the conference, Ayatollah Ali Khamenei hailed the role of the second Palestinian Intifada in managing to restore what he described the “Palestinian national unity.”<sup>26</sup> The first difference between Hamas and Iran on the regional issues was regarding the Iraqi war,<sup>27</sup> as Hamas declared its support for the Iraqi resistance movements against the U.S. invasion, which combated also against the Iraqi government that had good relations with Iran.<sup>28</sup>

---

<sup>22</sup> “Hammoud, Differences between Hamas and Iran,” 3.

<sup>23</sup> “Hammoud, Differences between Hamas and Iran,” 4.

<sup>24</sup> Erupted on September 28<sup>th</sup>, 2000 as a response to the visit of Israeli Prime Minister Ariel Sharon to Al-Aqsa Mosque. The death toll due to the confrontations between the two sides was estimated by 3000 Palestinians and 1000 Israelis. Many observers say that the Sharm El-Sheikh summit held in 2005’s February to be the end of the Intifada.

<sup>25</sup> Rachel Brandenburg, “The Iran Primer, Iran and the Palestinians,” *United States Institute of Peace*, October 13, 2010, accessed: January 7, <https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-palestinians>.

<sup>26</sup> Brandenburg, “The Iran Primer: Iran and the Palestinians”.

<sup>27</sup> “Hammoud, Differences between Hamas and Iran,” 5.

<sup>28</sup> “Hammoud, Differences between Hamas and Iran,” 5.

In 2006, after the surprise winning of Hamas in the Legislative Council's election, the Iran-Hamas relations had seen a dramatic development since Iran pledged to stand with Hamas to let its government succeed against the international calls, mainly from the International Quartet for Middle East, for boycotting the resistance group.<sup>29</sup> The International Quartet, which includes US, EU, Russia and UN had decided to suspend any monthly funds set to be sent for the Palestinian authority.<sup>30</sup> Later in the same year, Ismail Haniyeh, then Palestinian Prime Minister, made an official visit to Tehran, where he held many meetings and signed different agreements with the Iranian side as Iranian then President Mahmoud Ahmadinejad vowed that his country would send an annual aid worth \$250 million to Palestinians.<sup>31</sup>

Over the 2008-2009's war launched by Israel against the Gaza Strip, the military support by Iran to the Hamas military wing played a critical role in the war, as Iran had secretly sent many military equipment that were reportedly used to repulse the Israeli offensive. Only one month following the war, Meshaal visited Iran again and thanked its leadership for being what he deemed as "a partner in the victory."<sup>32</sup>

At the beginning of the Syrian revolution in 2011, Hamas adopted a neutral position and tried to mediate between the Assad regime and the Syrian opposition, before officially declaring its support for the Syrian people's uprising.<sup>33</sup> Iran, which stood with the Tunisian and Egyptian uprisings, slammed the Syrian protests as an international conspiracy plotted against what it described the 'axis of resistance.' The Iran-Hamas relations became to a big extent estranged over the Syrian crisis and the annual support worth of \$250 million was cut.<sup>34</sup>

The differences between the two parties didn't exist only on the Syrian uprising but extended over the Yemeni crisis as well with Hamas issuing

---

<sup>29</sup> "Arouri: Hamas visit to Iran historic and strategic," *Arabi 21*, June 22, 2019, accessed: Sept. 5, 2020, <https://arabi21.com/story/1196886/%D8>.

<sup>30</sup> "Hammoud, Differences between Hamas and Iran," 6.

<sup>31</sup> Brandenburg, "The Iran Primer: Iran and the Palestinians."

<sup>32</sup> Brandenburg, "The Iran Primer: Iran and the Palestinians."

<sup>33</sup> Mustafa Habboush, "Hamas' external relations: a way out of the bottleneck," *Anadolu Agency*, July 29, 2019, accessed: Sept. 14, 2020, <https://www.aa.com.tr/ar/%D8%A7>.

<sup>34</sup> Al-Rjoub, "Hamas and Iran: Will the Break Continue?"

a statement in which it implicitly announced its support for the 2015's Saudi-led campaign in Yemen against the Iran-backed Houthi militias which overran the Yemeni capital late in 2014.<sup>35</sup>

Over the Syria's Aleppo crisis in 2016, Hamas released another press statement condemning what was going there and called for an immediate move to "save the civilians who were exposed to daily killings and to stop the horrific massacres committed against them." Although the Hamas statement didn't refer directly to Iran, Russia, or even Syrian regime, the member of Iranian Parliament's Commission of National Security and Foreign Policy Heshmatullah Falahat Beshah said one week after the statement that Hamas had moved away from Iran accusing the group's leaders of carrying out "acts of hostility against Iran."<sup>36</sup>

However, the calmness over the Syrian crisis and the tension between Iran and the Saudi axis at one side and the Iran-US at the other, made the two parties in dire need to resume the good ties, with many of Hamas leading figures paying official visits to Iran and thanking the "great" Iranian support for the Palestinian resistance movements in the blockaded Gaza Strip.<sup>37</sup>

#### 4. Analyzing Iranian Support for Hamas

Since the early phases of the Iranian Revolution in 1979, the Iranian leaders considered Israel, along with the U.S., as first enemy for their country and also used to describe Tel Aviv as "Little Satan" and the "Zionist Entity."<sup>38</sup> Meanwhile, the revolutionary Iran considered the Palestinian cause as one of the most important issues in the world even the fairest of them all, and it dealt with it as a strategic cause for both the Arab and Islamic

---

<sup>35</sup> Al-Rjoub, "Hamas and Iran: Will the Break Continue?" See also: "Yemen's Houthis overrun Southern Taiz," *Anadolu Agency*, August 2, 2016, accessed: January 7, 2020, <http://aa.com.tr/en/middle-east/yemen-s-houthis-overrun-southern-taiz-pro-govt-source/620432>

<sup>36</sup> Adnan Abu Amer, "Aleppo Crisis makes Iran-Hamas Relations Cold Again", *Al-Monitor*, December 29, 2016, December 29, 2016. <http://www.almonitor.com/pulse/ar/originals/2016/12/hamas-iran-relations-aleppo-condemn.html>.

<sup>37</sup> Ali Abo Rezeg, "Iran Needs Hamas More Than Hamas Needs It", *Daily Sabah*, December 28, 2018, accessed: April 7, 2020, <https://www.dailysabah.com/op-ed/2018/12/28/tehran-needs-hamas-more-than-hamas-needs-it>.

<sup>38</sup> Brandenburg, "The Iran Primer: Iran and the Palestinians."

peoples. Hence, it was seen as one of inalienable principles of the ‘Islamic Revolution’ that cannot be “subjected to political considerations or the self-interests anymore.”<sup>39</sup>

Therefore, the successive Iranian leaders had adopted a supportive vision towards the Palestinian cause since such policy would constitute a very significant source of popular legitimacy<sup>40</sup> for which they were in a dire need, hence the religious supreme ‘ayatollahs’ Khomeini and Khamenei said in different occasions that the Palestinian issue would remain the cause of the whole Islamic nation ‘Ummah’ as long as Israel exists as a state over the Palestinian territories, confirming that “any solution for this just cause cannot be accomplished without whipping Israel from the Middle East’s map.”<sup>41</sup> They also asserted that Iran, with the other Muslim countries, should submit the required military and financial support for the Palestinians in their struggle against the Israeli occupation.<sup>42</sup>

But Iran, in many cases, has found itself vis-à-vis a real dilemma represented in the difficulty of combining the ‘inalienable principles’ of the Islamic Revolution over the Palestinian cause and the country’s national interests. Because of which, the different Iranian regimes tried to balance between the mentioned-above principles and the country’s interests with a view to keep Iran a key player in the Palestinian cause in one hand and such role not to be at the expense of the Iran’s national interests which were associated with many internal dimensions in the country.<sup>43</sup>

Subsequently, Iran built its relations with the Sunni Palestinian resistant factions in regard with the Iranian national security which considered the U.S. and Israel as a probable threat that may launch a surprise aggression against its territories, not on the basis of strategic ideological alliance like

---

<sup>39</sup> Abdulqadir Tafish, “Iran and Palestinian Cause, the Reality and Variables,” *Al-Jazeera Centre for Studies*, December 13, 2012, accessed: January 9, 2020, <https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/12/2012121373958469610.html>.

<sup>40</sup> Hamzah Abu Shanab, “What brings Hamas and Iran together”, *Al-Mayadeen*, January 15, 2020, accessed: Sept. 10, 2020, <https://www.almayadeen.net/articles/opinion/1374367/%D9>.

<sup>41</sup> Tafish, “Iran and Palestinian Cause, the Reality and Variables.”

<sup>42</sup> Tafish, “Iran and Palestinian Cause, the Reality and Variables.”

<sup>43</sup> Tafish, “Iran and Palestinian Cause, the Reality and Variables.”



it did with the Lebanese Hezbollah.<sup>44</sup> Three determinants via which we can understand the Iranian national interests in supporting Hamas from a defensive realist approach argued by the theorist Waltz of structural realism (neo-realism).

#### 4.1. Maximizing Soft Power

Since the war launched by the U.S. and Britain against Iraq in 2003, Iran has been facing a wave of sectarian hatred in the region due to its supportive positions for the forces that allied with the Anglo-American invasion there. The Iran behavior first in Iraq, and then in Lebanon, and lately its intervention in Syria and Yemen by supporting the Shia militias there -- at the expense of the Sunni components -- made the sectarian issue reconsidered again on the Middle East. The rethinking of the ideological and cultural aspects, especially among the Sunni communities, seemed largely novel as these communities were evaluating Iran in the past from its political positions in different regional issues not from its sectarian background.<sup>45</sup>

The annual Arab Opinion Index done by the Qatar-based Arab Center for Research and Policy Studies which addresses the Arab opinions at the end of each year by meeting more than 20,000 Arab citizen from different 12 Arab countries indicated that at the end of 2015 at least 63 percent of the respondents saw the Iranian policies in the region as negative comparing with 52 percent at the end of 2014.<sup>46</sup> Therefore, Iran has seen itself in a dire need for a Sunni ally that has a good reputation in the Arab region to not only whitewash its deeds but to beautify its image that was tarnished because of selecting sectarian trends in the region. Iran finds that Hamas, as a Palestinian resistance group, can play that role after the group has proved that it enjoys an overwhelming popularity among the Sunni Arab and Muslim peoples.<sup>47</sup>

---

<sup>44</sup> "Resistance and the Political Trends in the Region," *Al-Jazeera*, March 6, 2007, accessed: January 22, 2020, <http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/b3c34cc1-b8ac-4b0b-a3a1-6ae029f954ce>.

<sup>45</sup> "Hammoud, Differences between Hamas and Iran," 8.

<sup>46</sup> "The 2015 Arab Opinion Index", *Arab Center for Research and Policy Studies*, December 21, 2015, accessed: January 11, 2020, <http://www.dohainstitute.org/content/727ce38a-9c8c-4de2-9c51-45c44bcc0a88>.

<sup>47</sup> "Hammoud, Differences between Hamas and Iran," 8.

Iran, as well, seeks to prove for the Muslim people the credibility of its supportive rhetoric for the Palestinian cause which affirms always on the centrality of the Palestinian cause for the whole Islamic nation ‘Ummah.’ Tehran understands very well that its good relation with Hamas largely serves its propaganda in terms of being a non-sectarian country in the region.<sup>48</sup>

Thus, Iran splendidly realizes the significance of the Palestinian cause in terms of adding to its soft power in the region at the time most of the Arab regimes prefer to ally with the Palestinian movements that adopt the compromising and peaceful [moderate] options in their struggle with Israel, most notably, Fatah group.<sup>49</sup> Iran, by its support for the resistance groups like Hamas and the Islamic Jihad attempts to send a message for the Sunni Arab peoples that it does nothing but filling the vacuum had been left by the Arab regimes for decades. The failure of the peace process between the Fatah-led Palestinian Authority had contributed to make this narrative more credible and prompted Iran and its Palestinian allies to confirm that the peaceful alternative with Israel was not fruitful so far due to the Israeli stubbornness and non-willingness to give any concessions for Palestinians in return. The ongoing American support for its Israeli ally was also used to justify the fiasco of the decades-long peace process and negotiations.<sup>50</sup>

## **4.2. Defending a Probable Threat**

Iranian policy makers feel that their country has been an always target for a real threat from Israel, the state that has the strongest nuclear arsenal in the region. With the ongoing support from the U.S. and some European powers, Israel managed to possess the capacity of three sorts of nuclear

---

<sup>48</sup> “Hammoud, Differences between Hamas and Iran,” 8.

<sup>49</sup> Firas Ilyas, “Iran-Hamas and relations overtaking sectarian limits”, *Noon Post*, July 29, 2019, accessed: Sept. 10, 2020, <https://www.noonpost.com/content/28732>. Camilla Sandberg, “The Defensive Iran: Rethinking Realism in the case of the Iranian Nuclear Program,” *E-International Relations Students*, August 10, 2013, accessed: January 16, 2020, <https://www.e-ir.info/2013/08/10/the-defensive-iran-rethinking-realism-in-the-case-of-irans-nuclear-programme/>.

<sup>50</sup> Fatma Al-Smadi, “Hamas and Islamic Jihad Redefine Relations with Israel,” *Al-Jazeera Center for Studies*, September 20, 2015, accessed: January 11, 2020, <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2015/09/201592084340199169.html>.

power in air, on land, and in water with a big number of vehicles that are able to carry nuclear warheads, in addition to owning submarines that could launch nuclear attacks against any country in the Middle East region.<sup>51</sup>

Israel's possession for nuclear weapons dates back to 1973 but it didn't acknowledge that it attained this technology until 1983 when many reports released that Israel at least had 200 nuclear devices, and recent media information said that the total number of devices Israel reigns nowadays is between 100-400. Not only the obvious nuclear weapon that threatens Iran but also the different covert operations that were carried out by Israel against the Iranian nuclear facilities since 2010.<sup>52</sup> Hence, in the period between 2010-2012, the Iranian authorities announced that at least four of the Iranian nuclear scientists; Massout Mohammadi, Majeed Shahrayar, Daryosh Rezai Nacad, and Mostafa Ahmedi Rushin were assassinated in Tehran. Although no group had claimed responsibility for the assassination attacks, Tehran has always pointed the fingers on the Israeli intelligence agency Mossad.<sup>53</sup>

Meanwhile, Iran feared that its nuclear installations could be attacked by Israel because it had a bad reputation in this regard as first of which was in Iraq against what was known by Osirak plant in 1981,<sup>54</sup> the same Israel actually had done with the Syria's Dir Ezzur nuclear facility in 2007, not to forget the almost weekly or monthly attacks Israel launch over Syria since the beginning of the 2011 crisis,<sup>55</sup> and the fires targeted different nuclear sites in Iran, mainly Natanz plant.<sup>56</sup> Moreover, Israel is an historical ally with the U.S. and its well known that the survival of Israel is a matter of national security in the U.S. to the level that U.S. designs its foreign policy in the Middle East according to the Israeli interests and in

---

<sup>51</sup> Sandberg, "The Defensive Iran."

<sup>52</sup> Sandberg, "The Defensive Iran."

<sup>53</sup> "Most Famous Assassination Attempts Against Iranian Scientists." *Sasa Post*, January 6, 2015, accessed: January 16, 2020, <https://www.sasapost.com/assassination-of-iranian-nuclear-scientests>.

<sup>54</sup> Sandberg, "The Defensive Iran."

<sup>55</sup> "The Attack on Syria's al-Kibar Nuclear Facility." *Jewish Policy Center*, February 2, 2009, accessed: January 12, 2020, <https://www.jewishpolicycenter.org/2009/02/28/the-attack-on-syrias-al-kibar-nuclear-facility/>

<sup>56</sup> "Iran nuclear: Fire at Natanz plant 'caused by sabotage.'" *BBC*, August 23, 2020, accessed: Sept. 18, 2020, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-53884701>.

different occasions there was serious talks between the two sides, U.S. and Israel, to direct a joint air-strike against the Iranian nuclear facilities, most importantly, the discussion took place in October 2012.<sup>57</sup>

With a view to undermine such critical and probable threat, Iran resorts to defend itself by allying with the non-state groups in the region which carry the same degree of hostility against Israel, most of which Hamas and other Palestinian resistant groups.<sup>58</sup> Hence, this shows that at the time Hamas is in dire need for having Iranian support, Iran is keener to have the Palestinian groups' trust with a view to avoiding an Israeli threat by reaching strategic alliances.<sup>59</sup>

### **4.3. Failure to be Region's Sole Hegemon**

Studying the ambitions of Iran in being the only Middle Eastern hegemon should not be isolated from addressing the ability and capability that qualify Iran to act in this way. Though, Iran has been seen as very far of being even a great power due to the weakness of its economical, industrial, and even the technological capacities.<sup>60</sup>

It is true that sometimes the Iranian economy ranks at the biggest 20 economies, with regard to the GDP based on PPP valuation [billion current international dollars,]<sup>61</sup> but that doesn't mean that Iran possesses the economic capacity qualifying it to dominate its neighboring countries. The population of the Islamic Republic is around 75, almost the same with Turkey which Iran is always lagging behind, and much less than Egypt which numbered more than 100 million.<sup>62</sup>

---

<sup>57</sup> Sandberg, "The Defensive Iran."

<sup>58</sup> Rusty Trevino, "Is Iran Offensive or Defensive Realist, A Theoretical Reflection on Iranian Motives of Creating Instability," *Journal of Strategic Security* 5, no. 6 (2013): 385.

<sup>59</sup> Adnan Abu Amer, "Iran to continue Hamas support despite international outrage." *Adnan Abu Amer official website via Al-Monitor*, February 12, 2018, accessed: Sept. 18, 2020, <https://adnanabuamer.com/post/763/%D8>.

<sup>60</sup> Trevino, "Is Iran Offensive or Defensive Realist," 386.

<sup>61</sup> "World GDP Ranking 2016", *US-based Knoema company*, accessed: January 15, 2020, <https://knoema.com/nwnfkne/world-gdp-ranking-2016-data-and-charts-forecast>.

<sup>62</sup> Trevino, "Is Iran Offensive or Defensive Realist," 386.

With regard to the industrial and technological sectors, Iran had managed to achieve significant progress in the indigenous military technologies and in the automobile industries. According to the International Organization of Motor Vehicle Manufactures (OICA), Iran has been recorded among the top 15 in the automobile industries in the world because it managed to double its car manufactories within the latest seven years. However, the country's accelerated strides to expand the economic capacity came at the expense of the efficiency of its products which to a big extent were negatively affected by the government mismanagement and corruption, the dreadful crony capitalism, and the international sanctions.<sup>63</sup> Not to forget the sanctions imposed over Iran by Trump's administration in the summer of 2018 which worsened the already ailing Iranian economy and badly affected the national currency.<sup>64</sup>

All of these affected badly the capacity and sustainability of Tehran's economy which stays unable to submit solutions for the stagnant GDP or to find jobs for millions of Iranian people who are stemming from the lack of scientific opportunities, floated currency and shortages of goods.<sup>65</sup> Focusing the country's capabilities on the nuclear program should not be neglected as well.<sup>66</sup>

Subsequently, such economic circumstances made Iranian capacity unable to be the greatest power in the region due to the absence of the required capabilities to turn its income into a strong state. Moreover, the Iranian leadership are not able to take advantage from the gains come to the country's treasury from the oil revenues as these gains are lost to the governmental mismanagement and corruption and they are always subject to the frequent fluctuations of the international oil market which is largely affected by the regional competition with the oil-rich countries like Saudi Arabia that decided such fluctuating policies since 2011 with a view to cause shrinking in the Iranian oil revenues and also to destabilize the regime there.<sup>67</sup> Moreover, the fluctuations hit the Iranian oil production

---

<sup>63</sup> Trevino, "Is Iran Offensive or Defensive Realist," 387.

<sup>64</sup> "Six charts that show how hard US sanctions have hit Iran." *BBC*, December 9, 2019, accessed: April 7, 2020, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48119109>.

<sup>65</sup> Trevino, "Is Iran Offensive or Defensive Realist," 387.

<sup>66</sup> Trevino, "Is Iran Offensive or Defensive Realist," 387-388.

<sup>67</sup> Trevino, "Is Iran Offensive or Defensive Realist," 387.

by the U.S.' sanctions and coronavirus pandemic. This means that any drop for the international oil prices is accompanied by recession for the Iranian economy in general and for the industrial sector in particular, most importantly what Iran had suffered due to the hyper-inflation that recently struck the country's economy.<sup>68</sup> Iran failed to impose itself as a regional hegemony or at least the greatest power in the region due to the different mentioned-above factors. Then Iran should not be classified as the regional hegemon but a survivor that resorts to the non-state groups like Hamas and Hezbollah in order to prove for the regional and international powers that Iran is a considerable power that cannot be marginalized or ejected and any attempt to do so means it is able to erupt an upheaval that can shake the whole region.

#### **4.4. Arab Rush to Normalize Ties with Israel**

The recent Arab countries' rush to have normalized ties with Israel amounts to be a major dynamic prompting Iran and Hamas to consolidate their alliance. Since the very beginning, Iran slammed the deals signed between the UAE, Bahrain and Israel and termed it as "a strategic stupidity". Iran also reiterated that such deal would "empower the Resistance Axis"<sup>69</sup> comprised of the latter, Hezbollah and Hamas. Almost two days after the reached deal, the Iranian Foreign Minister Javad Zarif phoned the chief of Hamas Ismail Haniyeh and reassured him that Tehran "felt confident that the heroic Palestinian people, Arab and Muslim worlds are strong enough to foil this agreement." Haniyeh, for his part, presented thanks for what he described as: "Iran's role in defending the Palestinian rights."<sup>70</sup>

Iran's strong reaction against the Gulf-Israel agreement comes due to the tremendous risks Tehran was expecting of such a deal on its national security. Iranians see that any Gulf-Israeli rapprochement would allow the Israeli entity to reach their southern borders via the UAE, after Israel

---

<sup>68</sup> Trevino, "Is Iran Offensive or Defensive Realist," 387-388.

<sup>69</sup> "Iran slams UAE-Israel deal." *Iran Daily*, August 14, 2020, accessed: Sept. 8, 2020, <http://www.irandailyonline.ir/News/272874.html>.

<sup>70</sup> Iran, Hamas discuss UAE-Israel normalization deal, *Anadolu Agency*, August 15, 2020, accessed: Sept. 8, 2020, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iran-hamas-discuss-uae-israel-normalization-deal/1942493>.

is already approaching from the north due to the close relations between Baku and Tel Aviv. That concern also existed among the Iranian policy makers when they adopted a categorical rejection towards the Iraqi Kurdish Region referendum in September 2017 and spared no effort to thwart it.<sup>71</sup> The Iranian concern over that was seemingly not exaggerated. Almost two weeks after the deal reached between the two sides, JForum, the official news site of the Paris-based French-speaking Jewish community, revealed that the UAE and Israel were working to establish a spy base in the UAE-held Yemeni strategic archipelago of Socotra.<sup>72</sup> Many analysts, including Ibrahim Fraihat and Sayed Mohammed Marandi, agreed that the Israeli-Emirati potential spy base would aim at nothing but “monitoring the Iranian activities in the Gulf of Aden with a view to curbing Tehran’s relationship with Houthi rebels,” given the Socotra’s critical location overlooking the strategic Bab al-Mandab Strait, a main shipping route that connects the Red Sea to the Gulf of Aden and Arabian Sea. Months before the deal, the UAE managed to deploy hundreds of its troops and mercenaries on the strategic island, which led to a huge rift between Abu Dhabi and the Yemeni government.<sup>73</sup> The creation of that base was seen also as an additional indicator that the deal signed between the two countries aimed at something more than normalizing ties, it was meant for building a solid alliance targeting Iran and its interests in the region.<sup>74</sup>

At the time Iran was outraged of the recent normalization deal, its policy makers looked to it as an opportunity to enhance its relations with the Palestinian groups, foremost Hamas, and an opportunity to restore some influence lost during the latest decade within the Arab world. Among the Arab peoples, these normalization deals break all religious, political, and historical taboos.<sup>75</sup> If Iran had conducted huge efforts in the media,

---

<sup>71</sup> Saber Anbari, “Iran and the Arab Train towards Normalization ... Winning and Losing Accounts,” *Al-Jazeera*, December 18, 2017, accessed: Jan. 11, 2020, <https://www.aljazeera.net/opinions/2017/12/18/%D8%A5%D9>.

<sup>72</sup> Hannan Greenwood, “Report: Israel, UAE setting up spy bases in Yemen, Israel Hayom,” *Israel Hayom*, August 31, 2020, accessed: Sept 15, 2020, <https://www.israelhayom.com/2020/08/31/report-israel-uae-setting-up-spy-bases-in-yemen/>

<sup>73</sup> Ali Abo Rezeg, “Israel-UAE spy base on Socotra targets Iran, China, Pakistan.” *Anadolu Agency*, Sept. 2, 2020, accessed: Sept. 15, 2020, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/israel-uae-spy-base-on-socotra-targets-iran-china-pakistan-/1960475>.

<sup>74</sup> Ali Abo Rezeg, “Israel-UAE spy base on Socotra”.

<sup>75</sup> See the Arab Opinion Index launched on annual basis by the Doha-based Arab

political and cultural spheres to reveal the truth and tendencies of the Arab countries running towards normalization with Israel, it might have backfired in light of regional rivalry, but these unilateral moves towards Israel have already uncovered those states and tarnished their image in front of the Arab peoples.<sup>76</sup> Among Arabs, it is known since the Nasser's era in 1950s, that the centrality of the Palestinian cause makes it a scale measuring the popularity of presidents, groups, states, and rulers as any support for Palestine and its resistance is directly reflected among the Arab communities, which Iran highly apprehends and wants to take advantage of.<sup>77</sup>

The normalization process, as well, would embolden Hamas to come closer to Iran and justify its political discourse on this regard. Hamas had been criticized in different occasions that it was exceeding the Sunni Arab states of Egypt, Saudi Arabia and the UAE, known also as the "Moderate Axis", which put Hamas under pressure of the diminishing support and popularity among the Arab communities.<sup>78</sup> Hamas feels that such Arab axis has crossed all the red lines, which would allow its leaders to freely move towards the Iranian axis since it is permissible for the Palestinian largest resistance group to remain silent on such behaviors and policies. Based on that, the Palestinian group didn't hesitate to reject and decry the classification of Hezbollah as a terrorist organization in a statement released by the Arab foreign ministers,<sup>79</sup> because it sensed the gravity of the situation. Most importantly, the Palestinian group issued a statement thanking the Iran-backed Houthis' initiative to launch a swap deal with Saudi Arabia to release Hamas members<sup>80</sup> imprisoned there in exchange

---

Center for Researches and Policy Studies in October 2020, where 88 percent of Arab respondents rejected any rapprochement moves with Israel in both the short and long runs, "The 2020 Arab Opinion Index", *Arab Center for Research and Policy Studies*, October 2, 2020, accessed: Oct. 10, 2020, <https://arabindex.dohainstitute.org/AR/Pages/Arab-Opinion-Index-2019-2020.aspx>.

<sup>76</sup> Anbari, "Iran and the Arab Train towards Normalization..."

<sup>77</sup> Saber Anbari, "Iran and the Arab Train towards Normalization..."

<sup>78</sup> Saber Anbari, "Iran and the Arab Train towards Normalization..."

<sup>79</sup> "Hamas rejects Arab FMs' classification of Hezbollah as terrorist organization," *Russia Today*, Nov. 20 2017, accessed: Sept. 17, 2020, [https://arabic.rt.com/middle\\_east/911044-](https://arabic.rt.com/middle_east/911044-).

<sup>80</sup> Around 40 Hamas members have been imprisoned by Saudi authorities since 2017 on charges of raising funds for the Gaza-based relief organizations.



of many Saudi officers captured by the Yemeni rebels during the ongoing war.<sup>81</sup>

## 5. Conclusion

In the defensive neo-realist approach, Waltz argued that states are defensive actors searching for their security and survival more than hegemony as Mearsheimer and others claimed. It actually makes sense to understand the Iranian support for Hamas from the defensive neo-realist perspective. Iran is a regional power and knows very well that its internal circumstances and economic capacities don't qualify it to be the only regional hegemon due to the presence of regional powers Iran is lagging behind such as Israel and Turkey since both of them are having larger military capabilities than what Iran has.

Therefore, Iran seeks to maintain its 'security' survival by allying with the non-state groups that their interests meet with Iran in opposing Israel. In defensive neorealism, states also seek for maximizing appropriate bunch of power, which is required for states while balancing superpowers since this power can be attained in different ways, most importantly by its external allies.

Iran had allied with Hamas searching for soft power it needs in a Sunni-majority region with an aim to improve its status in the Middle East, the status that was tarnished because of the sectarian policies adopted by Ayatollahs' regime since the Iraqi war. Furthermore, Iran knows very well that it may come under a probable Israeli or U.S. attack because of its nuclear program which makes Iran in dire need to ally with the Palestinian resistant groups with a view to erupting a multi-direction front against Israel if such attack takes place.

It is true that Iran-Hamas relations haven't been strong like they were in the past due to many factors, most recent, Hamas positions in the Syrian and Yemeni crises. However, cancelling of the 2015 deal by U.S. President Donald Trump reaffirmed Iran's need to maintain that relation.

---

<sup>81</sup> "Hamas welcomes Houthi rebels to exchange Saudi soldiers with Hamas members," *Al-Jazeera*, March 26, 2020, accessed: Sept. 17, 2020, <https://www.aljazeera.net/news/politics/2020/3/26/%D8%A7%D9>.

The ongoing threat of the U.S. current administration and any breakthrough in the peace talks over Syrian crisis may strengthen the Iranian need to foster its relations with Hamas again for the same defensive neo-realist reasons, hence cutting relations with a Palestinian resistant group in this sensitive time will show Iran as nothing but opportunist country which Iran has been keen not to appear so.

Moreover, and most recently, the Arab Gulf countries' [UAE and Bahrain] rush to have normalized ties with Israel would not prompt the two to only improve ties but to consolidate alliance given the fact that Iran has been looking for the recent deals as a threat to its national security. The deals will also embolden Hamas to have closer ties with the Iranian ally by justifying to their supporters across the Arab world that the Arab Sunni leaders of UAE and Bahrain "have sold the Palestinian cause for nothing in return." Hamas was violently slammed in the recent years for rapprochement with Iran with the normalization deals come to justify that the Hamas move was in the right direction.

It is noteworthy also that the viability of the Waltzian defensive neo-realist approach in interpreting the Iran-Hamas relations doesn't mean that it is viable too to explain the Iranian support for Shia militias in Yemen, Syria, and Iraq, hence Mearsheimer's offensive neorealist and Wendt's constructivist approaches are better explainers for such deep and solid relations.

## **Bibliography**

Dunne, Tim & Kurki, Milja & Smith, Steve. *International Relations Theory: Discipline and Diversity*, Oxford University Press, third edition, 2013.

Ghazi J., Widad. "The Iranian position of the Palestinian parties: Hamas movement as a model." *Al-Mustansiriya Journal of Arab and International Studies*, 17 (2020): 1-28.

Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power Politics* New York: W.W. Norton, 2001.

Rudloff, Peter. "Offensive Realism, Defensive Realism, and the Role of Constraints". *The Midsouth Political Science Review* 14 (2013): 45-77.

Snyder, Jack. *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*. Ithaca: Cornell University Press, 1991.

Trevino, Rusty. "Is Iran Offensive or Defensive Realist, "A Theoretical Reflection on Iranian Motives of Creating Instability," *Journal of Strategic Security* 5, no. 6 (2013): 382-392.

Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*, New York: McGraw Hill, 1979.

### Internet Sources

"Iran nuclear: Fire at Natanz plant 'caused by sabotage.'" *BBC*, August 23, 2020, accessed: Sept. 18, 2020, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-53884701>.

"1992's Mass Deportation of Hamas Members," *Maan News Agency*, Dec, 21, 2010, accessed: April 2, 2020, <http://www.maannews.com/Content.aspx?id=214068>.

"A look back: Iran-Hamas relations throughout history," *Qpost News*, Jan. 3, 2020, accessed: Sept. 5, 2020, <https://www.qposts.com/37326-2/>.

"Arouri: Hamas visit to Iran historic and strategic." *Arabi 21*, June 22, 2019, accessed: Sept. 5, 2020, <https://arabi21.com/story/1196886/%D8>.

"Hamas rejects Arab FMs' classification of Hezbollah as terrorist organization." *Russia Today*, November 20, 2017, accessed: Sept. 17, 2020, [https://arabic.rt.com/middle\\_east/911044-](https://arabic.rt.com/middle_east/911044-).

"Hamas welcomes Houthi rebels to exchange Saudi soldiers with Hamas members." *Aljazeera*, March 26, 2020, accessed: Sept. 17, 2020, <https://www.aljazeera.net/news/politics/2020/3/26/%D8%A7%D9>.

"Iran and Palestinian Cause: the Candied Promises." *Al-Sharq Al-awsat*, October 10, 2016, accessed: April 17, 2020, <https://aawsat.com/home/article/756786/9>.

"Iran slams UAE-Israel deal." *Iran Daily*, August 14, 2020, accessed: Sept. 8, 2020, <http://www.irandailyonline.ir/News/272874.html>.

"Iran, Hamas discuss UAE-Israel normalization deal." *Anadolu Agency*, August 15, 2020, accessed: Sept. 8, 2020, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iran-hamas-discuss-uae-israel-normalization-deal/1942493>.

“Iran’s post-sanctions windfall may not benefit Hamas,” *The Washington Post*, August 31, 2015, accessed: April 20, 2020. [https://www.washingtonpost.com/world/will-irans-post-sanctions-windfall-benefit-hamas-maybe-not/2015/08/30/08d0c62c-481e-11e5-9f53-d1e3ddfd0cda\\_story.html](https://www.washingtonpost.com/world/will-irans-post-sanctions-windfall-benefit-hamas-maybe-not/2015/08/30/08d0c62c-481e-11e5-9f53-d1e3ddfd0cda_story.html).

“Six charts that show how hard US sanctions have hit Iran.” *BBC*, December 9, 2019, accessed: April 7, 2020, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48119109>.

“The 2015 Arab Opinion Index”, *Arab Center for Research and Policy Studies*, December 21, 2015, accessed: January 11, 2020, <http://www.dohainstitute.org/content/727ce38a-9c8c-4de2-9c51-45c44bcc0a88>.

“The 2020 Arab Opinion Index”, *Arab Center for Research and Policy Studies*, October 2, 2020, accessed: Oct. 10, 2020, <https://arabindex.dohainstitute.org/AR/Pages/Arab-Opinion-Index-2019-2020.aspx>.

“The Attack on Syria’s al-Kibar Nuclear Facility.” *Jewish Policy Center*, February 2, 2009, accessed: January 12, 2020, <https://www.jewishpolicycenter.org/2009/02/28/the-attack-on-syrias-al-kibar-nuclear-facility/>.

“World GDP Ranking 2016” *US-based Knoema company*, 2016, accessed: January 10, 2020, <https://knoema.com/nwnfkne/world-gdp-ranking-2016-data-and-charts-forecast>.

“Yassin from Tehran: Our Priority to Intensify Resistance Against the Occupation,” *Archive of Al-Hayat Daily*, accessed: January 5, 2020, [http://daharchives.alhayat.com/issue\\_archive/Hayat%20INT/1998/4/29/](http://daharchives.alhayat.com/issue_archive/Hayat%20INT/1998/4/29/).

“Yemen’s Houthis overrun Southern Taiz,” *Anadolu Agency*, August 2, 2016, accessed: January 7, 2020, <http://aa.com.tr/en/middle-east/yemen-s-houthis-overrun-southern-taiz-pro-govt-source/620432>

Abo Rezeg, Ali “Israel-UAE spy base on Socotra targets Iran, China, Pakistan.” *Anadolu Agency*, accessed: Sept. 2, 2020, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/israel-uae-spy-base-on-socotra-targets-iran-china-pakistan-/1960475>.

Abo Rezeg, Ali. “Iran Needs Hamas More Than Hamas Needs It.” *Daily Sabah*, December 28, 2018, accessed: April 7, 2020, <https://www.dailysabah.com/op-ed/2018/12/28/tehran-needs-hamas-more-than-hamas-needs-it>.

Abu Amer, Adnan. "Aleppo Crisis makes Iran-Hamas Relations Cold Again." *Al-Monitor*; December 29, 2016, accessed: January 5, 2020, <http://www.almonitor.com/pulse/ar/originals/2016/12/hamas-iran-relations-aleppo-condemn.html>.

Abu Amer, Adnan. "Iran to continue Hamas support despite international outrage." *Adnan Abu Amer official website via Al-Monitor*, February 12, 2018, accessed: Sept. 18, 2020, <https://adnanabuamer.com/post/763/%D8>.

Abu Hadid, Mohammed. "Why does Iran support Hamas?," *Al-Jazeera*, January 19, 2020, accessed: April 17, 2020, <https://www.aljazeera.net/blogs/2020/1/19B3>.

Abu Shanab, Hamzah. "What brings Hamas and Iran together." *Al-Mayadeen*, January 15, 2020, accessed: Sept. 10, 2020, <https://www.almayadeen.net/articles/opinion/1374367/%D9>.

Ali, Taghrid. "What is the secret behind Iran's support for Hamas?" *Hafryat*, December 5, 2019, accessed: April 17, 2020, <https://hafryat.com/en/node/13460>.

Al-Rjoub, Awad. "Hamas and Iran: will the break continue?," *Al Jazeera Centre for Studies*, July 26, 2015, accessed: April 7, 2020, <http://www.aljazeera.net/knowledgegate/newscoverage/2015/7/26/>.

Al-Smadi, Fatma. "Hamas and Islamic Jihad Redefine Relations with Israel." *Al-Jazeera Center for Studies*, September 20, 2015, accessed: January 11, 2020, <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2015/09/201592084340199169.html>.

Anbari, Sabir. "Iran and the Arab Train towards Normalization ... Winning and Losing Accounts." *Al-Jazeera*, December 18, 2017, accessed: January 11, 2020 <https://www.aljazeera.net/opinions/2017/12/18/%D8%A5%D9>.

Brandenburg, Rachel. "The Iran Primer, Iran and the Palestinians," *United States Institute of Peace*, October 13, 2010, accessed: January 7, <https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-palestinians>.

Gasiorowski, Mark. "The New Aggressiveness In Iran's Foreign Policy.", *Middle East Policy Council* 14, no. 2, Summer 2007 Summer 2007, accessed: January 17, 2020, <https://mepc.org/journal/new-aggressiveness-irans-foreign-policy>.

Greenwood, Hannan. "Report: Israel, UAE setting up spy bases in Yemen, Israel Hayom," *Israel Hayom*, August 31, 2020, accessed: Sept 15, 2020, <https://www.israelhayom.com/2020/08/31/report-israel-uae-setting-up-spy-bases-in-yemen/>

Habboush, Mustafa. " Hamas' external relations: a way out of the bottleneck," *Anadolu Agency*, July 29, 2019, accessed: Sept. 14, 2020, <https://www.aa.com.tr/ar/%D8%A7>.

Hammoud, Tariq. "Differences between Hamas and Iran, Prospects of Future's Relation 2010-2014." *Al-Zaytouna Center for Studies and Consultation*, April 1, 2015, accessed: January 9, 2020, <https://www.alzaytouna.net/2015/03/18/#.X0USNJMzbmF>.

Haniyeh, Mahmoud. " Hamas and Iran: Dialectic of the relationship and its roots." *Al-Mayadeen*, January 9, 2020, accessed: September 19, 2020, <https://www.almayadeen.net/articles/blog/1373044/%D8%A>.

Ilyas, Firas. "Iran-Hamas and Relations Overtaking Sectarian Limits." *Noon Post*, July 29, 2019, accessed: Sept. 10, 2020, <https://www.noonpost.com/content/28732>.

Mahmoud, Ahmed, "Most Famous Assassination Attempts Against Iranian Scientists." *Sasa Post*, January 6, 2015, accessed: January 16, 2020, <https://www.sasapost.com/assassination-of-iranian-nuclear-scientests>.

Ouf, Mervat. "Why does Iran back Hamas military wing, Al-Qassam, not Hamas as a whole?," *Sasa Post*, May 10, 2017, accessed: April 20, <https://www.sasapost.com/irans-relations-iran/>.

Sandberg, Camilla. "The Defensive Iran: Rethinking Realism in the case of the Iranian Nuclear Program," *E-International Relations Students*, August 10, 2013, accessed: January 16, 2020, <https://www.e-ir.info/2013/08/10/the-defensive-iran-rethinking-realism-in-the-case-of-irans-nuclear-programme/>.

Suleiman, Dawood. "Resistance and the Political Trends in the Region." *Al-Jazeera*, March 6, 2007, accessed: January 11, 2020, <http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/b3c34cc1-b8ac-4b0b-a3a1-6ae029f954ce>.

Tafish, Abdulqadir, "Iran and Palestinian cause, the reality and variables." *Al-Jazeera Centre for Studies*, December 13, 2012, accessed: January 9, 2020, <https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/12/2012121373958469610.html>.



# Kitap İncelemesi/ Book Review

*Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi*

**Homa KATOUZIAN, Çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020, ss.224. ISBN: 9786057947208**

**Değerlendiren: Mehmet Akif Koç\***

İran kültürü yüzyıllar boyunca şiir üzerinden var olmuş, Şark'ın bu abidevî edebiyatının en büyük eserleri –*Mesnevî*, *Şehnâme*, *Divan-ı Hafız*, *Kâbusnâme*, *Bostan*, *Hüsrev ve Şirin*, *Gülistan* ve diğer yüzlercesi- manzum tarzda var edilmiştir. Klasik Fars şiirinin<sup>1</sup> en büyük isimlerinden ve Şiraz'ın yetiştirdiği tartışmasız en büyük iki şairden biri olan Sâdi –diğeri Hâfız- asırların günümüze taşıdığı bilgeliği ve şiirinin gücüyle halen aşılamayan isimlerin başında gelmektedir. Lakin, *Bostan* ve *Gülistan* gibi eserleriyle, Türk edebiyatı üzerinde öteden beri tesir sahibi olmasına rağmen; Sâdi'nin hayatı, düşüncesi ve dünyayı kavrayışının aynı ölçüde bilindiğini söyleyebilmek güçtür. Bu noktada, Homa Katouzian'ın 2020 yılında Türkçeye çevrilen Sâdi biyografisi; İran tarihi ve edebiyatı uzmanı, titiz ve dikkatli bir entelektüelin kaleminden; İran'ın bu büyük şairin kapsamlı bir biyografisini sunmakta ve Türkçede eksikliği hissedilen bir sahaya verimli bir katkı olarak ön plana çıkmaktadır.

---

\* Doktora Adayı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ), Ortadoğu Çalışmaları, akifkoc@hotmail.com, ORCID: /0000-0001-5179-6027

<sup>1</sup> Bu satırların yazarı, “İran şiiri”, “Fars şiiri”, “Fars dilinde şiir” gibi kavramların birbirinden farklı olduğunu ve her birinin çok geniş coğrafi, kültürel ve etnik/dilsel nüansları olduğu gerçeğini kabul eder; ancak kullanım kolaylığı açısından, bu metinde “Fars şiiri/edebiyatı” ibaresi kullanılacaktır.



Oneworld Publications'ın "İslam Dünyası'nın Mimarları" serisinde yayınlanan *Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi* adlı çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Katouzian, şairi klasikler ve modernler arasında konumlandırıldığı giriş bölümüyle başlar. Bu bölümde, geleneksel bir sınıflandırmaya atıf yapan yazar; klasik Fars şiirinin "Üç Büyükler"i olarak Sâdi, Hâfız ve Mevlana'yı zikreder; bazılarının Firdevsî'yi de ekleyerek "Dört Büyükler" nitelendirilmesinden, diğer bazılarının ise Nizâmî Gencevî ile birlikte "Beş Büyükler" kavramsallaştırmasından bahseder. Ancak, Sâdi'nin tartışmasız şekilde bu büyük piramidin en tepesinde yer aldığını vurgular. İran şiiri içinde XX. yüzyılda Nima Yuşic'le başlayan eski-yeni dikotomisinin gölgesinde, İran ve Avrupa'da Sâdi'nin yeniden keşfedildiği dönemi tasvir eden bölümün ana fikri, "Sâdi demek Fars şiiri demektir" sözüyle özetlenebilir.

Sâdi'nin hayatı ve eserlerine odaklanan ikinci bölüm, hakkında pek fazla bir şey bilinmeyen çocukluğundan başlayarak; Bağdat'taki medrese eğitimine, oradan da gerçekleştirdiği uzun seyahatlerine –Mekke, Şam, İskenderiye, Diyarbakir, Hemedan, Belh, Kaşgar vd- değinir. Katouzian bu bölümde, kendi eserlerindeki işaretlerden yola çıkarak, şairin çok tartışmalı doğum ve ölüm tarihlerini tespit etmeye girişir ve MS. 1208 civarında dünyaya geldiğini ve MS.1281 yılından hemen sonra da öldüğünü savunur. Ayrıca Sâdi hakkında çokça rivayet edilen, Azerbaycan'a gitme ve orada Moğol imparatoru Abaka Han'ın vezirliğini yapmış olan Cüveynî kardeşlerle tanışmış olma ihtimalinin de zayıf olduğu tespitinde bulunur. Katouzian, ayrıca ilginç bir benzerliğe dikkat çeker ve Sâdi'nin Bağdat'ta medreseden "kaçış"ını, kendisinden iki yüzyıl önce yine Bağdat'ta medrese eğitimini yarıda bırakıp "kaçan" Ebû Hâmid Gazzâlî'nin durumuna benzetir. Ancak Gazzâlî'nin sonradan kendini ilme ve tasavvufa vermesine karşılık, Sâdi'nin kendini şiire ve aşka verdiğini vurgulamayı da ihmal etmez.

Yazar, Sâdi'nin, dönemin hükümdar aileleriyle ilişkilerine değindiği bölümde şu iki hususun altını özellikle çizer. Önemli kişilere ithaf ettiği şiirler yok denecek kadar azdır, var olan birkaç tanesinde de –örneğin, Salgurlu hanedanından Terken Hatun ve kızı Abiş Hatun'a, ayrıca Fars bölgesindeki güçlü Moğol emîri Angiyanu'ya ithafen yazdığı şiirler- adalet ve cömertlik öğütleri ön plandadır.

Kitabın üçüncü bölümünde Katouzian, Sâdi'nin şiirlerindeki aşk sözleri ve güzelliğe methiyeler üzerinde durur; bu bölüme şu dikkat çekici tespitle başlar: “*Klasik Fars dilli şairler arasında Sâdi kadar muhteşem ve tutkulu bir âşık daha yoktur. Hatta daha ileri giderek, Sâdi'nin klasik Fars şiirindeki en büyük âşık ve kesinlikle insan aşkını anlatan en muhteşem lirik şair olduğunu söylemek mümkündür.*” Katouzian'ın bu bölümde yaptığı bir diğer dikkat çekici tespit de Sâdi'nin insani ve tensel aşkı; Mevlânâ'nın tasavvufî aşkı, dervişin tüm var oluşun kökenine dönerek onunla bir olma arzusunu anlattığı, buna mukabil Hâfız'ın ise bu iki aşkı birleştirdiği ve bunları tek bir bütünün içinde eşit bir şekilde dile getirdiği yönündeki değerlendirmesidir.

Yazar –Osmanlı divan edebiyatındaki benzer şiirlere getirilen tevellere hiç sapmadan- Sâdi'nin şiirlerinde doğrudan insanî aşkı betimlediğini ve bu imgelemine kurarken, bizzat kendi fiziksel ve zihinsel tecrübelerinden yararlandığını vurgular. Halbuki Hâfız'ın, tasavvufî ve insanî aşkı çok güzel şekilde birleştirdiğini; hangisinin tasavvufî hangisinin insanî aşk olduğunu anlamanın kolay olmadığını belirtir ve her üç şairden örneklerle bu görüşünü temellendirir.

Dördüncü bölümde yazar, Sâdi'nin tasavvuf ve mutasavvıflar hakkındaki yaklaşımını mercek altına alır ve şairin, aynı zamanda –ahlakî ve mistik gazeller dışında- tasavvufî aşktan da bahsettiğini, onu akıl ve ilmin gereklilikleriyle karşılaştırırken, birbirlerine tamamen zıt olduklarını söylediğini kaydeder. Ayrıca *Bostan*'da, *Gülistan*'da ve diğer yerlerde hakiki ve sahte dervişleri ve derviş davranışlarını anlatırken; iyi hasletleri övdüğü kadar, kötü ve aldatıcı davranışları da sertçe yediğini belirtir. Katouzian, Sâdi ile Mevlânâ'yı tasavvuf bağlamında mukayese ederken de şu önemli değerlendirmede bulunur: “*Sâdi'nin gazellerinin büyük bölümü dünyevî ve tensel aşkla ilgili olup, sadece yaklaşık onda biri aleni olarak mistik veya didaktiktir; ancak Rumî'ninkilere benzer yoğunlukta bir mistik içeriğe bunlarda bile rastlayamayız.*”

Yazarın, Sâdi ile Mevlânâ'yı tasavvufa yaklaşımları açısından karşılaştırırken yaptığı –ve kanaatimce, kitabın da en vurucu tespitlerinden biri olan- şu yorum, son derece ehil ve şairane bir tespite işaret eder: “*Rumî şair ve mutasavvıf olmak için medreseyi bırakmıştı, Sâdi ise şair ve âşık olmak için... Sâdi'nin eserlerinde, bu alanlardaki derin bilgisine ve hürmet duy-*

*gusuna rağmen, ister aklî olsun ister mistik, ideolojik bir bakış açısı yoktur. O her şeyden önce bir şair ve âşık olmuştur.”*

Sâdi'nin eserlerindeki davranış ve ahlak derslerine dair beşinci bölümde, şairin kişiliğinin şekillendiği çerçeveye özel bir vurgu bulunur; hem olağanüstü zengin ve renkli kişiliğine hem de yaşadığı dönemin İslam dünyasının özel şartlarına atıf yapılarak, didaktik üslubunun temelleri analiz edilir. *Bostan* ve *Gülistan*'da üzerinde özellikle durulan davranış ve ahlak kodlarının ise yardımseverlik, tevazu, kanaatkârlığın yanısıra, kıskançlık ve dedikodudan uzak durma olduğunun altı çizilir ve çok sayıda şiirden alıntıyla bu hasletler örneklendirilir.

Padişahların ve vezirlerin yolları başlığını taşıyan altıncı bölüm ise büyük şairin, kendi döneminin hükümdar ve vezirleriyle ilişkilerini inceler. Bu bağlamda dönemin İlhanlı-Moğol vezirlerinden olan Cüveynî kardeşlerle münasebetlerinin özellikle üstünde durulur ve söz konusu devre özgü tamamen keyfi ve otokratik yönetimin Sâdi'nin şiirleri ve yöneticilerle ilişkileri üzerinde de tesir sahibi olduğu vurgulanır. “*Taht üzerindeyken sultan ol / Ama ahlakınla pâkize derviş gibi ol*” beytinde olduğu gibi, şairin şiirlerinden seçme alıntılarla, hükümdar ve vezirlere “uygun bir dille” sunduğu nasihatlere atıflarda bulunulur. Gücün ve varlığın geçiciliği, ideal yönetim şeklinin fazileti, ahireti düşünüp hareket etmek gibi hususlar da bu öğütlerin konusunu oluşturur.

Nihayetinde Sâdi'nin hayatı, eserleri ve düşüncelerini konu edinen Katouzian'ın bu çalışması, yerinde alıntılar ve titiz bir araştırmanın ürünü olan gözlemleriyle, iyi bir “şair ve dönemi” incelemesi sunmaktadır. İsmail Hakkı Yılmaz'ın duru çevirisi ve dikkatli şiir tercümelerinin de okuyucu açısından bir avantaj olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu eser aynı zamanda, Türkçe literatürdeki “İran kültür tarihi” çalışmalarına da önemli bir katkı sunacaktır.

# Kitap İncelemesi/ Book Review

*Şiiler*

**Heinz Halm, İstanbul: Runik Kitap, Haziran 2020, ss.110, Almandan Çev. Muhammet Mertek. ISBN: 978-605-06194-5-4**

**Değerlendiren: Kerem Türk\***

Şiilik, dünyada bir milyar yedi yüz milyon civarında olan Müslüman nüfusun yaklaşık yüzde on beşini oluştursa da, günümüz Ortadoğu siyasetinde adını çokça zikrettiren bir mezhep olarak öne çıkmaktadır. Zira Şiilik, genelle kıyasla düşük bir oranla temsil olursa da, İran’da yüzde doksan, Irak’ta yüzde altmış, Bahreyn, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri’nde yüzde otuz-yetmiş beş arası; Suudi Arabistan, Pakistan, Hindistan, Afganistan’da yüzde on beş-yirmi ve Azerbaycan’da ise nüfusun yüzde seksen beşini oluşturmaktadır. Bu bağlam din-siyaset ilişkisiyle de bütünleşince, Ortadoğu coğrafyasının ve siyasetinin anlaşılmasında Şiiliğin bilinmesi önemli hale gelmektedir. Erken Şii tarihi ve mezhepleri konusunda uzman Alman İslam Profesörü Heinz Halm’ın Muhammet Mertek tarafından dilimize çevrilen Şiiler eseri de, tarihsel bir yolculuğa çıkarak Şiilik inancının ontolojik ve epistemolojik bağlamını başarıyla okuyucuya sunmaktadır. Şiilik her ne kadar temel nitelikteki kısa eserlerden ciltlerce işlenen bir ontoloji ve epistemolojiye sahip olsa da, yazarın bu eseri Şiilik inancının temel parametrelerini kavramak ve konunun temel yönlerini edinmek isteyen okuyucular açısından inancın tarihsel gelişimine kapı aralayan akıcı bir başlangıç eseri niteliğindedir.

---

\* Araştırma Asistanı, TOBB ETÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü, kturk@etu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8296-9098.

Halm'ın Şiiler eseri beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yazar Şiilik inancının ontolojik gelişimini, İmamların mücadeleleri üzerinden ele alırken ikinci bölümde Şii törenlerinin tartışmalı ritüelleri olan zincirle dövme ve yas törenlerine odaklanmakta, üçüncü bölümde ise gaybetteki imamın temsilcileri olarak Şii dünyasında mollaların yükselişini incelemektedir. Dördüncü bölümde Şiiliğin siyasallaşan boyutunu İran İslam Devrimi üzerinden ele alan yazar son bölümde İran dışında yaşayan Şiilere dair bilgiler sunmaktadır. Yazar Şiilik inancını ele alırken Şiilik içindeki ayrışan Zeydiye, İsmailiye gibi mezheplere dair kısaca bilgi verse de kitabın ana eksenini On İki İmam Şiiliği üzerinden şekillendirmektedir.

On İki İmam başlıklı birinci bölümde yazar, Şiilik inancının kökenlerini irdeleyerek konunun ontolojik tüm arka planını okuyucuya sunmaktadır. Bu bağlamda yazar, Hz. Peygamberin veda haccı dönüşü Hz. Ali'nin imam olarak tayin edildiği iddialarıyla başlayarak Sünni ve Şii görüşleri arasındaki temel farklılıkları, tayin ve halifelerin kabulü üzerinden detaylandırmaktadır (s. 11-14). Peygamberin vefatının ardından Halifelerin göreve gelmesinin, Şii dünyası açısından Hz. Ali'nin İmamlığının gasp edilmesi olarak görülmesine dikkat çeken Halm, Hz. Ali ve Muaviye arasında yaşanan kanlı çatışmalar ve nihayetinde Hz. Ali'nin şehit edilmesi neticesinde Şiiler tarafından ikinci İmam olarak kabul edilen Hz. Hasan dönemindeki gelişmeleri ele almaktadır. Yazar bu bölümde iki hadisenin Şii inancının temelini oluşturduğunu vurgulamaktadır. Birincisi Hz. Hüseyin'in, babası Muaviye tarafından Halifeliği ilan edilen, Yezid'e biat etmeyince Kerbela'da öldürülmesidir (Muharrem'in onu, 10 Ekim 680). Üçüncü İmam Küfe halkı tarafından, Yezid'e karşı mücadele için çağrılmıştır, ancak Küfe halkından destek görmeyerek taraftarıyla Kerbela'da yalnız bırakılmış ve nitekim Yezid'e ait birliklerce öldürülmüştür (s. 16). Burada yazar, Şiiler için Kerbela'nın bir dönüm ve doğum noktası olduğunu, işkence edilen imamın tarafında olanlara ise ilahi bir kurtuluş planının vaad edildiğini ifade eder (s. 20). İkinci gelişme 684 "Tövbeciler Yürüyüşü" ise Şii dindarlığının kökenleri olarak vurgulanır. Buradaki tercümede "Tövbeciler Yürüşü" tercih edilse de esasında Türkçedeki doğru kullanım "Tevvâbin Hareket" veya "Tevvâbin Kıyamı" olmalıdır.

Halm, "Tevvâbin" hareketini, Küfe'deki Ali taraftarlarının, oğlu Hüseyin'i iktidara gelmesi için teşvik edip Irak'a davet edip sonra da onu utanç verici şekilde yüzüstü bırakmalarına ve Hüseyin'in Kerbela'da zor duruma düş-

tüğünde tek bir elin bile yardıma koşmamasıyla oluşan suçluluk duygusu üzerinden açıklamaktadır (s. 20). Yazar'a göre bu duygudan kurtulup tövbe kapısı arayan ve bu suçun ancak ölümle temizleneceğine inanan bir grup, Irak'taki Şiilere mektup göndererek onları topluca "kurban olma yürüyüşüne" çağırır. Daha sonra Suriye'ye doğru ölüm yürüyüşüne çıkan grup, Kerbela'ya vardıklarında siyaha boyanmış yüzleriyle gece boyu ağıtlar yakarak İmam Hüseyin'den af diler. Bu grubun çoğunluğunun daha sonra Yezid birlikleri tarafından öldürüldüğünü aktaran yazar, Kufe'deki Tevvâbin hareketinin böylelikle Şii İslam'ın kökenini oluşturduğunu, günümüze kadar devam eden muharremlerin de esas olarak matem töreninden ziyade, tövbe merasimleri olduğuna dikkat çekmektedir (s. 22). Yazar bu bölümde ayrıca imamların yaşantılarından kısa kesitler sunarak Şii İslam anlayışının nasıl muhalefete itilip siyasal alandan uzaklaştırıldığı, Kum türbesinin gelişimi, on ikinci imamın gaybeti, Şii inancındaki on dört masumu ve Mehdi'nin geri dönmesi konularını detaylandırmaktadır.

Zincirle Dövme Ritüeli ve Yas Töreni başlıklı ikinci bölümde Halm, aşura ritüelinin kökenlerini, Safeviler hâkimiyetinde İran'ın Şiileştirilmesi, mersiyeler, Muharrem'in on gününü, yas gösterisi, "sînezenler" ve "zincirzenler" konularını detaylandırmaktadır. Yazar bu bölümde Muharrem veya aşura ritüellerinin kökenini İslam öncesi ve dış rivayetlerde, bilhassa öldürülen ilkbahar tanrısı Temmuz (Adonis) veya İran mitolojisindeki kahraman Siyavuş üzerine söylenmiş oryantal ağıtlarda aranmasını eleştirerek, Orta Çağda Şiilik üzerindeki İran etkisinin az olduğu ve bu tesirin ilk kez on altıncı asırdan itibaren kendini tam olarak hissettirmeye başladığını vurgulamaktadır (s. 35). Muharrem törenlerinin en önemli parçası olan ağlamanın vücudu günahlardan temizlediği görüşünün Ortadoğu'daki farklı dinlerde izlerinin olduğunu ifade eden yazar, siyasi baskılar nedeniyle Şiiler arasında törenlerin uzun yıllar mümkün olmadığı, Kerbela'yı anma merasimlerinin ilk defa miladi 963 yılında Bağdat'ta yapılabildiğine dikkatleri çekmektedir. Bu imkân da İran kökenli bir Şii aile olan Büveyhilerin bölgedeki hâkimiyeti ele geçirmesi ile mümkün olabilmektedir. Yazar bu dönemin Şii ritüellerinin, fıkıhı ve edebiyatının gelişimi açısından Şii tarihinde önemli bir yer tuttuğunu ifade etmektedir. Safevi hükümdarı Şah İsmail'in Şii mezhebini Safevi Devleti'nin resmi dini ilan etmesiyle Şiilerin ikinci kez siyaset sahnesine döndüğüne dikkat çeken yazar, bu dönemden itibaren yayılan yas törenlerinin ilk Pehlevi hükümdarı Rıza Şah tarafından yasaklanmasıyla büyük bir darbe aldığını ifade eder (s. 43). Ya-

zar ayrıca kanlı ritüeller olarak ifade ettiği göğüs dövmenin ve zincirle kendine vurmanın Muharrem'in ilk on gününün son üç gününe özgü olduğunu, bir kısım Şii âlimlerin ise birçok defa fetvalarla kendini zincirle dövmeye itiraz ettiğini, bunu sapkınlık olarak gördüklerini ve bid'at olarak ilan ettiklerini belirtmektedir (s. 46). Bu bölümde çeviride hatalı olarak tarihi bir hadise olan "aşura" yerine bir yemek çeşidi olan "aşure" ifadesi kullanılmaktadır. Oysa doğru ifade aşura olması gerekmektedir.

Mollaların İslam'ı başlıklı üçüncü bölümde Halm, gaybetteki imamın yokluğu esnasında imamın makamını temsil eden mollaların Şii dünyası içerisinde nasıl gelişmeye başladığını açıklamaktadır. Yazar, Şii fikhının prensipleri, Şii inancında temel kabul edilen dört kitabı, içtihat anlayışının gelişim serüvenini, on altıncı asırda Şii ruhban grubunun oluşmasını, Usuli ve Ahbari rekabetini ve son olarak merci-i taklid makamının gelişimini bu bölümde ele almaktadır. Şii teorisine göre gaybetteki imam, Peygamber soyundan bir halife ve dünyada Allah'ın muradına uygun düzenin garantörü olarak yeryüzündeki tek meşru hâkimdir. Ondan yetki almayan her otorite ve güç gasp olarak değerlendirilir. Ancak Şiilere göre gaybetteki imam ardında bir elçi bırakmadığı gibi kendiyile irtibata geçtiğini iddia eden birinin yalancı olduğuna dair bir mektup bıraktı. Bu görüşün Şiiler için prensipte her hâkimiyetin gasp, her iktidarın zorba olmasını beraberinde getirdiğini vurgulayan Halm, fakat imamın yokluğunda -namaz ve cuma hutbesi gibi- dini vazifelerin nasıl yerine getirileceği, vergi işinin nasıl yapılacağı, zekat veya İmamın payı olarak ifade edilen 'beşte bir'in (humus) kime verileceği, dul ve yetimlerle kimin ilgileneceği sorunlarının ulema/molla merciliğini ortaya çıkardığını belirtir (s. 50). Bu sorunlarla ilgili zamanla farklı yaklaşımların ortaya çıktığı yazar tarafından vurgulanırken, din-siyaset ilişkisinin ise, onuncu yüzyılda ilk defa Şii bir hükümetin ortaya çıkmasıyla ulemanın devlet erkânına olan bakışına bağlı olarak değişime uğradığına dikkat çekilmektedir. Yazar, Şii Büveyhi iktidarındaki onuncu ve on birinci asırlarda, On İki İmam Şiiliğinin ilahiyat ve fıkıh alanlarındaki temel eserlerin ortaya çıktığını belirtirken, Şii Mollaların içtihat yoluyla topluma ve siyasete nasıl tesir ettiklerini açıklamaktadır. Halm, Orta Çağ Şii ulemasının gerçekten ruhanilere dönüşmesini, ilk kez on altıncı asırda İran'da başlayıp yirminci asırda tamamlanan bir sürecin sonucu olarak okumaktadır. Usuliler ve Ahbâriler üzerinden ekoller arası akılcı ve fundemantalist ekollerin mücadelesine yer veren yazar, on dokuzuncu asırda akıl yürütmeye fikhi hükümler vermeyi temsil eden Usûli Ekolün bütün

Şii akımlar içerisinde fundamentalist ekolü temsil eden Ahbâriler karşısında nihai bir başarı sağladığını vurgulamaktadır (s. 69). Yazar son olarak On İki İmam Şiileri tarafından merci-i taklid makamının ilk gelişimini on dokuzuncu yıllara götürmektedir.

Devrimci Şi'a başlıklı dördüncü bölümde yazar, Şiiliğin, İran temelli, Batılılaşmaya karşı üstlendiği mücadeleyi, Şii ilim havzası içinde Kum'un Yükselişi, Şii devrim ideolojisinin gelişimini Humeyni ve 'Velayet-i Fakih' teorisi üzerinden incelemektedir. Yazar bu bölümde, esasında Kaçar döneminden İslam Cumhuriyeti'ne Şiiliğin İran'daki dönüşümünü incelemektedir. Ayetullah Şirazi örneğinde ulemanın Şah'ın iktidarını nasıl sınırlandırdığı ve İran'daki pazar esnafının da mobilizasyonu ile batı karşıtı gelişmeleri nasıl ateşlediğine dikkat çekilmektedir. Yazar devrim ideolojisiyle Şiiliğin devrimci (protest) bir role büründüğüne dikkat çekerken esasında Şiiliğin kendi içinde devrimci olmadığı, asırlar boyunca acı ve sabır idealini önemseydiği ve bu nedenle Şii prototipinin ayaklanıp isyan eden değil, sessizce sabreden şehit olduğunu vurgulamaktadır (s. 79). Yazar devrimlerin dini sebepleri yoktur, ekonomik, sosyal ve siyasi krizlerden kaynaklanır düşüncesi üzerinden Humeyni ve Velayet-i Fakih teorisinin gelişimi ve 1979 Devri sonrası İran'da nasıl uygulandığını özetlemektedir.

İran Dışındaki Şiiler başlıklı beşinci bölümde Halm, Azerbeycan, Lübnan, Yemen, Hindistan-Pakistan ve Irak'taki Şii gruplar hakkında özet bilgi sunmaktadır. Yemen dışında diğer ülkelerdeki Şii gruplar esasında On İki İmam Şiiliğini benimserken Yemen'deki grup Zeydi Şiilerdir. Yazar, Zeydilerin İmami Şiilerden büyük farklılıklar gösterdiğini, adını İmami Şiilerin dördüncü imamının oğlu Zeyd'ten aldığını, Şiiliğin bu mezhebine göre Ali soyundan gelen herhangi birinin siyasi ve askeri olarak başarılı olduğu takdirde imamet hakkına sahip olabildiğini ifade etmektedir (s. 97). Ayrıca Zeydiler İmamilerden farklı olarak halifeleri meşru görmektedir.

Çalışma genel olarak değerlendirildiğinde, yüz sayfalık özet yapısına rağmen Şiilik inancının, On İki İmam Şiiliği, tüm ontolojik ve epistemolojik bağlamını okuyucuya başarılı şekilde tanıtmaktadır. Çeviri nedeniyle zaman zaman eserlerde dil ve anlam karışıklığı görülebilmektedir. Bu çalışmada ise "Tevvâbin Hareket" ve "aşura" yerine hatalı olarak "Tövbeciler Yürüyüşü" ve "aşure" çevirisi kullanılması dışında iyi bir çeviri ve düzenleme sürecinin gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Ancak yazar, çalışmasında kaynakça ve indekse yer verirken metin içerisinde kaynak,



dipnot atfı yapmamaktadır. Bununla birlikte çalışma, Ortadoğu siyasetinde Şiiliğin kilit önemini anlamak isteyen, Şiilik inancının tarihsel süreciyle nasıl bir evrim geçirdiğini merak eden okuyucu açısından başarılı bir başlangıç eseri niteliğindedir.

## İran Çalışmaları Dergisi (E-ISSN: 2651-4370)

### Yayın İlkeleri

Dergiye gönderilen makaleler, dipnotlar dahil en az **6000** en fazla **9000** kelime olmalıdır. Kitap değerlendirmeleri en az **750** en fazla **1500** kelime olmalıdır. Makalelerde en az **100-180** kelimelik Türkçe özet ile İngilizce özet ve makale başlığı bulunmalıdır. Özetlere, her iki dilde de en az 5 adet anahtar kelime eklenmelidir.

Yazılar **Times New Roman** karakterinde, **12** punto yazı tipi boyutu ve **tek satır** aralığı sayfa yapısı ile yazılmalıdır. Dergimizde **Chicago** (dipnot) atıf ve kaynakça yöntemi kullanılmaktadır. Dipnotlar **10** punto yazı tipi boyutu ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Makale sonunda, yararlanılan kaynaklar, “**Kaynakça**” başlığı ile verilmelidir (İngilizce makalelerde “**Bibliography**” kullanılmalıdır). İnternet kaynakları da ayrı bir başlık olarak yazılmalıdır

### İmla ve Atıf Kuralları

#### 1. KİTAP

##### Tek yazarlı,

Dipnot: Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

Dipnot Tekrarı : Smith, *Swing Time*, 320.

Kaynakça: Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016

### İki/üç yazarlı,

Dipnot: Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015, 12.

Dipnot Tekrarı: Grazer and Fishman, *A Curious Mind...*, 37.

Kaynakça: Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

(Not: Kitap ismi her üç durumda italik yazılacak; dipnotta yayın yeri, yayınevi ve yayın yılı parantez içinde olacak diğerlerinde parantez kullanılmayacak, sayfa numarası dipnot ve dipnot tekrarında yazılacak ama kaynakçada yazılmayacak)

### Dört ve fazla yazarlı,

(Not: Kaynakçada tüm yazarları listeleyin. Dipnotta ise sadece ilk yazarı yazıp ardından “ve diğerleri” şeklinde yazın.)

Dipnot: Dana Barnes et al., *Plastics: Essays on American Corporate Ascendance in the 1960s* . . .

Dipnot Tekrarı: Barnes et al., *Plastics* . . .

### Tercüme kitaplar,

Dipnot: Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, çev. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.

Dipnot Tekrarı: Lahiri, *In Other Words*, 184

Kaynakça: Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Çev. Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

### Edisyon veya derlemelerde,

Dipnot: John D’Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

Dipnot Tekrarı: D’Agata, *American Essay*, 182.

Kaynakça: D’Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

**Kitap bölümü,**

Dipnot: Henry David Thoreau, “Walking,” içinde *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

Dipnot Tekrarı: Thoreau, “Walking,” 182.

Kaynakça: Thoreau, Henry David. “Walking.” içinde *The Making of the American Essay*, edited by John D’Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016

**Orjinal baskıdan sonraki baskılardaki bölümler,**

Dipnot: Quintus Tullius Cicero. “Handbook on Canvassing for the Consulship,” içinde *Rome: Late Republic and Principate*, ed. Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White, vol. 2 of *University of Chicago Readings in Western Civilization*, ed. John Boyer and Julius Kirshner (Chicago: University of Chicago Press, 1986), 35.

Dipnot Tekrarı: Cicero, “Canvassing for the Consulship,” 35.

Kaynakça: Cicero, Quintus Tullius. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” İçinde *Rome: Late Republic and Principate*, ed. Walter Emil Kaegi Jr. Ve Peter White. Vol. 2 of *University of Chicago, Readings in Western Civilization*, ed. John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press, 1986. Orjinal baskı içinde Evelyn S. Shuckburgh, çev., *The Letters of Cicero*, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

**Önsöz, giriş veya bir kitabın benzer bölümlerinde,**

Dipnot: James Rieger, introduction to *Frankenstein*; veya *The Modern Prometheus*, by Mary Wollstonecraft Shelley (Chicago: University of Chicago Press, 1982), xx–xxi.

Dipnot Tekrarı: Rieger, introduction, xxxiii.

Kaynakça: Rieger, James. Introduction to *Frankenstein*; veya *The Modern Prometheus*, Mary Wollstonecraft Shelley, xi–xxxvii. Chicago: University of Chicago Press, 1982. Dijital (e-book) kitaplarda,

- Dipnot: Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.
- Dipnot Tekrarı: Melville, *Moby-Dick*, 722–23.
- Kaynakça: Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

## 2. MAKALELER

### Basılı dergilerdeki makale,

(Not: Dipnotta başvurulmuş kaynağın sayfa numaralarını belirtin. Kaynakçada ise tüm makalenin sayfa aralığını belirtin, yayının (dergi) adı italik yazılacak)

- Dipnot: Susan Satterfield, “Livy and the Pax Deum,” *Classical Philology* 111, no. 2 (Nisan 2016): 170.
- Dipnot Tekrarı: Satterfield, “Livy,” 172–73.
- Kaynakça: Satterfield, Susan. “Livy and the Pax Deum.” *Classical Philology* 111, no. 2 (Nisan 2016): 165–76.

### Online dergilerdeki makale,

(Not: Dergi bir DOI numarası tahsis etmişse mutlaka ekleyin. DOI yoksa bir URL verin. Erişim tarihini ekleyin)

- Dipnot: Rachel A. Bay et al., “Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures.” *American Naturalist* 189, no. 5 (Mayıs 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.
- Dipnot Tekrarı: Bay et al., “Predicting Responses,” 466.
- Kaynakça: Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. “Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures,” *American Naturalist* 189, no. 5 (Mayıs 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

### **Gazete ve benzeri mecmualardaki makale,**

- Dipnot: Rebecca Mead, “The Prophet of Dystopia,” *New Yorker*, 17 Nisan 2017, 43. Dipnot Tekrarı: Mead, “Dystopia,” 47.
- Kaynakça: Mead, Rebecca. “The Prophet of Dystopia.” *New Yorker*, 17 Nisan 2017.

(Not: Çevrimiçi makaleler için mutlaka bir URL ekleyin. Erişim tarihini ekleyin. Herhangi bir yazar belirtilmemişse makalenin başlığı ile alıntıya başlayın)

- Dipnot: Farhad Manjoo, “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera” *New York Times*, 8 Mart 2017,  
<https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.
- Dipnot Tekrarı: Manjoo, “Snap.”
- Kaynakça: Manjoo, Farhad. “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera.” *New York Times*, 8 Mart 2017.  
<https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

### **3. KİTAP DEĞERLENDİRMESİ**

- Dipnot: Michiko Kakutani, “Friendship Takes a Path That Diverges,” Kitap Değ. *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, 7 Kasım 2016. Dipnot Tekrarı: Kakutani, “Friendship.”
- Kaynakça: Kakutani, Michiko. “Friendship Takes a Path That Diverges.” Kitap Değ. *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, 7 Kasım 2016

### **4. TEZLER**

- Dipnot: Cynthia Lillian Rutz, “King Lear and Its Folktale Analogues” (Doktora Tezi, University of Chicago, 2013), 99–100.

- Dipnot Tekrarı: Rutz, “*King Lear*,” 158  
Kaynakça: Rutz, Cynthia Lillian. “*King Lear and Its Folktale Analogues*.” Doktora Tezi, University of Chicago, 2013.

## 5. MÜLAKATLAR

- Dipnot: Kory Stamper, “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English,” interview by Terry Gross, Fresh Air, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.
- Dipnot Tekrarı: Stamper, interview.  
Kaynakça: Stamper, Kory. “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English.” Interview by Terry Gross. Fresh Air, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

## 6. TOPLANTI VE KONFERANS SUNUMLARI

- Dipnot: Rachel Adelman, “Such Stuff as Dreams Are Made On: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition” (Society of Biblical Literature yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, New Orleans, Louisiana, 21-24 Kasım 2009).
- Dipnot Tekrarı: Adelman, “Such Stuff as Dreams.”
- Kaynakça: Adelman, Rachel. “Such Stuff as Dreams Are Made On: God’s Footstool In the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition.” Society of Biblical Literature yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, New Orleans, Louisiana, 21-24 Kasım 2009.

## 7. İNTERNET KAYNAKLARI

- Dipnot: “Privacy Policy,” Privacy & Terms, Google, Son erişim: 17 Nisan 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.
- Dipnot Tekrarı: Google, “Privacy Policy.”
- Kaynakça: Google. “Privacy Policy.” Privacy & Terms. Son erişim: 17Nisan 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

## 8. SOSYAL MEDYA KAYNAKLARI

- Dipnot: Chicago Manual of Style, “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993,” Facebook, 17 Nisan 2015, <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.
- Dipnot Tekrarı: Michele Truty, April 17, 2015, 1:09 p.m., comment on Chicago Manual of Style, “singular they.”
- Kaynakça: Chicago Manual of Style. “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993.” Facebook, 17 Nisan 2015. <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Not: Atıf veya kaynakça yazımında herhangi bir sorunla karşılaşılması durumunda The Chicago Manuel of Style’ın [http://www.chicagomanualofstyle.org/tools\\_citationguide/citation-guide-1.html](http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html) linkindeki web sayfasındaki veriler esas alınmalıdır.



THE JOURNAL OF

# IRANIAN STUDIES

İRAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ÇİLT: 4 SAYI: 2 2020 / VOL: 4 NO: 2 2020

E-ISSN: 2651-4370

## **Farivash Ghanadi Maragheh & Hilal Tuğba Örmecioğlu**

A Study on Two Architects of Iran and Turkey at the Threshold of the 20<sup>th</sup> Century: Andre Godard and Mimar Kemalettin

## **Yusef Daneshvar Rouyandozagh**

Modernism and Transformation of Iranian Houses (1870-1979)

## **Ulaş Töre Sivrioğlu & Rahimullah Farzam**

A “Controversial” Page in Iran History:  
Iran Communist Party (Bolshevik) and Soviet Republic of Gilan

## **Pouneh Abdollahifard**

The Development of Feminism in Iran

## **Ali Abo Rezeg**

Understanding Iran-Hamas Relations from a Defensive  
Neo-Realist Approach